

Katholieke geopolitiek

In de Lage Landen

Gerard Strijards

Colofon etc

Inhoud

I.	Transportader Maas	11
I.1	Een keizertje en de jongens van Pepijn	11
I.2	De bisschop van Rome	12
I.3	De strekking van het Edict van Milaan 313	13
I.3.1	Een verklaring van geen bezwaar	13
I.3.2	Eusebius' hertaling van een niet te achterhalen wetsbesluit	13
I.3.3	Lactantius als getuige van horen zeggen	14
I.3.4	De goeie intellectuelen tegen de Wappies	14
I.3.5	De circulaire van Licinius	15
I.3.6	De christenen als politiek relevante groep feitelijk aanvaard	15
I.3.7	Geen effectieve beheersing of controle over het achterland	16
I.4	Een imitatie van de Romeinse ambtshiërarchie	17
I.4.1	Het kazuifel	17
I.4.2	De onderklederen, de zak-, neus- en zweetdoek, het hoofddekseel	17
I.4.3	De magistratuurlijke kousen en pantoffels of sandalen	17
I.4.4	Het ene ceremoniële ritueel na het andere	18
I.4.5	Steeds meer overdadige uitmonsteringen	20
I.4.6	Pepijn en zijn volgers	21
I.5	De gezaghebber te Rome spreekt namens God en kan lezen en schrijven	21
I.5.1	Het probleem van bestendig gezag	21
I.5.2	Botsende jurisdictie-aanspraken	22
I.5.3	Wie schrijft, blijft	22
I.6	De internationale gezagslegitimatie	23
I.6.1	Petrus zat eigenlijk niet te Antiochië als Eerste Apostel	23
I.6.2	De gewenste geopolitieke synergie	23
I.6.3	De bisschoppelijke genadebevoegdheid	24
I.7	De eerste aanzetten van de sacramentenleer	24
I.7.1	Een monopolie van genade	24
I.7.2	De duiveluitdrijvingen bij de doop en de contributie	24
I.8	De duivelsbezwingen als samenbindende formules	25
I.8.1	De doopformule	25

I.8.2	De eerste duivelsuitdrijving	25
I.8.3	Romeinse instructies zijn universeel.....	26
I.9	Opere operato in toga	26
I.9.1	De dracht van de Romeinse rechterlijk ambtenaar	26
I.9.2	Taxandrisch syncretisme	27
I.9.3	Opere operato als ritualistisch uitgangspunt	27
I.10	Hocus Pocus Pilatus Pas!.....	27
I.10.1	Forma en materia	27
I.10.2	De Brabantse formulierboeken.....	28
I.10.3	Een hausse aan formalistische vragen.....	28
I.10.4	De effecten van een imperfecte forma.....	29
I.10.5	Het volkscredo en het Luikse diocese.....	29
II.	De Romeinse noordelijke limes.....	30
II.1	De geestelijken graag opgenomen in de expeditionaire brigades.....	30
II.1.1	Priesters onontbeerlijk in de brigades	30
II.1.2	De militaire organisatie van de Benedictijnen.....	30
II.1.3	Einhards Vita Caroli Magni	31
II.2	De linkeroever met grintbedding van de Maas.....	31
II.2.1	Militaire beheersing van de Maas	31
II.2.2	Exclaves op de wereldlijke rechtsmacht zoals Luyksgestel	32
II.2.3	Het markt- en beurtvaartrecht en de stadsrechten	33
II.2.4	Formalisme en ritualisme plaatsgebonden.....	33
II.3	De Karolingische geopolitiek.....	34
II.3.1	Gezagsbevestigende architectuur en meubilering.....	34
II.3.2	Voortdurende illustratie van het gezag	34
II.3.3	Geloven en weten identiek inwisselbaar	35
II.4	Missio Taxandriae.....	35
II.5	Sint-Lambertus, politiserend geestelijke	36
II.5.1	Lambertus zit midden in dynastieke conflicten	36
II.5.2	De Romeinse steunpunten weer opgezocht.....	38
II.6	De plaatsopnemers van Lambertus in Peelland, Kempenland en De Meijerij 39	
II.7	Monolithisch christendom	40

II.8	Een monopolie op universele genade corrumpeert.....	40
II.9	De geografische positionering van gehucht, stad en lande.....	41
II.10	Verdrag van Tordesillas	44
II.11	Het gehele aardrijk is aan Oostenrijk onderworpen.....	46
II.11.1	De competitie tussen de Habsburgers en de Franse Koningen	46
II.11.2	De Habsburger huwelijkspolitiek.....	46
II.11.3	De syncretische missioneringsmethode	47
II.11.4	Oostenrijk regere de Aarde.....	48
II.11.5	De kerk ondermijnt haar gezagsapparaat, maar niet onherroepelijk....	49
II.12	De aanstelling van onder-Abten	52
II.12.1	Keizer Karels fiscale systeem	52
II.12.2	Garnizoeningen op strategische punten	52
II.13	Maastricht en Horne.....	53
II.13.1	De keizerzalving van Karel als liturgische overval	53
II.13.2	Leo's aanmatiging van jurisdictie	53
II.14	Karel de Grote en de Westfaler Vrede	54
II.14.1	De Sakser genocide.....	54
II.14.2	De administratieve inkapselingen van de annexaties	55
II.15	De geopolitieke confessionalisering of kerstening.....	55
II.15.1	Karel steekt de Rijn noordwaarts over.....	55
II.15.2	De hoofdelijke aansprakelijkheid van de stamhoofden	55
II.15.3	Het afzweren van duivel en zijn genoten.....	56
II.15.4	De positieve geloofsaanvaardingformule.....	56
II.16	De kapittelscholen als uniforme bureaucratische steunpunten	56
II.16.1	Uniformiteit via de kloosterscholen	56
II.16.2	Een Keizer, Een Rijk, Een Godsdienst	57
III.	Verdelingsverdrag van Meerssen 870-876.....	57
III.1	Karels making.....	57
III.1.1	Karel en zijn brave Lodewijk.....	57
III.1.2	Lodewijk de regelneef.....	58
III.1.3	Een komende Imperiale vierdeling.....	59
III.2	De Maas als grensrivier	60

III.3	Compensatoire maatregelen bij de binnengrenzen	61
IV.	Prins-Bisschop van Luik.....	61
IV.1	Een supranationaal commissaris.....	61
IV.2	De individuele inwoners hebben geen rechten.....	62
IV.3	Een bisschop wordt commissoriaal garant.....	63
IV.4	De financiële afhechting	64
V.	Het diocese Luik.....	66
V.1	Het Luiker Proprium.....	66
V.2	De accijnzen bij sacramentaliën.....	66
V.3	De Tolentijn-ritus en vergelijkbare sacramentaliën in het oorspronkelijk Luikse	68
V.4	Dieren bezielde wezens.....	68
V.5	Een voorbeeld: de Eindhovense Tolentijnsbroodjes	69
V.6	Het dier als instrumentum genoemd, niet aangeropen of aanbevolen	72
VI.	Het diocese Sticht.....	73
VI.1	De zeeweringen en de binnendijken	73
VI.2	De monnikjaskers in dit ontwateringstelsel	74
VI.2.1	Het tsjaskersstelsel.....	74
VI.2.2	De Hohorster connectie	74
VI.2.3	Het duikersluizensysteem met boezems en ringvaarten	76
VII.	Het Luiker fiscaliteitssysteem	79
VII.1	Verschil in geopolitieke doelstellingen.....	79
VII.1.1	Militaire propria.....	79
VII.1.2	De zeven sacramenten en hun oeverloze derivaten	79
VII.1.3	De onbepaalde derivatieve bevoegdheden	80
VII.2	De Wodans eik bij Woensel	82
VII.3	De beeldenstorm als onderdeel van een politieke campagne	85
VII.4	Het vernielen van de dure santenkraam van de middenklassen	87
VII.5	De drijftocht van Maria-ter-Dommele	89
VII.6	De ontbolstering van Maria-ter-Dommele door de ICT van de TEU....	90
VII.7	Thijms schets van de opstand der Nederlanden tegen Rome	94
VII.8	De militaire woesteling Erard de La Marck	97
VIII.	De vernietiging van Luik als machtscentrum	99

VIII.1	Het monsterverbond tussen Bourgondië en Wittelsbach	99
VIII.2	De nieuwe geopolitiek van Beierse Jan	99
VIII.3	De teloorgang van de welvaart in de Maasvallei	100
VIII.4	Brabant kind van de ultieme rekening.....	101
VIII.5	Westelijk geloofsmassief	103
IX.	Het concilie van Trente: de Luiker maling aan de Trentse decreten	105
IX.1	Liturgische uniformering	105
IX.2	Opschoning van additionele sacramentalia en propria	105
IX.3	Brandende vragen zonder antwoord.....	106
X.	De diverse volksopstanden tegen centraal gezag	107
X.1	Volksgroepen in West-Europa verzetten zich tegen de soevereinen	107
X.2	Het kerkapparaat reageert via een algemeen concilie in Trente	110
X.2.1	De bestuursambtenaren kunnen niet anti-cyclisch schakelen.....	110
X.2.2	Een zuiver defensieve emphatieloze reactie	110
X.2.3	Essentiële verantwoordelijkheden ontlopen	110
X.3	Deze bijeenkomst kan een Verenigde Naties van Europa opleveren	111
X.3.1	De <i>Realpolitik</i> van Keizer Karel V.....	111
X.3.2	De altijd absente pastoor of kanunnik	112
X.3.3	Gereformeerde delegaties niet toegelaten.....	112
X.3.4	De Paus constant compromittabel	113
X.3.5	Allianties met de Anti-Christ.....	114
X.4	De concilievaders zijn vooral beducht voor hun posities	115
X.4.1	Een ambtelijke Ad Hoc-Commissie in 1993.....	115
X.4.2	Een Rome-Statuut in 1998	115
X.4.3	De Red Roomers.....	115
X.4.4	In Trente alleen maar Red Roomers	116
X.4.5	De Romeinse universele opperste inquisitie.....	117
X.5	Het Heilige Roomse Rijk ontbindt.....	117
X.6	Keizer en Paus almagameren niet.....	119
X.7	Missio Hollandica	120
X.8	De Boven-Rijnse Gewesten	122
X.9	De Beneden-Rijnse Gewesten	123

X.10	De Luiker geopolitiek stopt.....	124
XI.	De heksen en tovenaars in het Luiker rechtsgebied	126
XI.1	Meer heksen in het Luikse dan in het Sticht	126
XI.2	Wat is hekserij, hoe leg je het ten laste en wat is de bewijsredenering ..	128
XI.3	De Luikse interventies bij opsporing en gerechtelijk vooronderzoek ...	128
XI.4	De Maanblaffers zitten overal.....	129
XI.5	Post hoc ergo propter hoc.....	129
XI.6	De Peellandse heksenprocessen.....	130
XI.7	De huurlingenziektes	131
XI.8	Het desolate landschap	132
XI.9	De accusatoire procedure vervangen door de publieke inquisitoire	132
XI.10	De uitvoeringsarrangementen bij de Vrede van Münster	133
XII.	De Brabantse revolte	134
XII.1	Een exclave in de Maasvallei	134
XII.2	De Kleinstaaterij te Westfalen.....	134
XII.3	De internationale wapenhandel als principale inkomstenbron.....	135
XII.4	De residuaire zorgtaken	135
XII.5	Brabantse Omwenteling.....	136
XII.6	Het Brabantse volk bevrijdt zichzelf.....	137
XIII.	Het concordaat van 1801.....	138
XIII.1	De keizeraspiraties van Napoleon	138
XIII.2	Normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk.....	139
XIII.3	Herleving van het Luikse diocese	140
XIII.4	Apostolisch Vicaris Van Alphen te Schijndel	141
XIII.5	Priesters als hoog- en landverraders	141
XIII.6	Einde Luiker Kerke-ackers in Stripe	143
XIV.	Het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden	147
XV.	De Belgische opstand	149
XVI.	De herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie	150
XVI.1	Een zwijn in de Hollandse wijngaard	150
XVI.2	Smartelijke vervolgingen en moordpartijen.....	151
XVI.3	Terughoudendheid van het katholieke volksdeel	152

XVI.4	Universele secularisatie.....	155
XVI.5	Kocht Hare meest Brittannische Majesteit Victoria een doksaal uit Den Bosch?	155
XVI.5.1	De positionering van een Rooms doxaal in de Sint Jan van Den Bosch	155
XVI.5.2	De verkennende besprekingen inzake een wapenstilstand in 1602-1609	156
XVI.5.3	Een religieus suzeriniteitsvoorbehoud	156
XVI.5.4	De precieze suzeriniteit van Madrid inzake de katholieke geloofspraktijk in de Nederlanden.....	157
XVI.5.5	Noremborghs nieuw doxaal	158
XVI.6	Het doxaal als staatkundig soevereiniteitsteken	159
XVI.6.1	Een Perzisch ritualistiek kerkmeubel	159
XVI.6.2	De Pausen van Rome hadden de Perzische soevereiniteitsdragers óók geïmiteerd zoals de Romeinse Keizers.....	161
XVI.6.3	Het doxaal was al bij Trents decreet anachronistisch verklaard	162
XVI.7	De Luiker fiscaliteit.....	162
XVI.7.1	De heffingen van de prins-bisschop van deze citadelstad aan de Maas	162
XVI.7.2	Het Bossche doxaal hoort bij de Luikse rites.....	163
XVI.7.3	Antithetisch aan het calvinisme.....	163
XVI.8	De herleving van het katholicisme in Nederland	164
XVI.8.1	Een neogotische restauratie	164
XVI.8.2	De gotiek van Viollet-le-Duc	164
XVI.8.3	De bisschoppen gaan opruiming houden van de santekramerij.....	165
XVI.8.4	Een aanstootgevende transactie	166
XVI.8.5	De oogmerken van de Britse Kroon	167
XVI.8.6	De staatkundige positie van de Britse Kroon in klassiek-liberaal Engeland	167
XVI.8.7	De prerogatieven van een bij de Gratie Gods regerende vorst	168
XVI.8.8	De bevoegdheidskring van Monarchen in de XIXe eeuw	168
XVI.8.9	Wat was de staatkundige aard van de aankoop?	169
XVI.8.10	De constitutionele positie van Victoria als weduwe der Kroon .	169
XVI.8.11	De Britse constitutie bestaat uit gewoonterecht	170

XVI.9	De positie van de Britse Monarch als hoofd van de Anglicaanse kerk binnen het imperium.....	170
XVI.9.1	De handelscontacten	170
XVI.9.2	Rex Chistianissimus	172
XVI.9.3	De bevoegdheden voortvloeiend uit de positie van religieus leider...	173
XVI.9.4	Het primaatschap van Petrus en de Engelse positie daartegenover...	173
XVI.10	Groot-Brittannië als christelijke theocratie.....	174
XVI.10.1	Het koninklijk geloof rijksaangelegenheid	174
XVI.10.2	Karel II als crypto-katholiek vorst	175
XVI.10.3	De Kroon ledepop van het Lagerhuis?	175
XVI.10.4	De <i>Bedroomcrisis</i> van 7 mei 1839.....	176
XVI.10.5	The King can do no wrong, but he cannot act alone.....	177
XVI.10.6	De vergelijking met halstarrige Wilhelmina in haar vormeloze bontjassen	178
XVI.10.7	De master of the royal household rekeningplichtig aan Albert alléén	179
XVI.10.8	De debatten in het Lagerhuis over 's Konings onschendbaarheid en de Britse buitenlandpolitiek.....	181
XVI.10.9	De interpellaties van Sir Charles Dilke.....	181
XVI.11	Kan een Concordaat de Britse Kroon bevoegdheden verschaffen?..	189
XVI.11.1	De concordataire onderhandelingen via de Brugse bisschop	189
XVI.11.2	De implicaties van een geratificeerd concordaat.....	189
XVI.11.3	De vrees voor revoluties die door Whitehall waarde	190
XVI.11.4	De Kroon als leverancier van Aziatische keizers	191
XVI.11.5	De Vlaamse missioneringsactiviteiten binnen het Britse Empire	192
XVI.11.6	Het Anglicanisme en het Darwinisme als rechtvaardigingen voor het Britse Imperialisme	193
XVI.11.7	Albert had wel iets in de roomse legitimaties gezien	197
XVI.12	De revitalisering van het rooms-katholicisme in Groot-Brittannië....	198
XVI.12.1	Renegaten brengen het papendom tot hernieuwde actualiteit	198
XVI.12.2	De tussenkomst van Albert	198
XVI.12.3	De positie van de Paus als wereldlijk heerser in de XIXe eeuw .	199
XVI.12.4	Henry Edward Kardinaal Manning en andere regenaten.....	200

XVI.12.5	De voordracht van kerkvorsten via de Britse Kroon.....	201
XVI.12.6	Roomse priesters als Britse koloniale beambten.....	202
XVI.12.7	De concurrentie met koloniserend Frankrijk in Centraal Afrika en Indo-China	202
XVI.12.8	De positie van de Heilige Stoel via het ministerie voor de geloofsvoortplanting.....	203
XVI.12.9	Frans wisselvallig koloniaal beleid.....	204
XVI.13	De Nederlandse opstellingen	206
XVI.13.1	Koning Gorilla in de bocht.....	206
XVI.13.2	Slechte verstandhouding Willem III en Victoria.....	206
XVI.13.3	Procedure-visie Lima vooraf bij het Haagse departement van Buitenlandse Zaken	207
XVI.13.4	De Nederlandse afhankelijkheid van Whitehall	208
XVI.13.5	Koningin Victoria als beschermster van het Geloof	208
XVI.13.6	Het anti-katholicisme van Gladstone	209
XVI.13.7	De gladde charmeur Disraeli	210
XVI.13.8	Keizerin in Het Verre Oosten	212
XVI.14	Holland op zijn smalst.....	213

Katholieke geopolitiek

Hoe bereikte de katholieke kerk iets, wat de zo goed georganiseerde Romeinse cohorten, divisies en legioenen steeds maar niet konden voltooien: een effectieve overheersing binnen twee, drie eeuwen, van het noordelijk Europa westelijk van Maas en noordelijk boven de Rijn? Op basis van een ideologie die volkomen antithetisch was aan het Keltische, Teutoonse en Germaanse wereldbeeld? Een God die Mens wordt. En die beveelt de stoffelijke vijand de rechterwang toe te keren nadat de linker reeds een krachtige directe kreeg van de vuist van die tegenstander? Hoe kon deze rechtsorganisatie zonder doorzettingsmacht een succesvolle bezetting leggen via een aan die wereld vreemde administratieve macht? En hoe lang lukte dat? Waarom lukte het ineens niet meer?

I. Transportader Maas

I.1 Een keizertje en de jongens van Pepijn

Voor de ecclesiologische ontwikkeling van de Lage Landen, inzonderheid Brabant, is de transportader Maas van groot geopolitiek belang geweest. Het gaat om een typische regenrivier. Na de ineenstorting van het Romeinse Rijk in 476 --- het keizertje Caesarulus Romulus krijgt stomweg zijn congé van zijn militaire camarilla, die hem eerder op de troon hielp – besluit de bisschop van Rome eenvoudigweg in het daardoor ontstane machtsvacuüm te springen. De ineenstorting van het Romeinse Rijk had velerlei factoren. Het staatkundig systeem was gecorrumpeerd. Totaal.

Er was geen meerderheidsovertuiging meer voor een werkbare staathuishoudkundige organisatie. Er was wel een systeem. Maar de personen die het moesten uitvoeren beantwoordden niet meer aan de onderliggende werkhypothesen, bijvoorbeeld, dat je dééd wat je afgesproken had, dat je je superieuren gehoorzaamde, dat je binnen de beperkingen van je bevoegdheden bleef. En dat je de werkopdrachten niet naar eigen geloven en behoefte aanvulde of wijzigde. Dat je hield aan de strekking van de opdracht, ook al kwam je die niet goed uit of al begreep je die nog niet. Er was een openbaring. Van goddelijke herkomst. Die bevatte die opdrachten. Ze waren soms bovenmenselijk. Ze waren nooit onmenselijk. Ze waren menselijkerwijs uitvoerbaar. Soms met moeite.

Er was stomweg onder de aanzienlijken, de elite, geen *publica bona fides* meer. Geen vanzelfsprekende openbare goede trouw. Handelde iemand op basis van die trouw dan was hij een zonderling. De bisschop van Rome meende die trouw weer te kunnen herstellen. Die aanmatiging baseerde hij op het geloof in een zekere Christus, een Messias die een uitzonderlijke heilsleer had gebracht. Deze Christus had een schare volgelingen gehad. Die waren hem oprecht toegeneigd en hadden Hem trouw beloofd. Die volgelingen waren boodschappers geweest van een Heilsleer en een

bijbehorend plan van uitvoering. Ze waren *Apostelen* genoemd: berichtendragers, kondschappers. De bisschop wilde deze apostolische trouw herstellen in de openbare ruimte.

1.2 De bisschop van Rome

Deze bisschop, destijds zekere Melchiades (311-314), die nog geen Paus-titel voerde, had een zekere erkenning kunnen binnenhalen vanwege het Romeinse centrale staatsgezag. Melchiades had in Spanje machtige vrienden te Cordoba en was ook wel bekend met vooraanstaande Frankische vorsten. De christenen waren betrekkelijk goed georganiseerd. Ze kenden een duidelijke organisatorische hiërarchie en administratie met een bureaucratisch jargon. Het canoniek Latijn. Een eenvoudig taaltje, zeker, maar toch duidelijk. Voor Jan Piet en ook Klaas. Als ze maar wat lezen hadden geleerd op de Lagere School. Er waren uitgebreidere briefwisselingen mogelijk. Tot zelfs in de noordelijkste grensstad Trier. Hun interne ideologie werd al gecodificeerd in allerlei Concilies, natuurlijk weer niet zonder heibel en intriges.

Er was een interne dienstregeling beschikbaar, waar ook God zich aan moest houden. In 313 had de Keizer Constantijn de christelijke geloofsleer erkend als een acceptabele ideologie binnen wat wij nu zouden noemen: het publieke domein. Constantijn legde dat neer in een wetsbesluit. Dat zeggen primaire bronnen. Hoe dat besluit geredigeerd was, weet niemand. De bronnen verwijzen naar zo'n besluit. Bronnen, die gezaghebbend waren. Ze gewagen van een consistente christelijke leer die staatkundige uitwerking heeft.

Een staatshuishoudelijke levensbeschouwing gebaseerd op de idee dat er één God is die het beste voorheeft met de mensheid. Als die mensheid maar bereid is zich bescheiden op te stellen, zich te ontzelve, zich niet steeds maar te laten leiden door die verdomde ego's. Wat gij niet wilt, dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet, dat soort werk. Dat is de hele leer. Een van de vele, overigens, want de Keizer stond tegen een diversiteit van dat soort ideologieën niet afwijzend. Ook zijn gezag was wankel. Er broeide een burgeroorlog. Hij verkende de machtsverhoudingen. En hij zocht steun bij interregionale groeperingen die een zekere consistente organisatiegraad vertoonden.

De christenen bezaten die, voor zo ver Constantijn kon overzien. Hij gaf ze het voorlopige voordeel van zijn twijfel. De christenen waren bereid om het centrale gezag van de Keizer te erkennen, op basis van hun gedachte dat men de Keizer moet geven wat des Keizers is. En dat was voor Constantijn op dat moment, waarin aan zijn legitimiteit breed getwijfeld werd, al heel wat. Het is daarom een geschiedkundige travestie om de stelling te betrekken dat bij het Edict van Milaan van 313 het Christendom staatsgodsdienst werd. Het werd een officieel toegelaten godsdienst.

I.3 De strekking van het Edict van Milaan 313

I.3.1 Een verklaring van geen bezwaar

Constantijn gaf in dat decreet toe dat het met de christenen te praten viel en dat ze niet staatsgevaarlijk waren vanuit Keizerlijk standpunt bezien. In zoverre kregen ze godsdienstvrijheid. Maar ze kregen geen aparte privileges. Hun rechtsorganisatie kreeg een publiekrechtelijke status. Het was een nette, geoorloofde vereniging. Keizerlijk goedgekeurd, in de zin, dat de Keizer tegen deze club geen bezwaar meer had. Ze kon geen kwaad. Ze richtte zich niet tegen de constitutionele regeringsvorm. Al was de constitutie van het Keizerrijk op dat moment beslist niet heel erg duidelijk en had iedereen er eigen gedachten over. En al trokken de rijksambtenaren er zich ook vaak niet echt veel van aan.

Het decreet komt eigenlijk neer op een algemeen verbindende verklaring van geen bezwaar op rijksniveau. Uiteraard heeft de Rooms-Katholieke kerk sedert de vroege middeleeuwen anders beweerd. Ze heeft beweerd dat Constantijn het ééns was met de christelijke leer. Dat Constantijn de rechtmatige ingezetenen beval die leer innerlijke te aanvaarden. Dat deed de kerk omdat ze die Keizerlijke begunstiging als “heersende kerk” goed kon gebruiken bij haar voortdurende geopolitieke strijd tegen de wereldlijke monarchen, hertogen, vorsten en de Roomse Keizer van een Teutoons of Duits stamverband, die haar opdringende pretenties steeds hinderlijker waren gaan vinden.

I.3.2 Eusebius' hertaling van een niet te achterhalen wetsbesluit.

De kerkvader Eusebius (263-339) heeft het wetsbesluit van Constantijn hertaald. In canoniek Latijn. Niet rechtstreeks en niet letterlijk. Hij doet dat, gebed in het stellig proza van zijn biografie van Constantijn (*Vita Constantini*, het Leven van Constantijn). Hij geeft daar kort weer wat Constantijn, die hij geweldig bewierookt, allemaal gepresteerd heeft. Hij voorzag, die Constantijn, dat de christenen de Waarheid dienden. Hij besloot daarom dat ze van iedere vervolging gevrijwaard werden. Ze mochten zich openbaar manifesteren. Ja, zo'n fantastische regeringsleider was die Constantijn nu eenmaal, nietwaar?

Hier is Eusebius persoonlijk aan het woord. Hij citeert het wetsbesluit nergens letterlijk. Heeft hij het eigenlijk wel gelezen? Of gaat hij af van een soort samenvatting of bericht van een bodedienst? Eusebius is in ieder geval beambte bij de christelijke club, die hij wil verkopen aan zijn lezers. Die in een leesgezelschap of literaire sociëteit dat wetsbesluit onderling bediscussiëren.

God zond Constantijn dan ook. Hij was ook boodschapper Gods. Misschien als willoos werktuig van het moment. Misschien begreep Constantijn zelf niet wat hij te weeg bracht door de christelijke leer toe te laten. Eusebius zegt er niet bij – de kunst van het weglaten kende hij goed – dat Constantijn datzelfde veroorloofde aan alle religieuze bewegingen of groepen die hij tóch niet de baas kon.

1.3.3 Lactantius als getuige van horen zeggen

Eusebius baseert zich bij zijn weergeven van het wetsbesluit op een historisch boek van Lactantius, een christelijk historiograaf. Lactantius vertelt hoe verschrikkelijk de christenvervolging waren onder Diocletianus, met name. Dat doet Lactantius in zijn *De Mortibus Persecutorum*, hoofdstukken 38-45. Die tekst is vertaald uit het destijds gangbare Grieks voor intellectuelen, het klassiek Helleens. Een Mandarijntaal. Alleen toegankelijk voor de top die academisch onderwijs heeft genoten. Politiek jargon. Alleen duidelijk voor ingewijden die meteen aan het taalgebruik herkennen dat ze te maken hebben met een makker die hun gedachtengoed onvoorwaardelijk deelt al overziet hij dat goed zelf ook niet te best.

1.3.4 De goeie intellectuelen tegen de Wappies

Hij is, dat moet iedereen goed begrijpen, een goeie. Hij hoort tot het denkend deel der natie. Hij heeft het tot op heden goed gedaan. Hij voelt goed waar het één moet. Hij is geen Wappie. Hij is vóór vooruitgang. Hij heeft bezwaren tegen achteruitgang. Daarom is hij tegen de slechten. De Borealen, de complotdenkers, de egoïsten, de reactionairen. Die willen dat de maatschappij te loor gaat. Die de middenklasse willen vernietigen. De populistten. Die tegen de uitwerking van dat fantastische wetsbesluit zijn.

Eusebius, die ook wil laten blijken dat hij niet uit kringen van putjesscheppers stamt, verwijst ernaar en vertaalt meteen maar naar zijn behoefte om aan te tonen dat God altijd heeft gewild dat het christendom publieke godsdienst zou worden. Constantijn was maar een instrument. Vandaar is het later maar een stapje voor de verdedigers van het primaat van Petrus bij jurisdictieconflicten om te concluderen: Constantijn bevestigde het Christelijk geloof als staatsgodsdienst. Dat gebeurt dan ook, als de Pausen bonje gaan krijgen met koningen en de Keizer van het Roomse Heilige Rijk.

Constantijn kon ze dus wellicht gebruiken, die christenen, al was het er verre van dat hij hun leer, die hij niet echt begreep en zeker niet goed kende, zou willen verheffen tot exclusieve constitutionele staatsgodsdienst van zijn Rijk. Het decreet waarin de christenen als mogelijke gesprekspartner werden aanvaard is niet bewaard. Er is wel een verkennend gesprek geweest tussen Constantijn en zijn oostelijke gouverneur in het Balkangebied, Licinius, waarin beiden het bestaan van de christenen als feit aanvaard hebben.

1.3.5 De circulaire van Licinius

Licinius doet een circulaire uitgaan aan al zijn gouverneurs en landvoogden in het oostelijk deel van het Romeinse rijk. Hij bevestigt dat er op dit punt godsdienstvrijheid zal bestaan. Maar ze moet niet hinderlijk worden. Het geldt ook voor alle andere religieuze denominaties, die bewezen hebben geen heibel te veroorzaken in het publieke domein. Hij stelt daarin dat hij dat met Constantijn besproken heeft. Nadere uitvoeringsaanwijzingen zullen volgen. Vervolgelingen van religieuze groeperingen moeten gestaakt worden.

Dat soort vervolgingen destabiliseert alleen maar. Van theocratie of een staatsgodsdienst rept Constantijn niet. Dat hield het edict van Milaan ook helemaal niet in. Het besluit somt flankerende maatregelen op om nu eindelijk weer eens de publieke rechtshandhaving te stabiliseren na alle onrusten van decennia her. Het geeft geen prioriteitsvolgorde van religieuze opvattingen op. En het geeft al helemaal geen monopolie daarbij uit. Daar dacht destijds geen van redigerende ambtenaren aan.

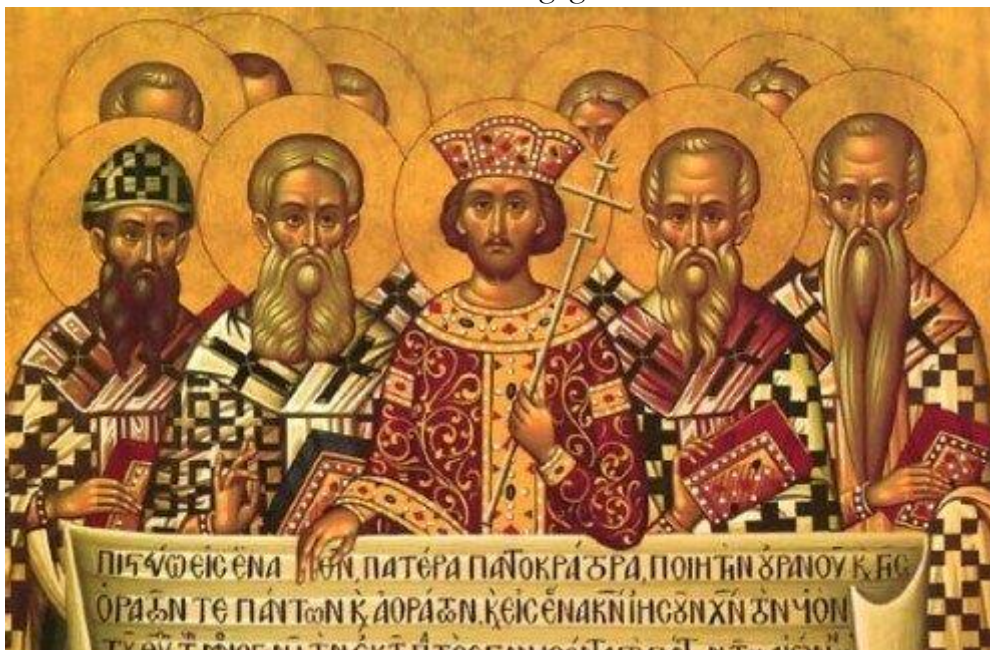
1.3.6 De christenen als politiek relevante groep feitelijk aanvaard

Constantijn wist dat er christenen waren. Hij erkende hun organisatie als feit. Ze hadden invloed. Ze waren van betekenis. Ze deden ertoe. Het was niet langer een verboden vereniging. Dat verbod was tóch niet te handhaven. Hij had het idee dat hij aan hun bereidheid *centraal* gezag te eerbiedigen wel wat kon hebben als hij steun zocht tegen zijn talloze politieke opponenten. Constantijn zat voorshands zonder de zekerheid van zijn gezagsaanvaarding door een stabiele belangrijke volksmeerderheid.

Die moest hij construeren. Als legitimatie, als algemene rechtvaardigingsgrond, als maatschappelijk draagvlak. Deze bewoordingen worden altijd gebruikt in tijden van onzekerheid. De christenen waren lastig. Maar die last was voor hem alleszins in zijn benardheid aanvaardbaar. Vooral als ze daarbij ook nog stelden dat dat gezag onder bepaalde onduidelijke en voor meerdere uitleg vatbare randvoorwaarden best van hun

unieke God gegeven kon zijn.

Vreemd, want wat voor God dat dan was, dat was Constantijn ook op het tweede gezicht niet duidelijk. Maar alles was meegenomen. Die leer wilde hij ingang doen vinden via de resten van het nog functionerende bureaucratische en militaire apparaat van het ineensstortende rijk. Daarin zag eveneens de persoon die zich bisschop noemde van Rome ook wel wat. Want ook die bisschop had behoefte aan openbare erkenning om zijn jurisdictie-aanspraken te kunnen doen gelden, eventueel met politionele hulp van staatswege. Constantijn en zijn opvolgers konden daarbij behulpzaam zijn: bisschop en Keizer sloten dus een soort monsterverbond waarvan de implicaties hen voorlopig niet duidelijk waren.

1.3.7 Geen effectieve beheersing of controle over het achterland

Zij deden dat binnen het gebied, waarover de Romeinse macht ooit een effectieve bezetting had kunnen leggen. In Italië, rond de Middellandse Zee, maar ook in Ierland, Keltisch Engeland en Noordelijke Continentaal Europa. Dat had die macht gedaan door steeds lokale capitulaties te sluiten met volksleiders die reeds een monopolie van tijdelijke doorzettingsmacht bezaten. Die leiders werden partners met de bezettingsmacht, die de sociale infrastructuur ter plaatse min of meer intact liet. Die tastte de bezetter niet aan. Soms had hij er respect voor. Meestal was hij er onverschillig voor. Hij begreep die niet. Maar deed er verder geen moeite voor.

Geen belang bij, zolang de transportroutes voor de doortrekkende Romeinse legerafdelingen maar gerespecteerd worden. De Romeinse heirbanen, hun kunstmatige watergangen en de sprongen, beken, en rivieren die als transportaders konden gelden. Ze waren bevaarbaar en bevlotbaar. Of hun beddingen beloopbaar door grotere colonnes. De bisschop van Rome had een ambtelijke hiërarchie weten op te bouwen binnen zijn ideologische organisatie. Die had hij geïmiteerd van de Romeinse.

I.4 Een imitatie van de Romeinse ambtshiërarchie

I.4.1 Het kazuifel

De bisschop van Rome zorgde ervoor dat de kerkelijke topambtenaren in uiterlijke verschijningsvorm zoveel mogelijk leken op de Romeinse praetoren, koloniale gouverneurs, landvoogden en stadhouders. De magistraten van topniveau. Ze dragen het rijk geborduurde opperkleed. Het *kazuifel*, van die hogere magistraten, wanneer ze hun jurisdictie uitoefenen. Gaat het om kapitale jurisdictiekwesties, waarin lijf- en doodsstraffen kunnen worden uitgesproken, dan is het opperkleed purper. Dure kleurstof.

Daarom dragen de priesters het plechtige paars op de dagen dat er verplichte vasten- en onthoudingsvoorschriften zijn, de veertig dagen durende Grote Vasten met speciale boetedoeningen, de dagen waarop de kruisdraging en de dood van Christus wordt herdacht en de periode dat de komst des heren als onmondig mens wordt verwacht, de Advent. Kleren maken de man. Dus ook de ambtelijke priester.

Maar ze dragen ook het rood van de opperrechters die moeten beslissen op verdenkingen van aanslagen tegen de staat, de regeringsvorm en hoog- en landverraad. En soms het unieke wit dat reinigt als de kerk in jubel uitbarst over de eeuwigdurende Genade. Zo volgen deze bedienaren van de nieuwe religie en ideologie nauwkeurig het oude ambtelijke rijk na dat implodeerde. In ieder detail, zelfs in hun ondergoed.

I.4.2 De onderklederen, de zak-, neus- en zweetdoek, het hoofddekse

Ze dragen het schitterend witte onderkleed, de *albe*, om het middel samen gegord met het koord met de zeven knopen die links afhangen om hun geweldsmonopolie tot uitdrukking te brengen. Op het hoofd de gestileerde frygische muts van de Perzische koloniale gouverneur met de linnen hoorns, gesteven, de *kornetten*. De Bisschop zelf neemt alvast de keizerlijke titel over van Pontifex Maximus. De belangrijkste bruggenbouwer. De grootste. De mooiste. Die titel zal hij met meerdere verrijken: dienaar der dienaren Gods, Stedehouder Christi, Vader der Christenheid, Opperpriester.

Het kan niet op. Het liturgisch ritueel rondom een Pauselijke eucharistie wordt een ballet waarbij dat van het Zwanenmeer van Peter Iljitsj Tsajkowski in het niet valt. Men gaat zelfs zo ver dat de Paus de geconsacreerde miswijn alleen nog maar consumeert via een gouden pijpje met een filtertje dat hem kort te voren door de ceremoniarius wordt aangereikt uit een apart cederhouten doosje, dat verzegeld op de altaartafel prijkt. Een ritueel, stammende uit de periodes dat het vergiftigen van de Stedehouder Christi een Vaticaanse gestandaardiseerde folklore was geworden.

I.4.3 De magistratuurlijke kousen en pantoffels of sandalen

Het staat niet vast of men van Het Goede te veel kan hebben. Maar dat deze zegswijze hier niet toepasselijk kan zijn, is in ieder geval door het Tweede Vaticaans Concilie grondig onderschreven. Paus Paulus VI heeft heel veel kerkelijke pontificalia en

insignia uitgebannen bij kerkelijke wetsbesluiten. Tegen intens verzet in van de katholieke geestelijkheid in. Verdwenen zijn de rituele geborduurde sloffen van de residerend bisschop en zijn witte zijden kousen, die aangetrokken werden door de ceremoniarius met behulp van de troonassistenten. Dat was voor deze dienaren geen prettig ritueel. Omdat de gemijterde vaak niet echt proper placht te zijn op het onderlichaam. En dat weer uit seksuele zedelijkheidsoverwegingen. Aartsbisschop De Jong bleek buitengewoon vuile voeten te hebben, want hij nam het met de kuisheidsvoorschriften zeer serieus. Gezeten op het bisschoppelijke klapstoeltje, het *faldistorium*, stak hij zijn smerige onderdanen aan de troondienaren toe.

Waar kwam dit ritueel nu weer vandaan? Uit de hofetiquette van de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV die van zijn opstaan uit het hemelbed een uitgebreid ceremonieel had gemaakt. Drommen hovelingen drongen zich rond de kwalijk riekende monarch die zich ongaarne waste. Niet uit kuisheidsoverwegingen. Maar omdat vies ook lekker warm was. Het was een eer om deze koning de zijden sokken aan te sjoorren, een privilege waarom gevochten werd. De mens kan het bont maken. Dat toonden de eeuwen al aan. De gelakte purper gehakte prelaatsschoenen met grote vergulde gespen, de rangvolgorde van de geheime kamerheren en huisprelaten die ten pauselijke en aartsbisschoppelijke paleizen wemelden: allemaal afgekeken van de vechtgrage Franse koning.

1.4.4 Het ene ceremoniële ritueel na het andere

Ook de aanreiking van de monarchale po werd een ritueel. Geukkig heeft de katholieke kerk dat nooit overgenomen, anders was daar vast een sacramentalie uit voortgekomen. Zo werd het Heilig Misoffer ook omringd door de merkwaardigste fratsen waardoor de misdienaars, knielengelen, acolythen, koorheren, assistenten, diakens en subdiakens gaandeweg een fladderende theatergroep ging vormen die een uiterst ingewikkelde choreografie volgde waar in iedergeval het gelovig kerkvolk doorgaans weinig van begreep. Het heffen van het wierooksvat in een drieslag. Het tongen van een gong. Het rinkelen met een schel. Het staccato kleppen van de klepel tegen de klokrand. Het ratelen met een klepper. Het schokkend knielen. Het

vooroverstorten, de prosternatie waaraan men makkelijk een buil kon vallen. Het wijzen met een zilveren handje op een ebbenhouten stok. Het verstarren in een buiging en langdurig zwijgend staan. Het ronddragen van alwéér een verguld instrument of een schitterende reliekhouders. Het aanreiken van een gedooft kaars. Het aansteken van een vlassen dot. Het afpakken van een zware mantel. En die bewegingen konden vaak afzonderlijk uitgroeien tot sacramentalie. Met alle mogelijke misbruiken van dien.

De uitdeling van de palmpjes op Palmzondag, vaak uit kerkhofheggen samengesteld uit buxusstruiken geknipt als die daarvoor genoegzaam bebladerd waren, het uitdelen van wilgenkattten, confierenspruitsels, Sint Theresia-rozenbladeren, de Sint Blasius-zegens, de klokkenzegeningen, de intronisaties van heiligenbeelden, het putten van bronwater uit wellen die door tussenkomst van een heilige spontaan waren gaan opwateren, de zegening en uitdeling van scapulieren of Sint Jacobsschelpen, de verstrekking van wonderdadigde pijparden beeldjes van Maria, Joseph, het hele Heilig Huisgezin, Antonius met en zonder varken, Sint Cornelis, je kunt het waarachtig niet opnoemen.

Allemaal aparte wijwatersprenkelingen, zegeningen, bewierokingen, vaak met accijnzen als het geschiedde op plaatsen van intense veneratie en wonderen. De voortdurend van vorm en kleur veranderende mijters. Met de ingebouwde kronen, verzilverde spitsen op de cornetten, de borduurpatronen daarop.

© ALL RIGHTS RESERVED

1.4.5 Steeds meer overdadige uitmonsteringen

Alleen heeft de Romeinse bisschop bevolen deze cornetten niet zijdelings te dragen op de schedel maar frontaal en van achteren, want verschil moet er zijn en blijven: de *mijter*, naar de koloniale *mitra*, in goud, wit, en rood naar gelang het doel der ambtelijke bediening. De zweet- en zakdoek ahangend links in de gestileerde zijden sacoché (draagbaar handtasje) over de rijk bekende manchete, de *manipel*. Wie een manipel draagt, die is wat. Zoals ook de zakdoek lang een teken is geweest in westelijk Europa van grote welstand en maatschappelijk aanzien.

Daarom droegen notabelen die doek zichtbaar. Om hun nek, bijvoorbeeld. En ga zo maar door. Die canonieke beambte zit ook in de apsis in het oosten, waar hij optreedt als scheidsrechterlijk bestuurder. Niet voor niets heet zijn dienstgebouw *basilica*, naar *basileus*, plaatsvervangend koning. Die heeft een wollen band op de hals hangen. Het pallium. Het is cirkelvormig. Het heeft twee ahangende banden aan de voor- en achterkant. Het zal later hét teken worden van de aartsbisschoppen.

De bisschop van Rome zal ervoor zorgen dat de beambten en ambtenaren uit zijn rechtsorganisatie steeds uitmonsteringen dragen die erg veel gelijkenissen vertonen met de plechtgewaden van succesvolle soevereine vorsten, koningen en keizers. En daarin gaat hij ver, als hij ook de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV doet imiteren: diens zijden pantoffels, diens kousen, aan te trekken bij diens publieke levée – het plechtige opstand uit het openbare hemelbed – diens met Richelieukant omfloste overmanchetten en handschoenen maar ook diens titulaturen waarvan monseigneur voor hogere dignitarissen ook heden ten dage nog in zwang is.

Zelf eist hij de pauwenveren flabella – de waaiers op hoge stelen – nog op als hij rondgedragen wordt voor een sacramentele bediening in Rome, in de Sint-Pieter en de Sint-Jan van Lateranen, zijn eigenlijke bisschoppelijke kathedraal. Zijn militaire wachten en geheime kamerheren, zijn geestelijke dienaren en bureauklerken, allemaal hebben ze ornamentalia en significa uit de Romeinse Keizerperiode. Totdat het ineens

echt niet meer kán. En belachelijk wordt, zelfs. Het is ineens afgelopen. Het werkt niet meer. Wie nog staat op de afgedankte vorm plaatst zich buiten de groep. Hij slaat een figuur. Hij imponeert in genen dele. Dat overkomt velen die nog in de oude ritus volharden en met de rug naar het gelovig misvolk de mis opdragen met de goudfonkelende overkleden die herkend worden als de “vioolkisten”, de van brocaat stijfstaande liturgische plaatwerken die zelfs niet meer vouwbaar zijn.

Maar de Noord-Frankische vorsten, die we de Pepiniden noemen komen op hetzelfde idee. Ze gaan deze imitaties in hun officiële drachten ook praktiseren. Maar met minieme afwijkingen, die dan ineens zorgvuldig gekoesterd gaan worden. Dragen bisschoppen streng symmetrische hoofdbedekkingen en overkleden, de Pepiniden brengen een asymmetrisch element erin. De hoofdwindsels hangen aan

één zijde af. Hun tunieken liggen links op één schoudergesp en lijken van hun lichaam te vallen. Hun staf dragen ze links als de priester ze recht draagt. En andersom.

1.4.6 Pepijn en zijn volgers

Hun mythische dynastieke stamvader, hoofd van de familie, is een zekere *Pepijn van Herstal*. Ze hebben eveneens verreikende soevereiniteitspretenties. Maar evenals die bisschop ontbreekt het daartoe hen voorlopig aan voldoende doorzettingsmacht. Zeker, ze kunnen politionele brigades inzetten ter handhaving van de plaatselijke openbare orde, rust en veiligheid rondom de plaatsen en kampementen waar hun vaste en mobiele hofhouding zetelen.

Maar de Pepiniden hebben nog géén volstandig mobiel Veldleger met tros en meereizende verzorgingstoerusting. Daarzonder kunnen ze nergens een effectieve bezetting leggen waarin ze hun gepretendeerde publieke rechtmatige geweldsmonopolie metterdaad kunnen afdwingen. De bevolking ziet ze verder ook nog als de straatvechters en struikrovers die ze oorspronkelijk ook waren. Ze kunnen heel lang niet lezen of schrijven. Ze kunnen zelfs niet ondertekenen wat ze besluiten. Latijn verstaan ze niet. Ze omringen zich met de gekste kwanten. Ze smijten met geld. En ze laten zien dat ze overdadig goed voor zichzelf weten te zorgen. Geweld schuwen ze niet. Hun troepen zijn plunderslaars.

1.5 De gezaghebber te Rome spreekt namens God en kan lezen en schrijven

1.5.1 Het probleem van bestendig gezag

Deze troepen genieten wel vrees, maar geen gerechtvaardigd ontzag. Deze Pepiniden weten dat de bisschop uit het verre Rome dat ontzag tot op zekere hoogte weet te ontlenen aan het feit, dat hij namens God kan optreden en heil kan borgen in Diens

naam. Hij heeft daartoe rites beschikbaar, waaronder het lezen en schrijven en Latijn spreken niet de drie geringste zijn. Zijn beambten en ambtenaren kunnen dat opperbest. Iets waarlijk magisch. Zo'n beambte leest, de lippen prevelend bewegend, iets van een stuk papier of perkament. Als hij opkijkt, wéét hij, hoe is het mogelijk, wat een verre autoriteit van over de Alpen heeft gezegd en geboden! Tovenarij! En hij kan dan ook op zo'n papier antwoorden met wonderlijke priegeltekens!

Hij gaat zitten, vat een grote schacht uit de slagveer van een vogel en doopt die in een blauwig of donkerbruin goedje. Hij buigt het hoofd. En begint te kriebelen. Hij hangt een touw door dat papier heen en legt er een afhangende knoop in. Daarop laat hij was storten, was, u weet wel, van bijen. Daarin drukt hij een stempeling uit de steen van de ring aan de rechterhand. Dat geeft hij aan de ijlbode, die met het briesende en stampende paard staat te wachten. En die galoppeert, nadat hij dat papier in een leren foedraal heeft gerold, er mee héén, weer die Alpen over. Dat kunnen de Pepiniden niet. Opzettelijk niet. Ze staan daarboven. Dat maken ze zichzelf wijs. Ze zullen het nog in geen honderd jaar zó kunnen, nog niet in lettertekens zo groot als een wagenwiel. Met die geestelijke tovenaars moeten ze daarom samenwerken, wil er van hun hortend bestuur ook maar iets terecht komen. Ja! Ze werken nog samen. Maar hun pretenties zijn identiek inwisselbaar.

1.5.2 Botsende jurisdictie-aanspraken

Daarom moet dat botsen. Die positieve en negatieve jurisdictieconflicten schokken, als onderaardse tektonische platen en schollen, elkaars rechtsgebieden die ze claimen. Deze bevingen willen ze voorkómen. Uitsluiten kunnen ze uiteraard ze niet. De kerk stelt, omdat haar personeel meestal goed schrijven kan in het universele Volks-Latijn, daarvoor regelingen op.

Generieke voorschriften voor de rechtsmachtuitoefening, steeds wanneer zulk een schok in de hoogste regionen voelbaar is geworden. En omdat ze ook zorgt dat dat personeel er steeds bij is als de wereldlijke vorsten, gebieders, gekroonde potentaten, deze geschillen proberen te reguleren, en omdat deze klerken met tonsuur meteen met prachtige conceptteksten voor jurisdictie-afstemmingen klaar staan, trekt ze meestal stiekem aan het langste eind.

1.5.3 Wie schrijft, blijft

Want wie schrijft, die blijft. Dat was destijds ook al zo. Maar de kerk zorgt ervoor dat die schrijfsels religieus van aard zijn en verwijzen naar de Stad Gods, de begeerlijkheid van een universeel Jerusalem waarheen de mensheid gestadig optrekt. Zodat de ware intenties gecamoufleerd blijven. Omdat macht altijd centripetaal is, als ijzervijlsel bij magneten. En omdat Rome hersteld moet worden als dat centrum. Dat centrum van Keizerlijke Macht. De As der wereld. Met die bisschop van die stad aan het hoofd met de driekroon op de schedel. De *tiara*. Dat is haar geopolitiek. In lijn met de Openbaring. Zegt ze. Omdat dat het eeuwig Heil dat God beoogt zal borgen. Daarom legt ze een claim op de rivieren en watergangen die het daartoe te annexeren territorium doorsnijden, voor zover dat transportwatergangen zijn. De Maas springt eruit. De

botsende partijen zoeken naar een van God gegeven rechtvaardiging voor hun aanspraak. Een Bijbelse rechtvaardiging. De Bijbel is de geschreven autoriteit. Handgeschreven, verlucht, kostbaar versierd. Er zijn er weinig van in omloop. En bijna niemand kan deze Bijbel lezen. Dat maakt deze tekst nog gezaghebbender. De kerk verbiedt ongewijden dan ook te trachten deze Bijbel te lezen. Dat sterkt de autoriteit van dit Boek der Boeken. Een Bijbel is zo duur, dat aanschaf bijna onmogelijk is. Gebruik ervan is weinigen voorbehouden. Die zijn daarom reeds onaanraakbaren. Ze weten het. Ze dragen dat uit. Gezag is een kostbare zaak in een onmondige maatschappij. Gezag is Alles.

I.6 De internationale gezagslegitimatie

I.6.1 Petrus zat eigenlijk niet te Antiochië als Eerste Apostel

Om die te krijgen moeten beiden, wereldlijke en geestelijke overheden, een bovenzinnelijke legitimatie zoeken direct bij de Albeheerser of Schepper. De bisschop van Rome zit daartoe dichterbij het vuur. Hij is perfect priester. Hij onderging alle wijdingen. Hij is de Eerste onder de Apostelen en hun rechtsopvolgers die door handoplegging delen in de macht van Petrus. Petrus zat in Rome. Dat moet iedereen goed weten.

Hij zat dus niet in Antiochië. In de kuststreek van het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. Er zijn teksten in de Bijbel die anders luiden. Die kloppen niet. Nu ja, kloppen doen ze eigenlijk wel, maar ze moeten juist verstaan worden. Wie dat doet, begrijpt dat Petrus ineens verhuisd is naar Rome. Daar was hij nodig. Christus zei het. Later. Die plaats was verkieslijker. Daaraan besteedt de bisschop van Rome veel tijd en energie, om dat duidelijk te maken. Alleen in Rome kan met God goed gecommuniceerd worden.

I.6.2 De gewenste geopolitieke synergie

In de dagelijkse mis spreekt die bisschop met God. Maar een flink leger dat effectieve bezettingen kan leggen heeft hij niet. Dat hebben de Pepiniden wél. Dat weten ze goed. Dat bepaalt hun praktische opstelling bij deze conflicten.

Maar met God spreken, dat kunnen ze niet, want daarvoor moet je in deze tijd het alleenzalmakend Latijn zonder haperingen spreken en vloeiend kunnen schrijven, vergeet dat niet. Alsof het je met de paplepel is ingegoten. Met moeilijke woorden. Ingewikkelde grammatica. Lange zinnen. Verschillende tijdsverbuigingen in de werkwoorden, mens, niet te geloven: tegenwoordige tijd, toekomstige tijd, verleden tijd, die óók nog een voltooid en onvoltooid kan zijn, voltooid deelwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden, het is een gegoochel mijnheer, God wordt er toch zelf tureluurs van?

Maar neen. God is een gestudeerde intellectueel, naar blijkt. En wie maar wat brabbelt, die ligt er meteen uit. God spreekt echt alleen maar in deze chaotische periode met hen die deze mystieke capaciteit hebben. De Pepiniden en de bisschop hebben dus complementaire competenties, in moderne *managements* termen. Om hun strategische

doel te verwezenlijken hebben ze elkaar nodig. Dan is er *synergie*. De bisschop heeft daarbij deze geweldige voorsprong: Christus heeft hem de macht gegeven om zonden te vergeven.

1.6.3 De bisschoppelijke genadebevoegdheid

Hij kan beschikken over een onbeperkte genadeschat. Christus heeft immers aan de Eerste van alle Apostelen de macht gegeven om op aarde de mensen te ontbinden van hun schuld. Hun eeuwigdurende schuld dat ze niet hebben willen gehoorzamen aan Gods Heilsleer. De ze konden kennen uit de Bijbelse Openbaring. Die schuld is het, die de mens zal verhinderen om te zijner tijd de eeuwige zaligheid van het hiernamaals te smaken. Die Eerste van de Apostelen is Sint Petrus. En daarvan is de bisschop van Rome nu de rechtsoptvolger. Hij heeft in de erflaterse boedel van Petrus deze immense, niet in geldswaarden te vertalen, genadeschat aangetroffen, waarover deze bisschop naar eigen inzicht mag beschikken, zij het niet in volstreekte willekeur. Er is een reglement hoe met deze peilloze genade om te springen.

1.7 De eerste aanzetten van de sacramentenleer

1.7.1 Een monopolie van genade

De rooms-katholieke kerk claimde voor zich als canonieke rechtsorganisatie een geweldig monopolie, toen ze de gedachte verder uitwerkte dat zij als multinational het alleenrecht bezat op de distributie van Gods genade. Christus had haar die gegund door Petrus de macht te geven om op aarde te ontbinden wat in de hemel als ontbonden kon gelden en gebonden te houden datgene wat ook in de hemel niet vergeven zou worden.

De gelovige kon na de doop die genadewerking aanvragen via de **sacramenten**. Daarvan bleken er zeven te zijn. Ik som ze hierna nog wel op. De eerste, de belangrijkste, was de doop. De eerste confrontatie van de gelovigen met de uitwerking van deze genade-leer. Een leer die de localo's vreemd was. Een monopolie. Uitgeoefend namens een onbegrijpelijke verre autoriteit die ook nog een jargon bezigde waar een normaal mens geen touw aan vast kon knopen. Dat moest dus echt wel waar zijn. Iets van wetenschappelijke zijde bevestigd.

1.7.2 De duiveluitdrijvingen bij de doop en de contributie

Door bevoeling met gewijd water werd de gelovige op diens verzoek opgenomen als lidmaat van de rechtsorganisatie. Hij aanvaardde door die doop ook de bijbehorende rechten en plichten. Onder de laatsten hoorde de impliciete bereidheid de andere sacramenten ook nog eens rechtsgeldig te ondergaan. Dat hoorde er echt bij. Dat was eigen aan het verenigingsverband van de kerk. Anders was je geen volwaardig lid. Wie lid wordt van de Voetbal Vereniging "Door Broederschap Sterk" moet ook deelnemen aan de leuke feestavonden in de kantine, meebouwen aan de carnavalswagen of tenminste bereid zijn mee te doen aan het koortje wat de clublieders ten gehore pleegt te brengen.

Dat aspirant lid moet ook bereid zijn de jaarkaart te betalen en daarin zijn *contributieplichtigheden* te bevestigen. Zo niet, dan zal hij helaas geroyeerd moeten worden. Het is wat seculier gezegd, dat geef ik toe. Maar zo placht men de doop als heilbrengend ritueel echt wel te verkopen aan de doophouders: de personen die de dopeling kwamen aanbieden ter opneming in die nieuwe mobiele rechtsgemeenschap die missionerende priesters in donker West-Europa kwamen brengen. De priester begon met het uitdrijven van de duivel. Dat was prima, vonden de omstanders. Met de duivel hadden ze in hun streken nu juist veel te maken. De duivel bleef maar terugkomen wat de dorpsdruïde ook bezwoer. Dus nu zou men het eens écht gaan meemaken. Het werd tijd. Het kostte ook wel wat. Maar dan hād je ook wat.

1.8 De duivelsbezwoeringen als samenbindende formules

1.8.1 De doopformule

De doop werd aan de dopeing doorgaans als onmondige voltrokken via het verzoek van de twee voogden die hem begeleidden: de peter en de meter. Die vroegen voor het schreiende wicht die doop en de daarmee verbonden genade-uitstorting aan. Het was niet een schuldeloos creatuur, namens wie dat gedaan werd. Want het was nog bezet door Satan. Ook al had het de gave des onderscheids nog niet – de kennis tussen goed en kwaad – de Boze had zich bij voorbaat al meester gemaakt van het bezielde innerlijk van het wezentje.

Daarom moest de priester beginnen, voordat hij het verzoek officieel inwilligde, met de Satan uit te drijven. Dat deed hij driemaal, met huiveringwekkende vervloekingen ten laste van de Satan. In het onverstaanbare doch alleen zaligmakende Latijn. Het canonieke Latijn. Het Volkslatijn, het *Latina Vulgata*, dat veel Frankische stammen toch wel, zij het verbasterd, konden verstaan. Dat de kerk daarbij nu juist de taal gebruikte van de eertijds zo machtige en arrogante bezetters, was ook goochem bekeken.

Tegen de Romeinen had men altijd geweldig opgezien. Die konden bijna alles. In zekere zin is immers **the medium** gelijk aan de **message**. Daar konden zelfs de Pepiniden niet onderuit. En zelf konden ze dat ranselend, allitererend Volkslatijn niet zo vloeiend uitstoten als die missionerende priesters.

1.8.2 De eerste duivelsuitdrijving

De priester zegt: *Exorcízo te immunde spiritus, in nómine Patris et Filii et Spiritus Sancti, ut éxeas et recédas ab hoc fámulo dei* (volgt de eigennaam van de dopeling). Ik bezweer u, onreine geest, in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest: trek u terug en ga weg uit deze dienaar van God (Gerard). In ons Brabant, dat van de Taxandriërs, moet deze tekst zijn neergedaald over het wenend wezentje, de huiverende peter en meter, al zo rond het jaar vijfhonderd. In dat barre, zompige, door regens geteisterde donkere land vol nevels en spookgedachten. De Frankische politionele verkenningsexpedities rukten moeizaam noordwaarts op om de ultieme noordgrens te bereiken van dit brakke bomenrijke land vol geheimen en heidenen. Ze volgden

daarbij de (dek)zandruggen waarover ook de Romeinen hun weg hadden gezocht. Over deze ruggen werd nu ook het genade-monopolie aangedragen en uitgedragen in de taal van de geduchte Romeinen. Die waren geweldig succesvol geweest. Deze monopolisten waren vast van hetzelfde garnituur. Ze hadden een vaststaand programma daarbij. Daarover was goed nagedacht. Je merkte het aan alles. Hier ontrolde zich een *masterplan*. Een Romeins concept. Je zag het aan de manualen. De beroepskleding. De duivel werd driemaal gelast te vertrekken. Een Heilig getal. En de priester had al gezegd, dat er zes van dergelijke rituelen gingen volgen op de levensgang van dit wicht. Als het tijd van leven had. Hij had het instructieboek in de colonne bij zich. Hoge gezag had dat opgesteld. Uniform. Voor het hele rijk. Centraal aangestuurd, daar was niet mee te gekscheren.

1.8.3 Romeinse instructies zijn universeel

Dat namen de vorsten en hun geestelijken over. Het Romeinse rechtssysteem gold als superieur. Dat deden ze nauwkeurig na. Dan leek hun soevereiniteit legitiemer. En omdat de kerk in dit opzicht dezelfde geopolitieke ambities als die vorsten deelde, deed ze dat óók. Hoe stond het nu met de intentie, de subjectieve geestesgesteldheid, van de priester die de formule van de doop moest uitspreken? Die priester had overigens de ambtsgewaden aan van Romeinse topambtenaren bij zijn sacramentele bediening als gold het een gerechtelijke plaatsopneming. Hij kwam van zijn paard. Wisselde van dracht. Ademloos zagen de localo's de vreemde kledingstukken. De prevelingen. De betippen van onderdracht. Het insnoeren. Het zwierend omgooien van het bovenkleed. De man was er kláár voor. Dat zag je zo. En óók, dat hij dat eerder gedaan had. Hij stond op de volle automaat. Hij pleegde een ritueel, waaraan hij zelf ook onderworpen was. Hij gehoorzaamde *Rules of Engagement*, zoals een VN-militair in operationeel gebied. Een gezondene. Namens de Goeden.

1.9 Opere operato in toga

1.9.1 De dracht van de Romeinse rechterlijk ambtenaar

De toga-dracht van het rechtsgeding. Van de plaatsvervangend mobiele rechter, de *praetor peregrinus*. De visiterende vrederechter voor de niet-Romeinen. Paars kazuifel (plechtig bovenkleed), albe, de onder het kazuifel gedragen blanke schouderdoek (amict), afhangende zweetdoek of manipel, stola: allemaal afgekeken van de Romeinse ambtelijke *rechterlijke* rangen. Soms de staf met fasces, de roedenbundels er omheen. De rode staf, als het ernst werd. Zoals onze rechterlijke toga's óók weer zijn afgekeken van de priesterlijke sacramentsdracht.

Het was mooi, als de priester devoot en nauwkeurig de geest op de onzienlijke Vader, Zoon en de Geest richtte en nauwkeurig voor ogen had wie Beëlzebub en Lucifer die hij verdreef precies waren: gevallen engelen. En wat hun aardse bezigheden waren. Daar kwam het niet vaak van. De priester was óók maar een mens. Hij was meegekomen naar dit akelige brak-land omdat hij als beambte een dienststopdracht had. Hij voelde zich niet echt veilig, hij wist zich in vijands land. Maar als hij hogerop wilde komen in de nieuwe ambtelijke hiërarchie die Franken en Rome aan het

opbouwen waren, dan moest hij die verdomde expeditionaire missies wel uitzweten. En ook die sacramenten uitdelen. Liefst zonder heibel te krijgen.

1.9.2 Taxandrisch syncretisme

Dat kon hij doen door aan de sacramenten een populaire draai te geven. Een aantrekkelijke feestverpakking. Hij kon ze enigszins verbasteren met het plaatselijk religieus traditionalisme dat Taxandrische stammen nu eenmaal eigen was. De lokale Adat, het gewoonterecht. Hij moest dus het sacrament zelf inleiden, begeleiden of uitleiden met bezweringen en handelingen die deze inheemse gastjes al eeuwen schenen te praktiseren: de *sacramentaliën*. Dat was lastig, want hij kende het dialect ter plaatse niet. Maar hij kon het imiteren en het status geven binnen zijn plechtstatigheden naar taal en ritueel. Wel opschieten, want de kapitein van zijn brigade had geen uren de tijd, stilstaan was altijd gevaarlijk, ritselingen in het struikgewas en schimmen in de nevelige bossen verrieden dat de troep niet onbespied was.

Dus *hier* met dat bronzen bekken, waarin hij het wijwater goot. Opschieten daarachter, maak carré, zodat ik het even vlug, veilig en voordelig kan doen, de bezwering en de doop zelf. En dat abracadabra van die sacramentalische uitleiding met een referte aan allerlei woudgeesten. Het *missale* was niet bij de hand, dat lag nog in de kisten bij de achteropkomende fouragetros. Daar was ook het draagbaar altaartje, het *altare portatile* met de offersteen, dat lag natuurlijk weer onderop de balen *vivres*. De verpakte leeftocht op reis. Dus maar uit het hoofd, dat *missale* was toch niet te hanteren zo zwaar, het woei en het ging regenen, dat deed het hier nou altijd.

1.9.3 Opere operato als ritualistisch uitgangspunt

Terwijl hij verstrooid stond te prevelen en de *formula* trachtte op te dreunen uit zijn hoofd, loeide een uil, verscholen in de bomen van het donkere woud. De priester schrok zich te barsten. Bovendien was er gisteravond lang gedobbeld met de sergeanten en was het bier weer niet best geweest. Hij had een kater als een koningstijger. De kerk leerde nu dat het sacrament werkzaam was uit zichzelf, als de formule maar klopte. Wilsonafhankelijk van de bedienaar, diens vroomheid, diens leerstellige overtuiging, diens morele doelbepaaldheid. Het formele werk was oorzakelijk effectief ongeacht de innerlijke gesteldheid van de bedienaar: *ex opere operato*.

1.10 Hocus Pocus Pilatus Pas!

1.10.1 Forma en materia

Niet de subjectieve intentie van de bedienaar van een sacrament is beslissend, maar de perfectie van diens formule en uiterlijke ritualistiek. Technisch gesproken: de *forma*, de uiterlijke kant van de sacramentele daad, geeft de genade brengende doorslag en niet de inhoudelijke of materiële wilsovereenstemming van de dienaar en de gelovige die bediend wordt. Waarbij deze bediening, bij de doop, erop neerkomt dat beiden, wederkerig op hetzelfde moment beogen de dopeling op te nemen in de heilsorganisatie die de kerk beoogt te zijn. Niet de *materia*. *Niet de subjectieve ontvankelijkheid voor genadewerking*. Die is de

tijdelijk. Te momentaan. Te zeer afhankelijk van het minderwaardige lichaam. Dat zo vaak niet wil meewerken.

Aldus nog steeds de leer omtrent de sacramenten in de universele kerk. Is de *forma* perfect geweest, dan heeft de gelovige niets te duchten wat betreft de uitwerking van het sacrament. In een primitieve cultuur is die nadruk op het ritualisme effectief en aansprekend: je kunt zien en horen, dat je krijgt waarom je vraagt. Want wat weet jij, als eenvoudige gelovige over de gedachten van de priester, die kan lezen en schrijven en reeds daarom deel uitmaakt van een hogere werkelijkheid waarin jij maar tijdelijk vertoeft?

1.10.2 De Brabantse formulierboeken

Vandaar ook de bijzondere waarde die in dat Taxandrisch Brabant werd gehecht aan de getijden- en gebedenboeken en de diverse missalen, de grote toverboeken die de priester tijdens de altaarbediening placht te raadplegen en die spuugduur waren. Maar het gevaar van liturgische deraillementen is groot. En die menen we te ontwaren in de handboeken over de katholieke moraaltheologie die zeker ná het uniformerend concilie van Trente na 1570 langzamerhand in dat Brabant verspreid werden.

De priester moest aan dat altaar tijdens de consecratie van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus bijvoorbeeld langzaam, zacht, doch zeer gearticuleerd, de zinsdelen door pauzes scheidend, de woorden zeggen: HOC EST ENIM CORPUS MEUM. Vertaald: dit is immers mijn lichaam. Daarbij moest hij de priesterhostie -- die wat groter was dan de ronde ouwel voor de communicerende gelovige -- tussen de wijsvingers en de duimen links en rechts te zelfder hoogte in de handen houdend -- aanzien. Dan moest hij terstond de Hostie in die stand gekniel aanbidden en daarna verrijzen, zich omdraaien en deze hostie aan het volk achter hem tonen. En dan zich terugdraaien en die hostie onmiddellijk recht op het gesteven linnen doek leggen dat op de altaarsteen gespreid was.

Die doek was in de kelk samengevouwen geweest, afgedekt door een bordje van edelmetaal, de zogeheten pateen. In de rode lettertjes staan alle bewegingen, instrumenten en voorwerpen heel nauwkeurig omschreven. Want ze zijn essentieel voor de *forma*. Daar komen dan, omdat mensen vooral over onzienlijkheden gaan tobben, piekeren en extremiteten scrupuleus gaan afwegen, moeilijkheden van. Ze staan in de zestiende-eeuwse handboeken.

1.10.3 Een hausse aan formalistische vragen

Maar in de negentiende eeuw, als de liturgie een schier ongrijpbare academisch studieobject wordt op de groot-seminaria, loopt het helemáál uit de hand. De kampioenen zijn de paters Redemptoristen J. Artnys en C.A. Damen, die de grote verplichte veeldelige handboeken voor de aanstaande priesters schrijven, in zwang in het Bosse diocees. Wat gebeurt er, vragen deze theologen, als de priester het woord “ENIM” (immers) in de *formula* vergeet? Is dan de consecratie toch geldig voltooid?

Ze komen met een geweldig ingewikkelde redenering tot een bevestigend antwoord. Dat “immers” is een verzekering van de naderende incarnate (lichamelijke) presentie van Christus in de hostie. Het betekent dat hij er waarlijk en vanzelfsprekend lichamenlijk in neerdaalt. Zoals in: “Dat zeg ik *immers*”. Goed, maar wat, als nu de priester het werkwoord in de derde persoonsvorm vergeet, verhaspelt of inslikt omdat hij ineens de hik heeft. Hij laat het “EST” echt weg. Is dan deze handeling nog wel consecratief van aard? Heeft zij de

mystieke onzienlijke werkelijkheidswijziging tot gevolg die de kerk aan deze liturgische daad wil verbinden?

I.10.4 De effecten van een imperfecte forma

De kerk gebruikt dit “EST” immers omdat ze de gelovigen verplicht die fysieke presentie op en vanaf dat moment te aanvaarden. De ritualistiek wordt nu ook anders, Omdat de priester met duimen en wijsvingers dat hoogheilig lichaam heeft aangeraakt, mag hij ze niet van elkaar doen. Vanaf dat moment heeft het *missale* aan de bladzijranden de zogeheten taps, uitstekende stukjes karton of leer, waarmee hij de bladzijden en boekpericopen kan omdraaien of doorbladeren op weg naar het “*proprium*”. Dat het is bijzondere tussengebed dat de bisschop binnen zijn rechtsgebied heeft voorgeschreven. Met deze lichaamsdelen mag de priester ook geen seculier vaatwerk meer beroeren, hetgeen bij het afdalen van alle trappen naar de communiebanken of de knielstoelen van bepaalde te bedienen gelovigen nog knap lastig is.

Want wat, als de man struikelt en zich met beide handen tegen de plavuizen afzet ter wering van een harde neerkomst? Of, wat god verhoede, kelk met geconsacreerd bloed laat vallen of de grote kelk met hosties laat weggrollen? Je moet er niet aan denken! Om nog maar te zwijgen van het omverstoten van de gewijde vaten op de altaarsteen zelf.

Dat geeft, naarmate het bisdom meer de nadruk legt op de bijzondere rites van het “*proprium*” problemen waar je niet spoedig uitkomt. En daar hebben Artnys en Damen dan ook veel lol in. Hun specialisme, net als bij de westerse sociale andragogen die hun gedragskunde in de tachtiger jaren van de vorige eeuw tot transcendente hoogte wisten te ontwikkelen, groeide per academisch jaar.

I.10.5 Het volkscredo en het Luikse diocese

U begrijpt inmiddels wel waar het PILATUS PAS! vandaan komt. Uit het Credo. Op te zeggen en mede te zingen door het volk. Uit de woorden die de priester *secretiter, distincte atque attentiter* moest zeggen tijdens het Credo, de geloofsbelijdenis van Nicea. Hij heeft geleden onder Pontius Pilatus en is begraven. *Sub pontio Pilatus passus et sepultus est.* Ook woorden, essentieel voor de *forma*. De kerk omgordde zich dus opzettelijk met hocuspocus, ter verspreiding en inprenting van het geloof, nauwkeurig aansluitend bij de intuïtieve belevingswijzen van de plaatselijke bevolkingen of stammen.

In Brabant waren dat het nogal wat. En daarom was er daar veel hocuspocus. De bisschop van Luik die hier gebod mocht hocuspocus belasten, want dat soort sacramentele poespas leverde belastbare feiten op. Voor de kerk, wel te verstaan. Deelnames aan ritualen met dergelijke hocuspocus waren goed voor een soort vermakelijkheidsbelasting. Zoals het met een gewijde kaars meelopen in processies of het drinken van geheiligd bronwater, het ondergaan van wijdingen aan heiligen – Sint Knellis was een sterke figuur met een ruim rayon aan heilbrengende per plaats verschillende liturgische interventies – om nog maar niet te reppen van Sint-Antonius. Die met het Varken, uiteraard.

De Luikse kerkvorst, meer in harnas dan in gewijd plechtgewaad zag het gaarne. Allemaal fiscale feiten met accijnstarieven. Hij had geld nodig, de man. Want hij stond garant voor de gewapende neutraliteit van de linker-Maasbedding vanaf de bebronning onder Verdun tot aan de plaats waar deze rivier zich met de Germaanse Zee verenigde. Zo stond het in het uitvoeringsarrangement van het Verdrag van Meerssen. Dat van 876. Dat u het weet.

II. De Romeinse noordelijke limes

II.1 De geestelijken graag opgenomen in de expeditionaire brigades

II.1.1 Priesters onontbeerlijk in de brigades

De Frankische vorsten hadden daarom uit geopolitieke overwegingen deze priesters graag in hun expeditionaire colonnes noordwaarts oprukkend via het makkelijk voor grote mobiele massa's doortrekbare immense Maasdal. Ze willen hun rijk consolideren bij de Rijn. Langs de zuidelijke oever daarvan. Daar lopen nog steeds wallen en daar zijn nog steeds fortificaties. Ze zijn vervallen, deels onderbroken, ze zijn inderhaast verlaten. Maar dáár ligt het strategisch einddoel van deze expeditionaire troepen, bij die ruïnes, want dat zijn het doorgaans geworden. Maar ze waren daar gelegd door de Romeinen met exact dezelfde doelstellingen die de Pepiniden thans koesterden.

Wat zijn die? De borging van de noordgrenzen van het Romeinse Rijk, de befaamde limes. Tegen de invallen van de brute Germaanse stammen. Maar tegelijkertijd het effectief bezetten van het zuidelijk achterland via politionele acties als het handelsverkeer daar wordt verstoord door de onbeheersbare stammen, die nooit willen begrijpen dat je een middellange termijnplanning moet hebben om een robuuste economie te kunnen starten. Zoals ook Caesars probleem was. De Pepiniden zorgen daarom dat ze in hun gevolg van hovelingen militairement georganiseerde priesters hebben zitten. Benedictijnen.

II.1.2 De militaire organisatie van de Benedictijnen

Die hebben contact met die bisschop. Die de pretentie ontwikkelt dat hij de plaatsvervanger is van Christus. Bisschop en Pepiniden willen aan de Rijn een ondoordringbaar militaire bestandslinie vestigen. Een bestand. Geen vrede. Ze willen immers óver de Rijn en de strijd aanbinden met de plaatselijke bevolking noordwestelijk. Die agressie drijft hen voort. Die zullen de Pepiniden en hun opvolgers tot en met Napoleon III niet loslaten. Maar voorlopig is de zekering van de Rijn als tussendoel tactisch genoeg. Eindigend in de Germaanse Zee bij Katwijk, bij het fort Brittenburg. De Noordzee dus. De Pepiniden redden dat, gelegitimeerd als militaire opperbevelhebbers door die bisschop. Hun nakomeling *Karel de Grote **flikt*** het.

Totaal. Maar mede via zijn Benedictijner priesters die hem militairement volgen en erkennen als generalissimus. Hun geestelijke staat verhindert niet ze als beampten te blijven beschouwen. Desnoods doen ze aan militaire operaties mee. Waarom niet? In deze tijd denkt niemand aan een scheiding van “kerk” en “staat”. Onmogelijk. Ze hebben elkaar zo nodig, dat ze naadloos in elkaar opgaan. Ze zijn één amalgaam. Alleen zó kan Karel het voor elkaar krijgen. En Rome óók. Het Imperium borgen voor Christus --- wie dat ook geweest moge zijn in de stoffelijke werkelijkheid. Einhard, de biograaf van Karel, die hem probeert neer te zetten als de uitgestreken Heilige die hij nooit geweest is, windt er geen doekjes om.

II.1.3 Einhards Vita Caroli Magni

Karel, zo zegt Einhard, deed het allemaal voor Gods eer. En dat moet ook zo geweest zijn, zegt Einhard, want anders had Karel nooit zo'n daverend succes gehad, zeg nou zelf. Einhard of Eginhard (770-840) legt zich toe op een hagiografische geschiedschrijving: zijn narratief – om dat modewoord dan maar te gebruiken – is dat Karel sober was, vroom, recht-door-zee, wijs, vol naastenliefde en dat Karel vooral geweldig dankbaar was voor Einhards adviezen. Soms, zegt Einhard, dan wist Karel het even niet meer. Dan was hij echt even de kluts kwijt.

Dan kwam hij Einhard even vragen hoe het nu verder moest. Dat wou Einhard liever niet. Daarvoor was hij te bescheiden, hé? Maar Karel drong dan toch aan. Hij deed dan precies wat Einhard hem adviseerde. En, moet u weten, dat pakte nou altijd goed uit. Dan was Karel Einhard echt dankbaar, als een kind zo blij. Maar ja, daar wou Einhard vanzelfsprekend niets weten. Goed hé? Van Einhard dan? Dat hij altijd, maar dan ook altijd zo wezenlijk bescheiden bleef? Daar was Einhard ook wel trots op. Dat liet hij natuurlijk niet blijken.

II.2 De linkeroever met grintbedding van de Maas

II.2.1 Militaire beheersing van de Maas

Essentieel bij deze onderneming is de beheersing van de Maas. Omdat dat een prima bevolkbare watergang kan zijn, links waarvan legers kunnen marcheren over de grintafzettingen die deze rivier eeuwenlang, na de beëindiging van de Laatste Grote IJstijd, heeft gevormd. De Pepiniden zagen de beheersing van deze natuurlijke legerroute vanaf Verdun meteen als logistieke randvoorwaarde voor hun geopolitiek. De Bisschop – ja, we schrijven nu diens titel met een hoofdletter -- van Rome óók. Hij geeft de priesters in de legerrossen van de Frankische woestelingen de concessie om kloosters te stichten met Abten. Onderhebbenden van de residerende bisschoppen in het Pepinidisch rijk.

Bisschoppen dus. Karel begrijpt best wat de bedoeling is: deze Abten moeten de claims van die Romeinse Bisschop verzilveren, wanneer zijn onderbevelhebbers garnizoenen gaan leggen op die route om Karels Legers permanente doorgang noordwaarts te zekeren. Die kerkvorst in Rome wil deze Abten gebruiken als permanente vertegenwoordigers. Topambtenaren met fiscaliteitsbevoegheden. Karel wil ze óók als zodanig aanwenden. Hij vindt het goed, als er één in Tongeren gaat

zitten. Daarom komt er een enorm kloostercomplex in die plaats. En later een indrukwekkende Onze Lieve Vrouwe Basiliek. Deze gebouwen genieten de kloosterlijke immuniteit en clausuur. Ze vallen niet onder de rechtsmacht van de wereldlijke overheden ter plaatse. En private personen buiten de kloosterorganisatie mogen er niet komen, dan alleen met toelating van de Abt. Dat geldt voor wereldlijke overheden natuurlijk ook. Soldaten, gerechtsdienaren, ambtenaren en beambten van de politiediensten. En daar gaat het natuurlijk om. Deze uitzonderingen op de wereldlijke jurisdictie kunnen in onderling verband, tezamen en in vereniging, leiden tot een omvangrijke exterritorialiteit.

Een enclave binnen het rechtsgebied van de wereldlijke overheden. Daar kan dus het kerkelijk gezag zich ook rechtens publiek manifesteren. De Luiker gemijterde potentat weet het goed genoeg. Hij vestigt deze *exempties* op de territoriale rechtsmacht – uitzonderingen op die wereldlijke macht – dan ook op belangrijke strategische plaatsen.

11.2.2 Exclaves op de wereldlijke rechtsmacht zoals Luyksgestel

Luiks-Gestel (Luyksgestel) is er oorspronkelijk een typisch voorbeeld van, in deze Taxandrisch-missionaire periode. Een juridische enclave ten behoeve van het Prinsbisdom daar in Luik. Voor de wereldlijke autoriteiten dus een exclave. De overheid in de Meijerij mag hier haar schutters en brigades niet laten optreden. In de kerk, in het torenportaal waar ook de luidtouwen hangen voor de klokken, kunnen hier onder Luiks gezag oorkonden, certificaten en wisselbrieven voor eensluidend geauthentiseerd worden met Luiks zegel. Hier kunnen ook valetudinaire herkenningen alsmede ondervragingen plaatsvinden, dat zijn: gerechtelijke bevindingen over de identiteiten van personen en voorlopige getuigenverhoren. Dan

denke men bijvoorbeeld aan de procedure waarbij betaling ter markte geweigerd is omdat besteld goed bedorven, onder de maat, sleets, of ondeugdelijk is bevonden door de beoogde afnemer.

II.2.3 Het markt- en beurtvaartrecht en de stadsrechten

Bij het uitladen te Eindhoven op de markt bleek meteen dat het tarwegoed beschimmeld was, of dat het ooft droop van het uitlopend rottend vruchtwater. De leverancier kan hier de getuigen, waaronder die afnemer, geducht daaromtrent aan de tand voelen. Heeft die afnemer meteen de overdracht geweigerd? Of heeft hij getalmd, eerst monsters genomen en is hij na uren wachters teruggekeerd om te zeggen dat hij niet zou afnemen? Wie was daar dan bij? Zag hij ook direct dat de appels gerimpeld en geschrompeld waren?

Dat is allemaal van belang voor de toepasselijkheid van de *exceptio non adimpleti contractus*, de directe rechtsgeldige ontbinding van de koopovereenkomst. Het verweer dat de afnemer een opschortingsrecht heeft omdat de wederpartij in gebreke blijft. Ze komt uit het Romeinse recht. Een van de weinige rudimenten van dat recht dat onder het handelsvolk in deze streek altijd gerespecteerd is gebleven. De bewoordingen van dit verweer op de dagvaarding van aansprakelijkheid van de andere partij zijn daarom net zo *sacrosanct*, absoluut geheiligd, als die van de doopformules.

Heeft de koper echt meteen de goederen teruggegeven of zelfs niet willen aanvaarden? Die herkomst uit dat gerespecteerde overheersingsrecht van de voormalige bezetter geeft aan het verweer een geweldig gezag. Het toepassen van deze ontbindingsprocedure is heel ritueel specieus geregeld bij het commune Brabantse marktrecht. Ze gaat al niet meer op als de koper monsters heeft afgenomen, langdurig beproefd en niet teruggegeven direct, ten aanschouwe van iedereen, ter markte. Heeft hij meteen de gebrekkigheid van het geleverde aangevoerd? De te bezigen formules zijn net zo precies omschreven als de formules bij de sacramenten of de *formula* bij sacramentaliën, juist omdat bijna niemand kan lezen en schrijven.

II.2.4 Formalisme en ritualisme plaatsgebonden

Daarover hieronder veelvuldig nader. Het rechtswezen is ongelooflijk formalistisch onder deze analfabeten. Die ook heel moeilijk op afstand met elkaar goed kunnen communiceren. Ze moeten daarom veilige plaatsen hebben om hun discussies onbekommerd en vrij aan te gaan. Dat is essentieel voor geregeld beurtvaartverkeer over de enorme afstanden die in deze tijden voornamelijk te voet moeten worden afgelegd. Dat kan daar in dat Luiker Gestel. In de ruimte torenhal, die niet behoort tot de gewijde ruimte van het schip, waar het heilige misoffer moet worden opgedragen. De toren is eigendom van de *gemeynt*.

De publieke vereniging van ingezetenen, die ook de dorpsweide en gangen daarheen beheert. Dáár kunnen deze wereldlijke onderzoekshandelingen plaatsvinden met het Luiks oormerk, het zegel. Niet in dat schip. Dat zou immers door zoiets ontwijfd worden. Daarom is deze Gestel van de Prins-bisschop enorm belangrijk, ook voor

doortrekkende brigades. De rapporteren dáár hoe ze hun verrichtingen tot op dat moment hebben vervuld ten behoeve van de Prins. Daar staat dan ook diens kondschapper of renbode op hen te wachten. Deze Gestel komen we dus vaak tegen in gerechtsakten van wereldlijke en kerkelijke zijde. Te onderscheiden van Sint-Michielsgestel en Gestel bij Eindhoven. Lichte zandverhogingen in het landschap, vaak gelegen bij of aan belangrijke handelsroutes.

Daar kunnen beurtvaartkaravanen uitspannen, bivak maken, voorraden stapelen en in bewaring geven, paarden doen stallen en wisselen op de kondschapdiensten, postiljons verversen, brieven uitwisselen op de dóórgaande route, munten wisselen en borgen aanspreken ter zekerheidstelling van betaling bij aanstaande leveranties per kar, hogerop op de route, als de Luiker brigades zelf geen gewapende bescherming meer kunnen bieden. Deze diensten zijn ook weer veraccijnst. Door Luik op die Gestel.

II.3 De Karolingische geopolitiek

II.3.1 Gezagsbevestigende architectuur en meubilering

Een steunpunt voor het nieuwe gezag dat zich nog moet bewijzen door steeds verder noordwaarts militaire steunpunten te vestigen, liefst op plaatsen waar de Romeinse divisies die óók hadden. Karel wil kunnen gelden als de rechtsopvolger van de Romeinse Keizer in zijn hoogtijdagen. En die Keizer was immers óók een godenzoon. Zo wil Karel ook gekend worden en daartoe moeten die gebouwelikheden op den duur dienen. Niet alleen als cultusplaats voor religieuze handelingen en bezweringen waarbij zoveel mogelijk zintuiglijkheden beroerd worden.

Maar ook als plaats van juridische bovenzinnelijke legitimatie. Waarbij alle symbolische gebruiken, tradities, bevestigingen, gezangen en aanroepingen op die constante herbevestiging van Karels ambulante gezag, dat hem tot middelpunt van de stoffelijke werkelijkheid moet maken. Want alleen zo kunnen zijn Karolingische wetsbesluiten – capitulaties – verbindende werking krijgen. Zijn onderhorigen kunnen ze niet lezen. Maar ze kunnen zo hun werkingsomvang zien, horen en doorvoelen, zelfs aan den lijve.

II.3.2 Voortdurende illustratie van het gezag

De gothische glas-in-lood-vensters bieden de analfabetische bezoeker het bijbehorende beeldverhaal dat hij bij de aldagelijkse omwenteling van het zonlicht per beuk op zich kan in doen werken. Doorgloeid door het fonkelend licht, vallend op zijn nietige gestalte, tintelend in ongekend blauw, helgeel, diep bloedrood en hartdoordringend mystiek groen is deze onderdaan deel aan een ongrijpbare werkelijkheid die met een dergelijke kracht in alle middeleeuwse ramen herhaald wordt, dat ze wel waar moet zijn. Ontruikt aan plaats, tijd en persoon. Tot heftig leven komend in sacramenten en sacramentaliën waarzonder de ziel geen eeuwig heil kan bereiken.

Deze indrukwekkende ruimte toont aan dat de bouwers hebben geloofd in deze waarheid. Want anders zouden ze dit alles niet gebouwd hebben. Wat hier vertoond wordt is voor een normaal mens niet begrijpelijk, het is overstelpend en voorbeeldeloos. Onmachtig werpt de ruimte de bezoeker neer. Hij gelooft alles wat hier vertoond wordt: *credo quia absurdum.*

Ik geloof het, omdat het absurd is. Meer kan een mens in zijn eindig bestaan niet verlangen.

II.3.3 Geloven en weten identiek inwisselbaar

De Middeleeuwer, voor wie het thans, in onze dagen zo beslissende onderscheid tussen enerzijds *weten* (en meten) en anderzijds *gelooven* essentieel is geworden bij alle optasting, verwerking, internalisering en toepassing van kennis – al dan niet zintuigelijk opgedaan –, verlangde niet meer. Zijn eindig bestaan was kort. Het was onbegrijpelijk. Het was vaak smartelijk. Het was vaak onrechtvaardig, vooral wanneer er overheden bij betrokken waren. Maar het wás niet anders. En het zou wel ergens goed voor zijn. Dat leerde de kathedrale basiliek hem. Vooral dat het gezag der overheden – dat waren er velen – van Gode gegeven was. De herhaling van dat thema zag hij in iedere hoek van de hoog opgetaste santenkraam. Het was dus waar.

II.4 Missio Taxandriae

In dat geopolitieke licht moeten we nu ook het optreden van de Heilige Lambertus trachten te zien. Deze Sint-Lambertus komen we vooral als patroonheilige tegen in de doortochtstreken van Noord-Brabant, waar ook de Pepinider Vorsten doorheen trachtten te breken via expeditionaire brigades. Deze uitvals- en doorstootacties gingen sprongsgewijs. De pelotons verlieten een uitvalsbasis westelijk van de Maas, op de glooiingen van het Maasdal, opwaarts klimmend tegen de lichte hellingshoek van de Brabantse Centrale Slenk. Ze trokken op, node de Romeinse heirwegen verlatend. Kon het,

dan hielden ze die banen op de zandruggen. Maar vaak kon het niet. Dan moesten ze de vengebieden in en de wouden. Ongaarne. Maar er zaten hinderlijke vijandelijke troepen in deze ontoegankelijke zompen en bosschages, die in de rug konden aanvallen. Na één dagmars probeerde men kamp te maken op een gestel of verhoging. En dan legde men daaromheen een tijdelijke verschaning. Daar bleven dan nog wat schansbouwers bij achter, om deze sterkte uit te bouwen en te verstevigen. Met palissades, rietmatten enzovoorts. Kleiblokken, leem-aansmeringen, houtwallen van omgehakte bossen. Als het maar versteviging bood.

Het regiment trok verder, en werd aldus steeds kleiner tot de brigade alleen nog maar één peloton uitmaakte. Dan maakte men voorshands daar maar halt en zond om versterkingen. Bij de eerste schans was dan al een schuur verzezen. Met een lazaret. Maar ook een soort van kapel. Waar vooral uitvaarten konden worden gehouden. Niemand wilde als een hond begraven worden. Er was dus altijd wel iemand bij met een geestelijke status, maar een priester hoefde dat niet te zijn, die dan een plechtig prevelement kon houden en gewijde gebaren kon maken.

Zo rukten schoksgewijs deze brigades op. Van schans naar schans. De Rijn was nog ver. En de soldaten stierven bij bosjes. Geestelijke bijstand onderweg was zeer gewenst. Dat is de *Missio Taxandriae*. De fraaie Sint Lambertuskerk aan de huidige Hoogstraat te Gestel in Eindhoven is er een uiteindelijke resultante van. Maar ook het meesterwerk in Veghel, met zijn ranke, fiere, onmetelijk hoge toren waarop de architect Piet Cuypers uit Roermond zo zichtbaar zijn best heeft gedaan. Het spat er van af, hoe triomfantelijk hier aangesloten is bij deze mythische missioneringstochten.

II.5 Sint-Lambertus, politiserend geestelijke

II.5.1 Lambertus zit midden in dynastieke conflicten

Het is vooral deze Landebertus die deze seculiere geopolitiek steunde. Hij had daarbij dynastieke belangen, zijn familie kwam uit de regio en had bij territoriale annexaties belangen. Vanuit ontruikt religieus en godsdienstig oogpunt was er heel wat aan te merken op Landebertus' militaire operaties. Bij de Abt Sint Trudo was dat ook het geval. Dat was bij de Benedictijnen die rechtstreeks uit Ierland aanlandden bij Egmond en óf noordwaarts of zuidwaarts uitwaaierden niet zo. Bij deze Ierse geesteijken was die dynastieke dimensie veel minder aanwezig: zij toch konden geacht worden zuiver hun missionering te verrichten ter verspreiding van de Vrede Gods.

Iemand als Sint Willibrordus is daarom, ook bij het nageslacht, veel zuiverder op de graat. Maar ook zij werkten mee aan geopolitieke aspiraties, hetzij van de Paus hetzij van het Roomse Keizerschap, vooral, toen deze elkaar steeds meer als opponenten begonnen te zien in de twaalfde eeuw. Dan komen we op het schrikwekkend hoogtepunt van de investituurstrijd, een bureaucratisch conflict over de vraag wie de geestelijke topambtenaren mag voordragen, aanstellen en benoemen en schorsen of ontslaan uit hun sacramentele ambtsbediening. De Paus wint dat. Maar hij zal het zwaar betalen. Want de strijd die we Reformatie noemen verliest hij. Geopolitiek trekt hij op lange termijn aan het kortste eind. En zijn prestige als charismatisch opperhoofd der christenheid is onherstelbaar beschadigd.

Landebertus, een notabele telg van de groep Pepiniden (zie hierboven) werd in 638 geboren bij de doorwaadbare plaats over de Maas waar de Romeinen een stenen brug hadden gelegd. De trekplaats over de Maas: Maas-tricht. Hij zou een militaire loopbaan in dienst van zijn familie gaan maken. Die wilden noordwaarts oprukken, steeds fasegewijs. Tot aan de Maas waar deze zich boven Venlo sterk verbreedt en waar de stroming en golfslag verandert, zodat men bekielde vaartuigen kan bezigen bij beurtvaart. Bij deze plaats wisselden de koopvaarders altijd van schip of vlot en vervoerden in dergelijke vaartuigen. Landebertus kreeg het commando over een expeditionaire brigade die westwaarts uit moest waaiëren in het drassige peelgebied, daarbij uiteraard Romeinse heibanen volgend. Hij moest de aanvoer noordwaarts zekeren.

11.5.2 De Romeinse steunpunten weer opgezocht

Hij zocht weer aansluiting bij de beproefde fortificaties die de Romeinen hadden opgeworpen. Hij moest de heidenen bekeren tot de ideologie van de Pepiniden. Je kon niet hebben dat de weg zelf verzekerd was, maar de ommelanden niet. Dus moesten alle inheemsen zich laten dopen en een aantal eedsformules nazeggen. Zoals dat ze de duivel verzaakten en Christus aanvaardden als de eniggeboren zoon Gods. En dat ze hun overheden erkenden en gehoorzamen zouden. Landebertus had verkenners, die de Won-celle innamen, uitbouwden en een stenen toren gaven. Daar werd bij de rituelen rondom de eedsafleggingen meegedeeld dat er verderop zuidoostwaarts een schans was. Kleiner dan bij Won-celle. Maar de moeite waard.

Landebertus geloofde het zó. Hij had andere katten te geselen. Hij zond een sergeant, die constateerde dat de schans niet veel voorstelde, maar er was wel wat van te maken. Rondom de schans was het een blubberzooi. Maar er waren bergen bij een beekje, daar kon men zand halen. Landebertus liet berichten naar het hoger gezag dat hij twee plaatsen had ontdekt die hij voorshands bezet had. Dat kwam terecht bij de curie te Luik. Die gaf de beheersrechten voorshands aan de abt van de Benedictijnergemeenschap bij Truiden. Die was betrouwbaar gebleken. Deze Abt, vermoedelijk Trond genaamd, wordt de patroonheilige van de verschillende kerken in Peelland, Maasland, Meijerij en de verschillende Vrijheden in deze regio's.

Hij heet dan Trudo. Ook hij geeft weer aanleiding tot allerlei sacramentaliën. Ook hij zet in onderpacht akkers uit ter onderhouding van die kerken. Ze heetten kercke-ackers. En je komt ze nog steeds in straatnamen rudimentair tegen. In verschillende verbasteringen. Hieronder de Strijper Kerkakkerstraat bij de T-splitsing met de Strijpsestraat. Je moet het maar weten. Strijp heeft deze kercke-ackers lang bezeten ter onderhouding van de parochiële gebouwelikheden. Die waren er vele. Vooral voor de zorg voor bejaarden, wezen en alleen staande vrouwen. Trond heeft zo lang voortgeleefd. Zijn feestdag was te Strijp een bont festival. Lambertus was niet van de Truider organisatie. Hij zag die eerder als een valse concurrent. De Truiders gingen aan de haal met de buit die Trond binnenhaalde. Lambertus heeft daarom vaak kerken rijksonmiddellijk gesticht: direct vallend onder de rechtsmacht van de Frankische koningen. Deze kerken hebben dus steeds een andere jurisdictiekring gekend dan de Trudokerken. Dat is in de geschiedenis van de Lambertuskerken dan ook nog goed herkenbaar.

II.6 De plaatsopnemers van Lambertus in Peelland, Kempenland en De Meijerij

Die Truider Abt zond plaatsopnemers die ook de gronden taxeerden. De Abt dacht dat ze wel wat konden opbrengen en zond naar de Won-celle een priester om belastbare feiten te verrichten: uitdelen van sacramenten, uitvaarten doen, processies houden. Die priester zond uiteindelijk ook een onderhebbende naar *De Strijpe*. De langgerekte, vermoedelijk kunstmatig aangelegde dijk bij een gehucht zuidwestelijk van het marktplaatsje Eindhoven. Een streep lands, waar je iets drogere voeten bleef houden in een overlaatgebied van het beekje De Gender dat in ieder jaargetij wel overliep wegens de enorme regenval. Om daar hetzelfde te doen, maar geen mis te vieren, en alles tegen gematigd tarief.

Hij deelde dat de Abt mee en die gaf het door aan Luik. Verderop was er een veel bredere zandrug waar handel in veelvouden passeerde, die wilde Landebertus eigenlijk reserveren voor zijn directe verwanten in opgaande linie. Die spronck of donk was vaster, en was een zware gestel in het landschap, die hield hij voor zijn directe verwanten. Hij was niet wars van cliëntalismo. Daarom kwam Gestel onder een iets ander beheersregime dan Woensel en Strijp. Landebert deed het goed en kreeg daarom de bisschopstaf in de knuisten gedrukt en mocht rechtsmacht uitoefenen over Maastricht. Hij ging de politiek in.

Hij steeg duizelingwekkend hoog en viel diep. Zijn onderdanen hadden daar veel last van. Maar de Woenselnaren en Strijpenaren niet. Die hadden met Truiden van doen, en dat was niet bij de conflicten van Landebert betrokken. Hun cultus was ook wat anders en ze hadden wat eigenaardige rites rondom zandstenen offerplaatsen die niemand goed kon plaatsen. Strijp lag in een langgerekt beekdal dat bijna de helft van het jaar blank stond. Het bleef daar tobben, ook bij de vreemde altaarsteen. Maar omdat er ook veel en bekwaam gestorven werd was er in de kerkschuur veel te doen. Er werd flink wat geofferd om de ziektes die er rond flakkerden te beheersen en ook om betere oogsten te verkrijgen. Het

hield niet over. De beek De Gender was onbedwingbaar en meanderde steeds sterker, ook omdat de regenval steeds zwaarder en langduriger werd. De mensen hadden het niet breed.

Maar weg konden ze niet. Er waren nauwelijks doorgangspaden naar andere regio. Handel kwam dus bijna ook niet voor dan tussen de plaatselijke bewoners. Er was soms iets plechtigs te doen in dat schuurtje bij de plaats waar begraven werd. Dat was dan een gebeurtenis van belang. De priester droeg dan ellenlange Latijnse spreuken voor. Namens God. Zo hechtte zich de strekking van het Evangelie zich naar woordluid in de zielen van de stripenaren. De over elkaar buitelende zinnen met *per omnia saecula saeculorum, dominus vobiscum* en *sursum corda*. Noem het de christianisering, kerstening, van de Kempen tot aan de benedenloop van de Maas. Het gaf houvast in barre tijden, die woordenstroom, en omdat niemand ze begreep was ze geruststellend en ontegenzeggelijk wáár.

II.7 Monolithisch christendom

Het zal generaties geduurd hebben, voordat op dit dunne ijslaagje van christelijkheid geschaatst kon worden. Door de christelijke vorsten, dan. Hun onderdanen bleven heel de middeleeuwen overduidelijk behept met heidens bijgeloof. Wat ze beleden was een rare mix van christelijke ritualistiek met onbegrepen en vaak ook wel onbegrijpelijke sacramenten enerzijds en anderzijds recht op en neder lokaal bijgeloof. Vaak van oer-Germaanse of Teutoonse herkomst, steeds indringender naarmate men meer oostwaarts trok, richting het Nabije Oosten, op de Balkan en Klein-Azië. Verder wég van het pauselijk leergezag. Dat zat doorgaans te Rome.

Maar het verhuisde ook wel, vooral naar zuidelijk Frankrijk. Dat hing vooral af van de militaire sterkte van de koning van Frankrijk. Was die groot, dan zette die koning het pausdom zo onder druk dat het zijn administratie tijdelijk naar Avignon of Noord-Italië verplaatste, zodat de paus geen zendbrieven uitvaardigde waar die koning het niet mee eens kon zijn. Van één stuk is het christendom nooit geweest. Dat kon ook best te rijmen zijn met de grote marges van beleidsvrijheid die residerende bisschoppen kregen bij de uitoefening van hun rechtsmacht.

Ze mochten aanvullend eigen rituelen aan hun gelovigen voorschrijven, eventueel met daaraan verbonden sacramentele bedieningen. Dat zijn de al genoemde sacramentaliën. Ze zijn een tijd zeer dienstig geweest aan de geopolitieke consolidatie van het christendom in West-Europa. Die consolidatie waag ik in te boeken als een positief gegeven, omdat de losgelaten stammen in deze regio anders waren blijven steken in voortgezette tribale conflicten die uiteindelijk hadden geleid tot een autogenocide binnen het Avondland. Ze waren met deze conflicten al een heel eind op scheut toen de eerste Ierse missionarissen aanlandden in Vlaanderen, ten verzoeken van de graaf aldaar. Daarover hieronder nader.

II.8 Een monopolie op universele genade corrupteert

Maar het monopolie op een genadeschat moet wel tot misbruik leiden. Vooral als dat monopolie aanleiding geeft tot veraccijnzingen. En dat gebeurde bij de sacramenten. Vergis je niet, hoe belangrijk de *absolutio in articulo mortis* werd, de ultieme kwijtschelding van de tijdelijke zondesschuld op het sterfbed. De afstervende had er alles, maar dan ook alles voor over om deze te krijgen van de monopolist. Kreeg hij ze niet, dan ging hij naar de hel. Geen twijfel aan. En dat het daar beroerd toeven was, daaraan lieten de kerkelijke muurschilderingen uit de consolidatieperiode van de twaalfde eeuw geen twijfel over. Oei,

oei, wat was het er heet en wat springen de duivels sadistisch met een mensenziel om. Dus de afstervende verkocht letterlijk gezin, bezit en alle rechten om toch die kwijtschelding te bekomen. Met de **sacramentaliën** was het iets minder, maar die waren ook niet op middellange termijn heel effectief.

Wie er veel ondergaan had, kon toch een eind komen en wellicht cumulatief toch de strekking van een *absolutio in ultima unctio* krijgen, dat hing ook van het plaatselijk tarievenboek af. Een soort afgeleide genademiddelen uit de kerkelijke geloofsschat blééf interessant, vooral omdat ze meegenomen konden worden per scapulier, een medaille of lapje stof op het vervuilde onderhemd. De Engel Gabriël kon dan de toegang tot de hemel niet weigeren, God zelf stond er, ik zei het al, machteloos bij, want het kerkelijk reglement was in overeenstemming met God zelf tot stand gekomen, God moest niet zaniken. Hij was óók gebonden aan de dienstregeling, al was God hoog. Dat is bij topambtenaren van de Nederlandse Spoorwegen ook zo.

Elk rechtsgebied had er wel enkele, fantasierijk uitgevonden door de bisschoppelijke curie of bestuursadministratie, vaak afgestemd op plaatselijke behoeften van gelovigen. De sacramentalische inhoud ervan was weer afhankelijk was van de geografische ligging van het diocese, het rechtsgebied, de weersgesteldheden en de gevaren voor militaire invallen, volksziekten, misoogsten, muizen- en rattenplagen en stedelijke commercie. Al naar gelang kwamen er, bijvoorbeeld, in zulk rechtsgebied bijzondere volksheiligen op de jaarkalender, met feestdag, processie, devotie-altaar en canonieke geestelijke vereniging.

II.9 De geografische positionering van gehucht, stad en lande

Als een stad aan het water lag, met veel beurtvaart via transoceanische lijnen, allicht dat er dan meer heiligen bleken te bestaan aan wie gevraagd kon worden om de schepelingen, bemanningsleden en passagiers te voorzien van mariene bescherming tegen zeemonsters, reuze-golven, draaikolken of zeemeerminnen, riffen, cataracten en spookkraken die zomaar ineens uit een onverklaarbare mist kwamen opduiken. Bij een héél bijzondere stadsheilige hoorden weer liturgische scapulieren, bijzondere watertjes opwellend uit een bron die de desbetreffende heilige had geslagen met zijn staf, wonderdadige medailles en zalven en vooral wijdingsspreken, te bidden bij het scheepgaan, het uitvaren ter hoogte van de buitenboei of het hijsen van het eerste zeil. De ene Sint-Nicolaas bleek waarachtig de andere niet, Sint Servaas had twee rechterhanden, één te Maastricht en één te Keulen of Echternach en verder bleken de drie koningen overal kroost te hebben verwekt dat ook daar weer vlak bij de stadskerk relieken had achtergelaten die aantrekkelijke rituelen meebrachten.

Aangezien dit alles fiscale feiten te weeg kon brengen met afdrachten aan de bisschoppelijke kassen en tienden aan kloosters, abdijen en bijzondere broederschappen gedijden kerk en samenleving erbij, vooral als de bisschop scheutig was met ontheffingen om in de zijaltaren bijzondere intenties in het misformulier op te nemen. De ruggengraat van alles was het leerstuk van de zeven universele sacramenten. Daar mocht niet mee gesjoemeld worden. Maar buiten het standaard-formulierenboek van het **Missale Romanum** mocht er best overdadig veel bij verzonnen worden, als er maar geld in het laadje van Rome van kwam.

Het gekste sacramentalie heb ik altijd het Tolentijn-broodje gevonden, te voeren aan twee- of driehoevigen uit de gangbare veestapel van het Brabantse keuterboertje, opdat zij van rotkreupel, koortsen, het uierflerecijn en het ongans mochten gevrijwaard worden. Nog zie ik de gelige ogen van de geitensikkken oplichten terwijl zij bedachtzaam mummelend het broodje vermaalden, dat zorgzaam werd aangereikt door de Augustijner pater die de dienst aan het Tolentijn-altaar had in de Heilig Hartkerk te Eindhoven bij de havenkom van het Eindhovenssch Kananaal.

De sikken hadden geen ziel. Maar ze bleven er door het broodje gezond bij. Een jaar lang. Nog diep in de vorige eeuw. Sint Tolentijn had tijd en plaats van leven en werken. Iedereen wist het zeker. Maar alleen binnen de actieradius van de plaats waarbinnen de paters werkzaam mochten zijn. Wie op een veranda in Rotterdam-west een stiekeme geit hield, had niet veel aan het broodje. Ook dat was uit te meten in Romeinse passen. In zoverre had deze confessionaliseringspolitiek dus effectief gewerkt in onze dagen. Daarom kom ik op dat zo recente rudiment straks uitvoerig terug. Als ooggetuige, om zo te zeggen. Nu kan het nog. Straks weet niemand er nog van.

II.10 Verdrag van Tordesillas

Zo beheersen de Karolingers hun immense steeds uitdijende rijk. In een monsterverbond met die verre, verre autoriteit die uiteindelijk hun ultieme wederpartijder zal blijken te zijn. Nu even een anachronistisch perspectief, waartoe dit alles geopolitiek zal gaan leiden in de zestiende eeuw. Want dat werpt de slagschaduw al op. Rome gaat het dan erg groot aanpakken, deze uitbreidingspolitiek van rechtsmachtsclaims. De vestiging van de jurisdictie onder de Pepiniden leidt daar heen. Niet noodzakelijk, niet automatisch. Maar omdat het in de menselijke aard ligt dat véél nooit genoeg is. Groot is mooi. En veel is lekker. En wat je van ver haalt is beter.

Daar is dan, eind vijftiende eeuw, de thans op het eerste zicht hecht gevestigde bisschop van de Eeuwige Stad, de Paus, de Stedehouder Christi, de universele concessionaris van de planeet Aarde, die in 1494 bij het verdrag van Tordesillas uiteindelijk de hele bekende en gecartografeerde in onderaanneming geeft ter exploitatie. Aan de zeer katholieke koningen van Portugal en Castilië, ter verspreiding van het enige zaligmakend geloof over de hele wereld die dan bekend is. Paus Alexander Borja (Borgia) concessioneert de dan nog te veroveren Nieuwe Wereld aan deze twee monarchen, zulks primair ter verspreiding van het christelijk geloof.

Want Christus heeft zijn Apostelen immers geboden: gaat en onderwijst alle volkeren. Dat staat heel nadrukkelijk in het Nieuwe Testament. Met duidelijke instructies. Gaat dan henen, maakt al de volken tot mijn discipelen en doopt hen in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes en leert hen onderhouden al wat ik u bevolen heb. En zie, ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld. Dat lezen we in het Evangelie van Mattheüs in hoofdstuk 28, 19-20. Het is niet niks, wat daar staat, oordeelt Alexander VI. Deze tekst houdt heel wat in.

- Het gaat hier, zegt deze Paus, om een rechtsvoorschrift. Het is een dwingend bevel, een categorische imperatief. De Apostelen **moeten** iets doen volgens Gods Zoon. Het is geen aanbeveling. Het is een plicht.

- Het is een universele verplichting: *alle* volken. Geen uitgezonderd. Ze omvat de hele aarde, die de mensheid kan overzien en kennen. Die aarde is veel groter dan de Middeleeuwen ooit gedacht heeft en het grootste gedeelte bevindt zich buiten Noordwestelijk Europa. Dat betekent dat de confessionaliseringpolitiek mondiale dimensies moet hebben. Dat houdt voor deze monarchen nieuwe publieke zorgplichten in, waarbij die ter annexatie van Europa in het Westen klein bier is.
- Deze plicht houdt mede in een sacramentele inspanningsverplichting, want Christus zegt, dat de verbintenis die hij de Apostelen oplegt betekent dat deze volken, nog onbekend in 1494, moeten *dopen*. Christus heeft het hier over dat eerste sacrament. Maar dat is maar, dat is duidelijk in deze context, een *voorbeeld* van *alle* sacramenten en de daarbij behorende rituele bedieningen en sacramentele uitoefeningen. Dus óók de sacramentaliën. Dat betekent: werving van nieuw competent personeel, nieuwe koloniale departementen voor de Heilige Stoel. De universele missioneringpolitiek, die de kerk thans moet gaan beoefenen, houdt in dat deze kerk de talen van die volken moet gaan beheersen. Het houdt ook in dat ze de geloofsleer moet adapteren naar het begripsvermogen van die vreemde volken buiten Europa. Een *meerdimensionaal syncretisme* is daarbij onontbeerlijk. De Portugezen hebben in 1494 al veel ervaring opgedaan met de Afrikaanse stammen aan de westkust van dat continent. Ze pleegden daar kustvaart en stichtten daar handelsposten. En die Portugezen hebben in Rome al beeldend uiteengezet dat in Centraal Afrika hele rare volken wonen die de gekste religies praktiseren.
- Christus zegt: maak deze volken tot mijn discipelen. En geef die les. Christus vindt dus dat de volken, om wier heil het hier gaat, *ondergeschikt* zijn aan de Apostelen. Dat houdt dan in, dat ook de monarchen die deze plichten nu moeten gaan uitvoeren, ze ook als hun onderdanen mogen behandelen. Ze krijgen dus een impliciete uitbreiding van hun jurisdictiekringen. Dat impliceert weer dat hun zwaarmacht-monopolies óók delen in deze uitbreiding. Voordien nam men bij de Heilige Stoel zo ongeveer tot uitgangspunt dat die macht territoriaal beperkt was tot de gebieden, genoemd en gedefinieerd in het Verdrag van Verdun van 843. Dat territorialiteitsbeginsel is niet langer dwingend. De katholieke monarchen mogen deze macht gronden op het universaliteitsbeginsel dat deze leeropdracht medebrengt.

De bijbehorende staathuishoudkunde voor deze staten of rijken krijgt dan mondiale betekenis. Deze uitbreiding wordt weer uitgewerkt in Uitvoeringsverdragen van Tordesillas, die steeds, stapsgewijs, worden aangepast aan de nieuwe verkenningsresultaten van koloniale expertises. Want hele continenten worden opnieuw gecartografeerd. Het resultaat is dat het Verdrag van Tordesillas al in 1527 ter dege moet worden aangepast: de regio, die men Het Verre Oosten gaat noemen, is ook veel groter dan men ooit in West Europa dacht. Er zijn ongelooflijk veel

Archipelgroepen daar. En, verdraaid, er is een volstrekt onbekend continent, Zuidland of Australië. Maar ook daarvoor geldt deze missioneringsplicht met de daar bijbehorende juridische consequenties. Dat is het systeem van Tordesillas. Die systematiek wordt steeds geactualiseerd, uitgebreid en gedifferentieerd naarmate de cartografen nieuwe eilanden kunnen tekenen in de immense oceanen die ze moeten situeren in hun globes.

Ook die oceanen moeten steeds naar maritiem bereik worden hertekend. Ze wordt primaire bron van algemeen verbindend volkerenrecht. Onder de Habsburger Keizer Karel V krijgt het concordataire canonieke recht beslissende betekenis voor de mondiale geopolitiek, ook buiten Europa. Het is de Paus – Alexander Borja – die dat hoogtepunt in de kerkelijke jurisdictiekring weet door te drukken. Maar hij gaat daarbij veel te ver. Hij overschat zijn rechtsmachtbereik. Hij is een arrogante Spanjaard, die zich van zijn Iberisch chauvinisme niet kan vrijwaren. Hij gunt Castilië veel en veel meer dan de Portugezen. De Spanjaarden vinden het prachtig, maar andere koloniale mogendheden, waaronder Engeland en de Lage Landen, die informeel een soort rechtskring – de zogeheten “Bourgondische Kring” -- vormen in het Heilig Roomse Rijk, zien het best. En ze krijgen daarover zwaar de pest in.

II.11 Het gehele aardrijk is aan Oostenrijk onderworpen

II.11.1 De competitie tussen de Habsburgers en de Franse Koningen

Daar komt nog iets bij. De Oostenrijkse Habsburgers krijgen door, dat ze wel heel erg ten achter staan bij de Franse Koningen met hun steeds beschikbare mobiele Veldleger. Terwijl de Habsburgers die steeds weer voor elkaar krijgen dat zij het Roomse Keizerschap verwerven, aan één stuk door moeten soebatten bij hun vorsten en militaire onderhebbers of ze alsjeblieft een mobiele brigade willen sturen ter versterking van het Bondsleger in dat Roomse Rijk. Dat Rijk dat een onsamenhangende confederatie is en blijft.

Op die manier kunnen de Habsburgers nooit gewapenderhand gelijke tred houden met de annexatoire politiek van Frankrijk. De Habsburgers besluiten daarom over te gaan tot een geopolitieke huwelijksstrategie. Ze willen het liefst uitsluitend laten aankomen op annexaties via echtverbonden, huwelijkscontracten met uitgebreide bepalingen over de bruidsschat maar ook omtrent de geldelijke compensaties voor de bezoedelende ontmaagding, waarbij de man die huwt, de territoriale voogdij krijgt over alle onroerend goed dat de vrouw inbrengt. **Niet meer vechten, maar huwen.** De Habsburgse keizer Frederik III (1415-1493) begint met deze strategie.

II.11.2 De Habsburger huwelijkspolitiek

Hij wordt in 1440 onder de naam Frederik III Rooms-Duits koning van de Duitsers, Hongaren en Bohemers of het Teutonenland, als opvolger van Albrecht II. Frederik wil ook Rooms Keizer worden. Dat kost geld. Veel. Hij moet de vorsten en bisschoppen die hem daartoe moeten kiezen flink omkopen. Frederik zit op zwart zaad. Hij trouwt daarom maar met de Prinses van Portugal Eleonora Helena want die

barst van de centen, mede door de nieuwere transoceanische handelsvaart waarbij de Indische oceaan overgestoken moet worden op weg naar Voor-Indië en naar Cathay of China. Daar zijn katholieken ook nog steeds welkom. De Portugezen zijn vriendelijk, plooibaar en schikken zich naar inheemse religieuze ritualistieken die ze versacramentaliseren.

II.11.3 De syncretische missioneringsmethode

Hun missionarissen hebben daar helemaal geen moeite mee, en ook niet om in de leer van Confucius eigenlijk een prefiguratie te zien van de Verlossingsboodschap van Christus die Portugese gelaatstrekken aanneemt in Mandarijnendracht. De Chinezen blijven deze lieden raar vinden, maar toch ook wel schattig. De Hollanders maken daar door hun brute interventies in 1624 een drastisch einde aan. Voorlopig gaat het eigenlijk redelijk vreedzaam toe in het Verre Oosten dat Het Westen leert kennen. Voorlopig levert dat Oosten goed gewin op. Ook voor de Habsburgers die deze winsten kunnen belasten via hun soevereiniteit in de Lage Landen waar belangrijke havens liggen die beurtvaart onderhouden met dat Oosten.

Frederik III kan nu moeiteloos zijn Keizerschap kopen. Paus Nicolaas profiteert flink mee van Frederiks nieuwe welvaart. Hij zalft hem plechtig en geeft hem de bijbehorende jurisdictie-aanspraken die overigens weinig effectiefs voorstellen. Frederik wordt dolenthousiast in Wenen ingehuldigd en beraamt dat zijn opvolgers nu ook maar Paus moeten worden, dat scheelt flink in inkomsten. En dat gaat onder Karel V bijna lukken. Het is de Spaanse zoon van Karel, Philips II die door zijn ongeduld dat verpest. Dan zou, bij vereniging van Keizerskroon en Paus-tiara, de wereld aan de voeten van Habsburg liggen. Dat is het streven. Dat is de leus.

II.11.4 Oostenrijk regere de Aarde

Die wordt emblematisch samengevat met de letters AEIOU: *Austria Est Imperare Orbi Universo. Alles Erdreich ist Österreich Unterthan*. Het gehele aardrijk is Oostenrijk onderworpen. Via het bed. Niet via het Zwaard. Frederik arrangeert op deze grondslag het huwelijk dat zijn zoon en beoogde opvolger Maximiliaan toedient aan Maria, de enig erfgename van de Dynastie Bourgondië in 1477. De Bourgondische kring der Lage Landen wordt nu Kroondomein van de Habsburgers. De kring valt de zoon van Maximiliaan, Karel, die later Rooms Keizer Karel V wordt, in de schoot. Zomaar. Daar kijkt Rome toch even van op. Ze stelt onmiddellijk haar geopolitieke interesses bij deze Lage Landen bij. Deze Habsburgers zijn ook traditioneel bijzonder katholiek. Veel trouwer dan de Franse Koningen die altijd stiekem zelf afbreuk willen doen aan de jurisdictie-aanspraken van de Paus binnen hun Rijk. De Heilige Stoel zal daarom met Karel nieuwe jurisdictie-arrangementen treffen. Waaronder een regeling voor volkomen nieuwe bisdommen binnen de Bourgondische kring. In Brabant dus ook, maar zeker ook in Het Sticht.

De Heilige Stoel wil de fiscale privileges bij de sacramenttoedeling en de uitbating van de sacramentaliën ook herijken, met nieuwe tarifieringen en nieuwe fiscale boxen, om zo te zeggen. Zeker, als deze Karel gebruik gaat maken – en hoe! – van zijn jurisdictieaanspraken die het systeem-Tordesillas kan gaan meebrengen. Er blijken waarachtig twee Amerika's te bestaan, hoe is het mogelijk. Het barst daar van het zilver en goud. Daar wil de Heilige Stoel via een nieuwe provisie-inschaling van meeprofiteren. Dat steekt ze niet onder stoelen of banken, nu ze ervaart dat de

Vlamingen vaardig zijn tot transoceanische expedities op de nieuwe kraken die de Portugezen vooralsnog exploiteren. De Hollanders zijn doende een vergelijkbaar, maar stabiel en goedkoper schip te ontwikkelen. Daar wil de Heilige Stoel haar voordeel van kunnen trekken, zonder nu meteen de gangbare tiendenheffingen te laten schieten. Ze gedraagt zich nu echt als de multinational met winstoogmerk, maar steekt niet onder stoelen of banken dat winstmaximalisatie per aandeelhouder alles is. Het doel van de vennootschap. Dat nieuwe kantoren in Rome beoogt van ongekende pracht en luxe.

II.11.5 De kerk ondermijnt haar gezagsapparaat, maar niet onherroepelijk

Dat zal de kerk gaan opbreken. Dat weet de Bisschop van Rome in de negende eeuw nog niet. Hij denkt dat hij geweldig goed bezig is. Via zijn genademonopolie denkt hij dat hij een effectief systeem van rechtskringen over West-Europa legt. Hij gaat over tot het definiëren van de verschillende rechtsmachtlagen die hij vanuit Rome denkt aan te sturen. Hij onderscheidt daarbij Keizerrijken, Koninkrijken, dioceses – bisschoppelijke rechtsgebieden – aartsdiakonaten, dekenaten, parochies, rectoraten en kloostergebieden.

Die gaat hij nauwkeurig op elkaar afstemmen, mede met het oog op de fiscale afdrachten in provisie. De winkel moet draaien. Doet ze dat, zit de loop erin, dan kan hij zijn primaat aan de top van de jurisdictionele piramide gaan bevestigen. Hij moet daarom zorgen dat hij goede onder administrateurs heeft via de kloosterorganisaties die hij makkelijker denkt aan te kunnen sturen dan de dioceses. Want de generaals of procureurs van die organisaties zitten doorgaans in Rome, vlak bij de kantoren van de kerkvorst die Petrus is opgevolgd. De Paus zal ze directe

aanwijzingen kunnen geven op dat punt.

II.12 De aanstelling van onder-Abten

II.12.1 Keizer Karels fiscale systeem

Nu weer even terug naar de eeuw van Keizer Karel de Grote. Hij heeft zijn Rijk aardig in de greep in 800, maar hij moet nog een bestuurlijk netwerk vestigen met effectieve greep op de lagere bevolkingsstrata. Die verborgen menigten die hij niet kan bereiken met zendbrieven en instructies. Hij heeft nu zijn administrateurs, de residerende bisschoppen, die de hoofdlijnen uitzetten. Maar hij wil dat die bisschoppen directeuren aanstellen en deze weer districtscommissarissen, sectiehoofden en sector-opzichters. Die administrateurs staat hij daarom weer toe om ook weer Abten – kloosteroversten -- aan te stellen, een fiscaal systeem op te leggen binnen hun regio, als ze dan die fiscaliteit ook maar aanwenden voor Karel. Die wil provisies bij alle heffingen. De tienden, zeker, maar ook de accijnzen als ze sacramenten uitgeven, sacramentaliën toestaan, of rechten geven aan onderhebbenden, zoals het recht om molens te stellen – recht van windvang – of beurtvaart op te zetten.

Of om goederen te stapelen: in voorraad te houden bij de markten die bij beurtvaart aangedaan worden. De stad of de plaats van stapeling mag dan stapelrecht uitoefenen: het heeft een voorrangrecht om te kopen van de gestapelde goederen. Dat kan zulk een stad, gehucht, vrijheid of dorp krijgen, maar dat wordt flink dóórbelast. Dat is voor de Romeinse bisschop acceptabel. Hij moet wel. Zijn Rome wordt voortdurend belegerd. Hij heeft Karel nodig. Hij heeft zelf troepen proberen te lichten. Maar dat lukte niet. Omdat hij geen soldij kon betalen. Maar hij heeft een troef achter de hand. Hij weet dat Karel troepen aanvoert om noordelijk westwaarts uit te waaiëren in het geheimzinnige en ondoordringbare Taxandrië.

II.12.2 Garnizoeningen op strategische punten

Expeditionaire brigades kunnen bij diverse doorwaadbare plaatsen vloten droogtrekken op de linkerbedding van de Maas. De daarop liggende voorraden kunnen dienen om verschansingen op te trekken. Daar kan Karel garnizoeningen treffen. Dat zijn dan steunpunten waaruit de brigades de linker glooiingen van het brakke land – Bra-bant – kunnen veiligstellen op de plaatsen die de Romeinen ook voor dat doel al bezigden. Karel wil de Rijn stellig tot natuurlijke noordgrens hebben. Hij wil er ook wel overheen. Maar niet ten koste van alles. Dat doet hij alleen als hij effectieve bezettingen mogelijk acht, eventueel in overeenstemming met de inheemse hoofden of bestuurders.

De bevoorrading blijft daarbij een heikel probleem. De Rijn, gletscherrivier, is bezwaarlijk overvaarbaar in de breedte. Pontdiensten kan je meestal vergeten en bevolotbaar is ze zelden. Schipbruggen houden het in de tijden van zwellend smeltwater niet lang uit en dan heb je in het wintertijd nog het kruierend ijs dat alles overweldigt wat de mensheid ook aan kunstwerken opwerpt. Zijn er doorwaadbare engten in zomer en lente, dan moeten die beschanst zijn bij de hoofden aan wederzijden.

II.13 Maastricht en Horne

II.13.1 De keizerzalving van Karel als liturgische overval

Bij Verdun, Namen, Ultra Trajectum, Maastricht liggen deze zware schansen. En bij de derde zware linkermeandering, de Horne, waar permanente banken liggen. In de kerstnacht van 800 haalt de Romeinse bisschop, Leo III, zijn ultieme streek uit.

Karel komt net binnen in diens frontportico om eerbiedig begroet te worden met een knieval door Leo. Leo moet dankbaar zijn met Karels komst. Want Karel heeft net Leo's leven gered. De Barbaren belegerden de Mons Vaticana. Waarop Leo's Paleis en Basiliek.

Maar Karel ontzette Leo. Leo zal dus dankbaar zijn. Leo plaatst evenwel, zonder te knielen, ineens de zegenende rechterhand op Karels kruin. En zalft hem met heilige olie, onverstaanbare gierende klanken uitstotend. Want Leo's tong is net uitgerukt. Karel is nu keizer, deelt de priesterlijke klerk van de Vaticaanse administratie vriendelijk aan Karel mee. Zeker, maar de bisschop is daarmee diens hiërarchische meerdere. Hij kan kennelijk Karel diens keizerstitel geven! Dan moet hij dus zijn bovengeschiedte zijn.

II.13.2 Leo's aanmatiging van jurisdictie

Dat begrijpt Karel terstond. Het is een vuile streek van Leo. Dat laat Karel best merken. Iedereen snapt dat ook wel. Leo speelt zijn kaarten niet slecht, want ruzie maken in de kerstnacht, nog wel in die portico, dat kan écht niet. Dan zou Karel bevestigen dat hij echt de razende onverlaat, woesteling en barbaar is, waarvoor de zalvende geestelijken hem zo gaarne houden. Karel verbijst zich dus maar. En legt zich tijdelijk bij deze nieuwe verhouding neer. Zijn tijd, denk Karel, komt nog wel.

Dat staat ook in de Bulla die direct wereldkundig wordt gemaakt aan genoemde Abten. Dat zal betekenisbepalend worden in het brakke land. Dat Bra-bant. Dat Karel dacht te veroveren op eigen doft. Want Rome stelt nu gauw Abten aan in Metz en Truiden. Met als opdracht Karel achterna te komen met Benedictijnen als Karel dat brakke omnevelde land gaat intrekken. Om ook fortificatietjes te stichten: schuurkerkjes. In Woensel. En Strijp. Steeds bij waterlopen, verbonden met de Maasbedding.

II.14 Karel de Grote en de Westfaler Vrede

II.14.1 De Sakser genocide

Karel de Grote zet een lineair masterplan voort. Hij begint met veroveringen via massaal slag aan te nemen tegen de Saksers, bijvoorbeeld. Die dwingt hij tot verpletterende capitulaties. Hij sluit geen vrede met de Saksers als natie. Want dan zou hij ze erkennen als evenwaardige partij. Neen, ze moeten zich overgeven. Maar niet op genade of ongenade. Ze moeten de christelijke ideologie aanvaarden, zoals deze hen uiteengezet zal worden door priesters die hij gaat zenden. Deze zullen hen die uitleggen. Dat neemt tijd. Want deze staatkundige filosofie is niet echt makkelijk en voor de hand liggend is ze stellig niet. Dat weet Karel als geen ander. Het kan in fases. Die worden gedictieerd door de sacramenten. Een ding is zeker. Bezweren deze Saksers de nieuwe geloofsaanvaarding niet, dan roeit Karel ze uit. Hij kan geen vijfde colonne gebruiken in zijn rijk. Wie dat geloof niet hartelijk omhelst is een mogelijke landverrader. Daar zit Karel niet op te wachten. Hij zegt de Saksers dat aan. Hij voert zijn genocidale voornemens na diverse aanmaningen ook uit. Dan moeten die Sakser het zelf maar weten. En Karels toekomstige vijanden óók. Maar hij geeft de Saksers de kans om aan deze afloop te ontkomen.

De doop. Om te beginnen. Bij die onderdompeling moeten de Saksers heel wat beloven en afstand doen van eigenaardige dierbaarheden. Doen ze dat, dan beloven ze de soevereiniteit, de opperheerschappij, van de Keizer te aanvaarden. Maar ze houden ook flink veel autonomie. Die houdt mede in dat ze best nog mogen vasthouden aan rituelen die hun stamverbanden bijeenhouden. Ze mogen die opgeven aan de priesters.

Die bekijken ze. En besluiten dat ze die kunnen incorporeren in de stellige geloofsleer van de kerk van Rome, die tevens een beginselcatalogus is voor de staatshuishouding die de Saksers moeten gaan respecteren, waaronder belastingafdrachten. Gaat dat goed, komt daar een werkbaar compromis uit, dan worden ze bevestigd in hun loyale geloofshouding door een rondreizende inspecteur, een districtscommissaris, een bisschop met mijter. Die deelt ze de bevestiging van het vormsel uit, als ze de juiste beloften doen bij een soort ritueel vraag-en-antwoordspel. Daarvan wordt, als het om de vooraanstaande Saksische stamverbanden netjes proces-verbaal gemaakt dat naar de Keizerlijke Kanselarij in Aken gaat.

II.14.2 De administratieve inkapselingen van de annexaties

Daar komt deze acte met registratienummer in de kohieren en gaat het registratienummer dóór naar de afdeling fiscaliteit. Want nu komen de aanslagen straks ook uit per district, waarbij de priesters de belastbare feiten opgeven. Die zijn eerst en vooral de verstrekking van de genoemde sacramenten aan de lagere volkslagen, waarbij nog komen: huwelijksluiting, biecht en kwijtschelding der zonden in het stervensuur. Later zal de Keizerlijke Kanselarij nog komen met naheffingen voor andere belastbare feiten, die ook nog gedefinieerd moeten worden naar de geomorfologische situatie binnen het district. Dat gaat allemaal gefaseerd, want Keulen en Aken zijn niet in één dag gebouwd.

Verder moet het allemaal minutieus gekalligrafeerd worden in de Schwabische semi-fractuurletter. Dat kost tijd, dat is duur en dat vereist deskundige kopiïsten die begrijpen wat ze notuleren. En dat zijn er ook niet zoveel op dit moment, want schrijven is iets héél uitzonderlijks. Het is zelfs een mythische bezigheid. Papier is er bijna niet. Alles moet op perkament. Duur. Niet te verkrijgen. Zwaar te bewerken voordat je met inkt en slagveerpen de wonderbaarlijke lettertekens kunt schilderen in diverse inktsoorten. Het moet allemaal echt op papier in kanselarij-jargon met allerlei gekke afkortingen.

II.15 De geopolitieke confessionalisering of kerstening

II.15.1 Karel steekt de Rijn noordwaarts over

Dat is Karels imperialistische politiek. Diens flankerende voortgezette *confessionaliseringspolitiek* is, net als die van zijn Karolingische voorvaderen, glashelder. Bij hem vallen geopolitiek en confessionaliseringstactiek samen. Karel verovert, oostwaarts van de Rijn gaande, veel verder dan de Romeinen zich destijds konden voorstellen. Hij vestigt, om zo te zeggen, de contouren van het Heilig Roomse Rijk der Teutoonse Natie.

Hij gaat oostelijk van de Elbe onverdroten voort met kolonisering, waarbij hij alle stammen dwingt tot de aanvaarding van het christendom bij iedere capitulatie. De Saksers en Friezen zijn daarbij soms weerspannig. Dan jaagt hij ze over de kling. Hij heeft dat algemeen ruchtbaar laten maken. Hij zal niet marchanderen, als de geestelijken goed hebben uitgelegd waar het Karel om te doen is. Zijn ze dan nog hardnekkig, goed, dan hebben ze het aan zichzelf te wijten. Karel roeit ze allemaal uit, ook hun gezinnen.

II.15.2 De hoofdelijke aansprakelijkheid van de stamhoofden

Karel stelt de stamhoofden hoofdelijk aansprakelijk, dat hun stam zich zal laten dopen. Daarvoor zijn gestandaardiseerde formulieren beschikbaar die zijn geestelijke klerken bij de doop vóórlezen. Het formulier is tevoren door broeders van de Benedictijnen uitgelegd, meermalen, aan de samendrommende stamgenoten op de dorpsweide. *Forsachistu diabola* (Verzaak je de duivel?) & respondeat. *ec forsacho diabola* (en hij/zij moet antwoorden:) Ik verzaak de duivel. End allum diabolgelda (en alle duivelsoffers?), respondeat. *End ec forsacho allum diabolgedae*. (hij/zij moet

antwoorden: en alle duivelsoffers) *end allum diaboles uuercum* (en alle duivelswerken?) respondeat. *end ec forsacho allum diaboles uuercum and uuordum, thunaer ende uuoden ende saxnote ende allum them unholdum the hira genotes sint* (hij/zij moet antwoorden,) en ik verzaak alle werken en woorden van de duivel, Donar en Wodan en Saxnot en al de afgoden die hun gezellen zijn.

II.15.3 Het afzweren van duivel en zijn genoten

De heidense goden worden precies opgesomd. De dopeling zal alleen nog onderdaan zijn van Karel, als hij die goden allemaal, stuk voor stuk, opgeeft. Saxnoot is de god die de Saksen beschermt, hun patroon. Hij krijgt ook de dienst opgezegd. De monnik repeteert tevoren met de dopelingen die dit tegelijkertijd moeten opzeggen, ritmisch en duidelijk gearticuleerd.

Hapert er één, dan wordt hij eruit gepikt door de soldaten die om de plechtigheid heen staan. Wat is er, vriend: heb je het niet goed dóórgekregen, wat je moet zeggen? Dan mag de lamlendige het nog eens proberen. Maar stottert hij weer, omdat hij Saxnoot niet goed opgeven kan, dan gaat zijn hoofd eraan of krijgt hij een lans door de lendenen. Het brengt een warm gevoel van geloofsbereidheid te weeg.

II.15.4 De positieve geloofsaanvaardingformule

Is de menigte hoofdelijk door dit kandidaatsexamen gekomen, dan komt het moeilijker deel aan de orde voor de dopeling. Hij heeft nu erkend, wat hij bereid is allemaal niet meer te geloven. Maar wat gaat hij nu voortaan hartgrondig wél geloven tot aan zijn dood?

Ook daarvoor wordt proces-verbaal aangezegd met de beul dreigend in het vizier. *Gelobistu in got alamehtigan fadaer*. Geloof je in god de almachtige vader? Het antwoord moet zijn: *ec gelobo in got alamehtigan fadaer*. Vervolgens: *Gelobistu in crist godes suno?* Geloof je in Christus Gods Zoon? *Ec gelobo in crist godes suno*. Ik geloof in Christus Gods zoon. *Gelobistu in halogan gast?* Geloof je in de Heilige Geest? Antwoord: *Ec gelobo in halogan gast*.

II.16 De kapittelscholen als uniforme bureaucratische steunpunten

II.16.1 Uniformiteit via de kloosterscholen

De dichtstbijzijnde kathedraal-kapittelscholen van de bisschop die tevens militair gouverneur in het district is hebben deze lijsten van vragen en antwoord keurig overgeschreven met ganzenveer. In meervoud, voor alle verkenningseenheden één exemplaar, want perkament is duur. Van de Utrechtse kapittelschool is een volledig standaardexemplaar overgebleven, keurig geannoteerd.

De meester van de ijverig overschrijvende novieten heeft nauwkeurig de schriften nagezien van de leerlingen: zijn ze geen woorden vergeten, die de magister nadrukkelijk en langzaam heeft voorgelezen, is er niet gevlakt met de ganzenveer bij het dopen in de galnoten inkt, zijn de interpuncties en leestekens overal hetzelfde.

De school te Luik en te Keulen deed hetzelfde. En later oostwaarts die van Mainz, Regensburg en Frankfurt óók. Er moet eenheid zijn. De monniken luisteren goed toe naar de murmelende menigte op de *gemeyne* weide en geven sein, dat de doop kan worden gestart, collectief, door besprenkeling met wijwater. In rad latijn wordt de Satan als onreine geest nu uit de huiverende Saksische lijven gejaagd en hem wordt gelast de ziel over te laten aan de Heilige Geest, de helper van god de vader.

II.16.2 Een Keizer, Een Rijk, Een Godsdienst

Die God de Vader beveelt dat, spreekt de priester die terzijde staat. Deze priester zegt dat Satan aan, de personificatie van het kwade. Hij gelast Satan en zijn helpers eer te geven aan Christus, zijn zoon, door zich nu onherroepelijk te verwijderen uit deze Saksers. Zij zijn nu geroepen tot fysieke tempels als woonstee van de levende God. De Enige. De Ware. Zo weet Karel zeker, dat rechtgelovigheid in ieder rijkdeel verzekerd is in het publieke domein. Want: *cuius regio, eius religio*. Wiens gebied, diens godsdienst. Dat zal het katholicisme zijn, tot aan de Westfaler Vredes van 1648.

Dat zijn er een heleboel. Veel staten en rijken maken een einde aan dertig, vijftig of tachtig jaar krijgsbedrijf. Niet in onderlinge samenhang, overigens. Maar dit principe, dat de nationale heer de godsdienst bepaalt en oplegt, delen ze alle. Tolerantie in dat opzicht is niet echt gangbaar. Wel: onverschilligheid voor de levensbeschouwing. Maar dat is toch echt wat anders.

Dan, op die voet, zal in West Europa een andere confessionaliseringstactiek op verdragsbasis worden ingezet. Die regelingen zijn vaak multilateraal. Maar niet meer onder supervisie van de Heilige Stoel, al had dat nog best gekund. De *monsignori* van dat apparaat hebben zich veel te defensief en geborneerd opgesteld. De kerk wordt nu een bolwerk. *Il Baluardo*. Een hindernis vaak voor evoluties die wel in gang gezet worden.

III. Verdelingsverdrag van Meerssen 870-876

III.1 Karels making

III.1.1 Karel en zijn brave Lodewijk

Karel de Grote heeft ook niet het eeuwige leven. Hij sterft in Aken op 28 januari 814 als keizer van het Heilige Roomse Rijk der Teutoonse Natie. Dat rijk omvat geheel Frankenland, het huidige Duitsland, een westelijk stuk van Polen, Hongarije en stukken Bessarabië en Walachije. Hij is *Pater Europae*. Karel weet goed dat zijn erfenis zorgen gaat baren. Er is de Salische wet over de opvolging in territoriale rechtsaanspraken. Alleen mannen die erkende zoons zijn van de erflater kunnen deze aanspraken erven. Zij hebben daarover een legitieme aanspraak in gelijke delen van het territoir. Ze kunnen echter bij testament uit hun legitieme delen worden ontzet.

Dat doet Karel. Hij wijst in 813 alleen de legitieme erfgenaam Lodewijk, bijgenaamd De Vrome, aan tot opvolger. Er lopen echter veel bastaardzoons van Karel rond, die

het er niet bij laten zitten. Karel erkende ze wel, maar gaf ze geen legitieme aandelen in de territoriale erfenis. Hij ontfermde ze bij de universele making aan Lodewijk, de enige die hij bekwaam achtte om regeermacht uit te oefenen. Lodewijk staat in zijn jongelingsjaren al bekend als een sobere, gedisciplineerde knaap. Hij leert goed, kan fraai Latijn spreken, beheerst Grieks en weet veel van de godsdienstleer, meer dan Karel de Grote die dat toch allemaal wel heeft gezien als handige folklore. Lodewijk bestaat bekend al de pedante appetanterik. De Vrome. Ook wel bekend als De Eerlijke, De Oprechte, De Joviale (778-840). Lodewijk is al een kleuter-jongenskonink van Aquitanië in 781. Hij krijgt een kroontje op de schedel. Hermelijn rond de schouders. Zo figureert Lodewijkje in de gebedenboeken. De klerken vertonen hem als de jeugdige wijsneus. Ze zullen niets schrijven wat Karel de Grote zal mishagen. De Keizer kan flink kwaad worden.

Lodewijkje ligt dus goed bij zijn vader. Karel de Grote bepaalt dat Lodewijkje al bij leven van pa feestelijk verheven zal worden tot mederegent en keizerlijk erfgenaam met de rang van koning. Dat geeft aan dat Karel de Grote erfenisperikelen al in de verte zag aankomen. En zo is het maar net. Lodewijk de Oprechte heeft drie zoons: Lotharius, Karel, Lodewijk. Hun papa Lodewijk laat wel erg over zich lopen. Zijn zoons trappen met elkaar de ene ruzie na de andere, een neef – Bernhard van Italië – doet zijn vrome en oprechte oom de ene na de andere vernedering aan. Lodewijk regeert zeker niet zonder kreukels. Lodewijk weet geen echte dynastieke orde te handhaven. Hij vreest de greep over de rijkseenheid te verliezen.

III.1.2 Lodewijk de regelneef

Lodewijk slaat daarom sterk aan het decentraliseren. Hij vlucht in een bagger van wetsbesluiten. De ene regeling na de andere. Eigenlijk vindt hij dat alle topambtenaren moeten leven naar de rigide kloosterregels van Sint Benedictus. Hij vindt dat kloosters die regels zo observant mogelijk moeten volgen. Dat laat hij voortdurend controleren, maar hij kijkt de controleurs zelf niet goed op de vingers. Die rapporteren wel. Maar sjoemelen. Ze moeten al gauw begrepen hebben dat de baas zich wel van alles op de mouw laat spelden. Alles draagt de merktekenen van iemand die doodsbenuwd is de

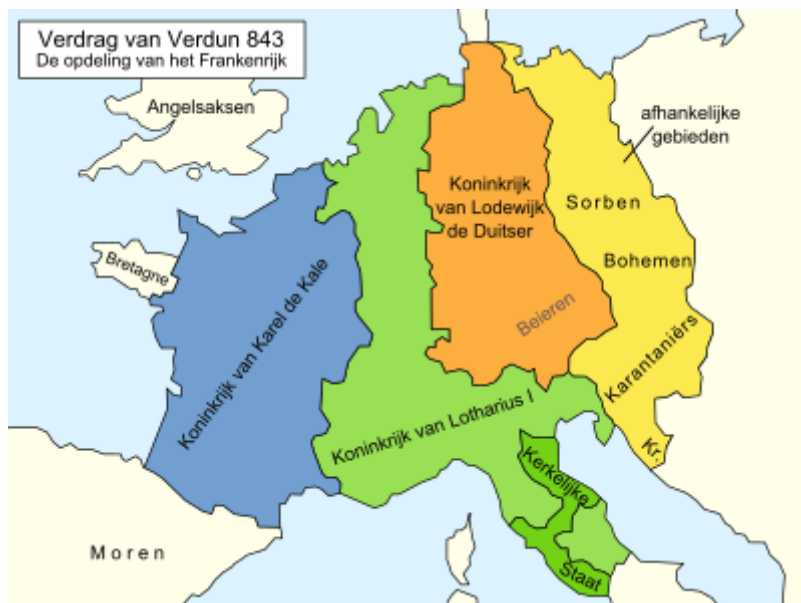
controles te verliezen. Hij geeft militaire gouverneurs bij de grenzen niettemin erg veel autonomie. Hij moet eigenlijk wel. Hij krijgt veel te maken met rooftochten van Vikingen en Noormannen. Vanachter de Elbe. Vanuit Schotland. Vanuit de Noordzee via de kusten vanaf Denemarken. Van Slaven uit de streken rondom de Zwarte Zee, maar ook vanachter de Don. Van de Moren die opstoten vanuit Spanje. De chaos is groot.

Op papier komt hij met een overdadig minutieuze rijksherordening. De *Ordinatio Imperii*. Hij laat officieel blijken dat hij in zijn erven geen of weinig vertrouwen heeft. Hij heeft een falanx van vertrouwelingen om zich heen, vooral self made men. Daar zitten vaak ook handige intriganten onder. Zijn eigen gezinsleden en bloedverwanten ziet Lodewijk niet echt zitten als nette personen. Praat zich dat rond? We weten het niet. De vertrouwelingen moeten geweten hebben dat dat soort praatjes altijd tot hen herleidbaar zijn, ze blijven in deze buitengewoon kleine hofwereld nooit anoniem. Juist als ze rondzingen als ernstige staatsgeheimen.

Dat kan zijn zoons enorm mishaald hebben. Het kan zijn dat die vonden dat papa veel en veel te goed van vertrouwen was. Of te veel een introverte kwezel. Zonder duchtige mensenkennis, wereldvreemd. Misschien een enorm bekwame huichelaar of een slijmjurk.

III.1.3 Een komende Imperiale vierdeling

Karel de Grote, in ieder geval, zag hem zitten als keizerlijk soeverein en die anderen niet. Die anderen krijgen wel macht, maar alleen in een mandaatsverhouding: Karel de Keizer kan dat naar believen intrekken, Die anderen, onterfden, pikken dat niet. Ze vechten deze making aan. Karel was niet toerekenbaar toen hij ze deed. Er komen oorlogen van. Lodewijk wordt genoodzaakt zijn rijk in drieën te splitsen ten behoeve van zijn legitieme zonen. Dat doet hij weer bij testamentaire making, die uitgevoerd moet worden bij overeenkomst tussen deze zonen. Dat geschiedt bij het verdelingsverdrag van Verdun in augustus 843. Zoon Karel krijgt het westelijk **Franken-rijk**. Zoon Lotharius het **Middenrijk**, dat de Lage Landen mede omvat. Zoon Lodewijk krijgt het **Oostelijk Rijk** dat ook, soms, wel Oostenrijk, Duitsland of Teutoonsland wordt genoemd. Oostelijk daarvan liggen territoriale enclaves zoals westelijk Polen, Bohemen, Bessarabië en Walachije.

Die willen niet bij dat Duitsland horen. Ze vinden dat Teutonen patjepeeërs zijn. Ze zullen zelf wel koninkrijkjes scheppen. Die een soort grensarrangementen treffen met die Teutoons. Lodewijk komt dus met hen in oorlog.

III.2 De Maas als grensrivier

De Maas, ontstaan onder Verdun uit een zoetwaterbel, aangevuld met regenwater uit sprangen en zijbeken is de grensrivier tussen het Middenrijk en Frankenland. Karel. De Frankenkoning, zegt, dat het beheer van de grintbedding links hem toekomt. Dat kan Lotharius niet goedvinden. Die bedding is de enige legerweg noordelijk die altijd begaanbaar is. Staat hij een exclusieve soevereiniteitsaanspraak daarop toe aan de koningen van de Franken, dan weet hij zeker dat deze gasten noordwaarts opmarcheren en gronden gaan annexeren ten nadele van zijn rijk. Dat is exact de toeleg van Karel en Lodewijk.

Weer dreigt oorlog. Bestanden worden geschonden, grens-toescheidings-uitvoeringsovereenkomsten niet nagekomen. De Maasgebieden worden gedestabiliseerd. Daaraan wordt een einde gemaakt bij het uitvoeringsverdrag van Meerssen van 870, waarbij weer uitvoeringsarrangementen horen. Die moeten de territoriale toescheidingen heel precies definiëren. De **binnengrenzen** van Karels Europese Rijk. Zoals bij de Uitvoeringsovereenkomst van het Verdrag van Schengen in 1993. Daarin werden de binnengrenzen gedefinieerd bij kaarten tussen de staten die het Verdrag van Schengen ratificeerden: Frankrijk, Duitsland, België, Nederland en Luxemburg. En daarin werden ook de buitengrenzen vastgesteld met hun doorlaatposten. Om dezelfde reden als dat in 876 werd gedaan bij de laatste Uitvoeringsovereenkomst van Meerssen. In dat jaar dreigt een influx van illegalen. Uit het oosten. Massale volksverhuizingen zijn aanstaande. De Maas dient een onneembare grensscheiding te worden. De koningen moeten hier de fortificaties in universeel beheer verbeteren. Daarvoor zijn afspraken nodig. Daarover en over verdere verdedigingsmaatregelen.

III.3 Compensatoire maatregelen bij de binnengrenzen

En over de plichten om te komen tot een sluitende buitengrenscontrole, zulks om de toegangsverschaffing door of aan illegale vreemdelingen te voorkomen. Dat zouden dan de compensatoire maatregelen zijn ter voorkoming van de massale influx van illegalen in het Schengen-rechtsgebied. Dat vindt men ook rudimentair allemaal terug in de uitvoeringsarrangementen van het Verdrag van Meerssen, gefinaliseerd in 876. Centraal staat daarbij het statuut van de Maas als grensrivier tussen Frankenland en Teutonenland.

Bij dat verdrag van Meerssen worden ook vergelijkbare voorzieningen getroffen voor de Schelde, de Rijn, de Saône en de Rhône. Maar de meeste aandacht wordt geschonken aan de Maas. Iedereen wist destijds dat die voor de Romeinen van essentiële betekenis was geweest bij troepenverplaatsingen, omdat ze permanent bevolgbaar was. De brigades, detachementen en divisies konden daarom steeds bevoorrad worden en blijven, ook bij onverwachte opbrekingen en uitvallen. Dat zal in de naaste toekomst niet anders zijn. Die logistiek zal steeds bij militaire operaties vereist zijn, vooral omdat de bestrate of begrinte Romeinse heirbanen niet goed meer onderhouden worden.

Die Maas wordt eeuwigdurend *geneutraliseerd*. Ze is eigenlijk van niemand. En dus van allen. Dat wordt natuurlijk weer een bron van conflicten. Dat ziet iedereen ook in. Die neutraliteit moet gewapenderhand worden geborgd. Door politionele expeditionaire troepen. Te commanderen door een soort Eurocommissaris die buiten de erfconflicten blijft. Want dat ook die steeds de kop op zullen steken bij versterf van de opvolgers van de garanten van die neutraliteit, dat snapt iedereen in 876 ook best.

IV. Prins-Bisschop van Luik

IV.1 Een supranationaal commissaris

Die Eurocommissaris krijgt tot taak de neutraliteit van de Maas als watergang voor transporten gewapend eeuwigdurend te garanderen aan de ratificatoren van het Uitvoeringsverdrag van 876. Dat zijn de monarchen en hun rechtsopvolgers genoemd in het Verdrag van Verdun van 843. Let op, want dat is iets waar wij in deze tijd niet zo gewoon meer aan zijn. De koningen, keizers en hertogen die soevereiniteit dragen zijn *adessaat* van deze plicht. Dat zijn niet hun staten, hun regeringen of mogendheden laat staan hun onderdanen. Die kunnen nooit een beroep doen op deze plicht. En al evenmin op de mogelijke waarborgen die deze plichtvervulling voor hen zou kunnen oproepen.

Er verblijven in de uiterst uitgestrekte Maasvallei veel mensen metterwoon. Zij oefenen daar hun nering, onderneming, beroep, aanstelling of nijverheid uit. Er is ook veel handelsverkeer. Verslonst de commissaris de plicht, dan hebben zij als allereersten daar last van. Komen vreemde troepen die niet onder commando staan

van deze soevereiniteitsdragers en daar ook niet toe behoord hebben – deserteurs, verminkten die op het slagveld bleven maar overleefden, gedrosten of uit het soldatenverband ontslagenen – toch aanzetten over de grintbeddingen links van de Maas terwijl er niet door de commissaris adequaat tegen wordt opgetreden, plunderen zij vervolgens, verkrachten zij, vernielen ze of stichten ze brand, dan is de commissaris jegens deze inwoners of verblijfsgerechtigden niet aansprakelijk.

Over de regeling van de neutraliteit, de afdwingbaarheid ervan, de beperkte werkingsomvang ervan naar tijd, plaats en personen is zeven jaar onderhandeld. Goed voor de middenstand van Meerssen. En voor de gemeente. Die hield er een fraaie gothische vergaderaula aan over, uiteindelijk. Wel na veel verbouwingen. Tot diep in de latere middeleeuwen. Want er werden nog vervolgcferenties geboekt.

IV.2 De individuele inwoners hebben geen rechten

Deze inwoners kunnen aan het volkerenrecht geen rechten ontlennen. Nooit. De soevereine gebieders wel, maar alleen te hunnen eigen behoefte als ambtsdragers. De koning van Frankrijk kan bij de commissaris klagen dat hij een aantal belastingplichtigen mist die bij een plundering of marodeursactie zijn omgekomen. Die commissaris kan dan schadeplichtig zijn. Jegens die koning. Niet jegens de bloed- of aanverwanten van de boer die zijn veestapel niet prijs gaf aan bedelaarsbenden. Benden, die verminkte soldaten vormden nadat zij uit hun dienst werden gezet door de zendende mogendheid. Die kon ze niet meer of niet langer gebruiken als onderdelen van het oorlogvoerende Veldleger.

De steden en dorpen zullen dat ook moeten ervaren, als dergelijke benden hen brandschatten of belegeren. Luik zelf bijvoorbeeld, als gemeente. Of Namen als stad. Zij zijn technisch geen rechtssubjecten naar het middeleeuwse volkerenrecht. Dat zullen ze tot ver in de twintigste eeuw niet zijn. België is in 1831 eeuwigdurend

neutraal verklaard door Pruisen, Rusland, Groot-Brittannië, Frankrijk en Oostenrijk. Maar als dan Duitse troepen het centrum van Luik platbombarden en de burgerbevolking doden, gijzelen en verkrachten in augustus 1914 kunnen de Luikenaars niets ontlennen aan de garanties van deze mogendheden in 1831 gegeven. Ook al erkent Berlijn volmondig dat Pruisen deze garanties heeft overgedragen aan Keizerlijk Duitsland in 1870. Dat Keizerrijk is zeker getreden in alle rechten en plichten die aan die garanties zijn verbonden.

Maar alleen jegens de *andere garanten*. De mogendheden. Niet de burgers die slachtoffer zijn geworden van de rechtsschennis die Duitsland beging toen het neutraal België op 3 augustus 1914 binnenviel. De Saksische infanteristen begonnen al op de rechter-Maasoever Belgische burgers, kinderen inbegrepen, te vermoorden, te verkrachten, te mishandelen, hun woningen te vernielen en te beplunderen, hun dorpen en steden in brand te zetten en hun drinkwater te vergiftigen.

Zeker: in 1919 geeft de Duitse minister van Buitenlandse Zaken dat toe. Maar hij zegt erbij dat daarmee niet de schadeplichtigheid van Duitsland jegens die burgerbevolking erkend is. Die plichtigheid mogen de verbonden mogendheden van 1831 tezamen inroepen. Ten laste van Duitsland. Dat zal ze bezwaarlijk vallen, want Rusland kan dat niet. Het is immers niet aanwezig op de Vredesconferentie te Versailles. Dat willen de westelijke geallieerden ook niet. Daarmee vervalt, zegt die Duitse minister, het verhaalsrecht van die garanderende mogendheden. Vergis je niet: zo zal het tot 1945 ook blijven. Dan maken de Verenigde Naties aan deze interpretatie een geducht einde. Op papier. Het is een bureaucratische organisatie. Dat merk je aan de beampten.

IV.3 Een bisschop wordt commissoriaal garant

De monarchen in 876 kijken nu, wie de functie van deze commissaris zal waarnemen. Het moet een functionaris zijn die niet dynastiek aan een van de monarchen gelieerd is. En hij moet ook niet van zins zijn zulk een dynastie in familiale kring te gaan opzetten. Het moet daarom een celibatair geestelijke zijn.

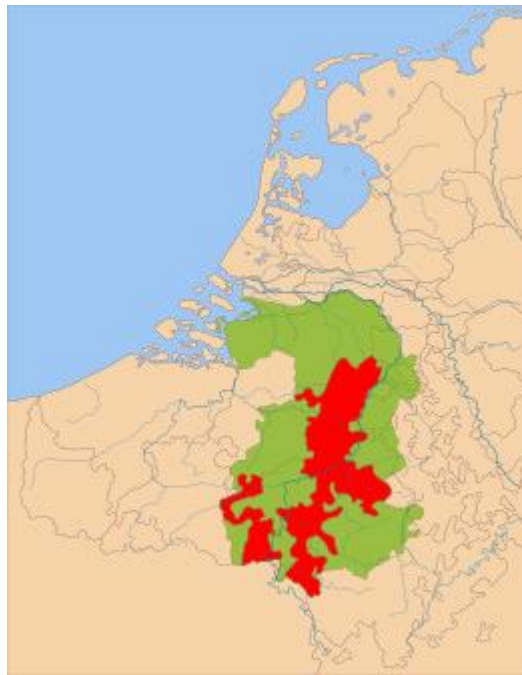
De bisschop van Luik, die resideert op de plaats waar de beek de Jeker zich verenigt met de Maas. De eerste is Notker of Notger (930-1008). Hij is de achttiende bisschop van Luik. Hij draagt onder zijn kazuifel nog geen harnas. Zijn opvolgers gaan dat wel doen. Zij dragen ook soms een prinsenkroon rondom hun mijter. Ze voeren ook een wapenroep en blazen. Die prelaat mag geen zoons hebben. Op papier. Hij heeft ze wel, natuurlijk, maar rechtens mogen ze er niet zijn volgens het universele canonieke recht, dat in deze tijd alle andere recht overstijgt. Het kerkelijk recht zoals goedgevonden en verstaan door de Bisschop van Rome. Dat krijgt dus te dezen de prioriteit of het primaat boven het wereldlijk Salische recht dat Karel de Grote nog moest accepteren.

De kerkvorst te Rome vindt dat prachtig, want dat is weer een stapje nader in de richting van het absoluut primaat van de Apostel die Petrus opvolgde en in de dertiende eeuw zich Plaatsvervanger van Christus zal mogen noemen. In de tijd van Bonifatius VIII zal die titel in de Bulla *Unam Sanctam* (1302) voor deze bisschop die zich dan definitief Paus mag noemen gereserveerd worden. Hij verklaart de eenheid van de kerk tot onderdeel van de geloofsleer. Het wordt een dogma. Wie het betwist is een ketter. Tegen wie dus alle sancties geoorloofd zijn, ook zonder rechterlijke tussenkomst. Geopolitiek scoort die Romeinse kerkvorst met deze bepaling en neutraliteitsregeling uit het Uitvoeringsakkoord van Meerssen dus geweldig. Deze Luikse bisschop, op zijn beurt, krijgt nu de prinsen-titel. Want hij is een soeverein militair heerser met een eigenstandige zwaardmacht geworden.

IV.4 De financiële afhechting

Maar die macht uitoefenen kost geld. Veel. Waar haalt de Prins-bisschop de centen vandaan? De garanten treffen daartoe twee voorzieningen. Ze bepalen dat ze dat zelf niet gaan betalen. Logisch. Want dan wordt immers de neutraliteitsgarantie effectief geheel afhankelijk van de monarchen die elkaar regelmatig naar het leven staan. Daar komt dan niets van terecht. De Prins-Bisschop van Luik mag nu:

- Een wapenindustrie vestigen in Luik en op de rechteroever van De Maas. Zwaarden, harnessen, lansen, en later vuurroeren, mortieren, zijdgeweren en bijbehorende onderdelen, ammunitie en hoogexplosieve stoffen. Gouden handel. De prelaat krijgt daarvoor het monopolie in noordelijk West-Europa. Geborgd door de garanten. De prelaat gaat daarin heel ver tot 1795. Dat jaar brengt hem onttronning als wereldlijk soeverein. Door de principes Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap moet hij zijn biezen pakken. Maar de fabricage van wapens gaat natuurlijk door. Nu door de Franse staatsfabrieken. De revolvers en pistolen van Herstal blijven gewilde producten tot in onze dagen, alleen zijn ze nu geprivatiseerd of vennootschappelijk in staatseigendom. Via een meerderheidsaandelen-verhouding bekend onder de afkorting FN.
- Hij mag verder naar believen binnen het hem geconcessioneerde kerkelijk rechtsgebied fiscale feiten scheppen. Daarbij hoeft hij alleen respect te betonen aan door de kerkorganisatie erkende immuniteiten, exterritorialiteiten en enclaves binnen dat gebied. Hij moet dus kloosters, stiften en vorstendommen die de kerk al heeft erkend fiscaal onbelast laten. Dus de

Benedictijnerkloosters te Tongeren, Sint-Truiden, Namen alsmede Verdun en zo. Daar oefent de prins-bisschop overigens ook wereldlijke jurisdictie uit. Hij heeft er zelfs kapitale jurisdictie. Hij mag doodstraffen opleggen. Tegen heksen, tovenaars, magiërs, wichelaars, tinnegieters en alchemisten. Dat levert aanmerkelijke baten op bij verbeurdverklaringen, onttrekkingen aan het verkeer, inbeslagnemingen en gijzelingen van bloed- en aanverwanten.

- De garanten geven de Luiker gemijterde daarom ook een enorm rechtsgebied. Limburg, Loon en heel Brabant vallen eronder. Hij mag daar tienden heffen over akkers die namens hem in pacht wordt uitgegeven. Maar vooral mag hij sacramenten, erkende liturgieën, kerkelijke erkentnissen, gerechtelijke plaatsopnemingen, procedures, visitaties en sacramentaliën belasten. En hij mag aan deze laatste nieuwe toevoegen als ze maar niet strijden met de kerkleer. Als hij inventief is, is daar flink mee te verdienen. En dat is zijn curie zeker.

V. Het diocese Luik

V.1 Het Luiker Proprium

In het oorspronkelijke gigantische Luiker diocees kwamen en komen daarom zeer uitzonderlijke sacramentaliën voor. Zij worden begeleid door aparte, alleen in dit diocese, geldende liturgische en toegelaten gebeden, het “feesteigen” of *proprium*. Ze vullen de uniforme en universele formule van het **Missale Romanum** aan. Ze mogen daar nooit mee in strijd zijn. De Luiker Prins-bisschop was allereerst militair gouverneur en potentaat. In de tiende eeuw had hij een zware taak in een gedestabiliseerde streek. Hij had ook te maken met Taxandriërs, een hardnekkigheidens volkje, dat veel Germaanse en Teutoonse rituelen koesterde en ronduit in animisme geloofde. Het nam ook aan dat dieren een ziel konden hebben.

Zoogdieren zonder meer. Die namen ook deel aan de stoffelijke werkelijkheid en het daarin geleverde voortdurend gevecht tussen goede en kwade krachten. God de Vader zat daar wel voor iets tussen. Maar veel had je ook weer niet aan Hem in het dagelijkse leven vol frustraties en onbegrijpelijke natuurverschijnselen. Een dier kon in de macht van kwade krachten zijn. En berg je dan maar. Mensen ook. Heksen, magiërs, bezweerders en tovenaars bij de vleet.

Sommige goed. Anderen slecht. Een ploeteraar of blootvoeter wist het nooit. Daarom kon het nooit kwaad om vee te laten bezweren, belezen, te wijden zoals dat ook het geval was met zieken of krankzinnigen. Had Christus ooit anders gedaan? Hij had toch ook duivels bij mensen uitgedreven door ze naar varkens te verbannen? En had hij vervolgens die satanese varkens niet bevolen zich in kloven te storten? Dat had de Taxandrische druïde óók gedaan, zij het in andere bewoordingen. En het had geholpen, dat zeiden de ouden al.

V.2 De accijnzen bij sacramentaliën

Dus bleef men dat doen, al was de druïde dan vervangen door een missionerende Benedictijn die er goed geld voor had gevraagd toen hij wijwater uitstortte over de aan rotkreupel lijdende schapenkudde van de *gemeynt*, de dorpse goegemeente. Het had geholpen als groen poeder. Het was ook best geweest voor de geiten. En voor alle tweehoevigen. Dus konden de parochianen daar best mee blijven doorgaan.

Ook al was het verrekkes duur geweest omdat er flink accijns bij kwam kijken voor een afdracht aan de pastoor die weer provisie was verschuldigd aan een vent die deken was, verderop, die weer provisie doorschoof aan iets wat aartsdiaken heette. En die schoof weer af aan een Abt die ook weer provisie doorgaf aan een curie in Luik. Het was kostbaar, maar effectief. De gemijterde in de citadel te Luik vroeg niet beter en liet het zo.

Het is een fraai staal van Kempenlandse sacramentaliën waarbij ook aangesloten werd bij Taxandrische liturgische druïderituelen. Het behoort tot het *proprium*, die liturgische eigenaardigheden die in het bisdom Luik bleven toegelaten, maar elders

niet. En dat uiteraard weer, omdat die Luikse kerkvorst juist op dat eigenste moment erg veel geld nodig had voor garnizoeneringen en expeditionaire militaire brigades over de linkerbedding van de Maas.

Zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid had ook een steeds uitdijende kerkelijke administratie. En hij moest als gouverneur ook stand ophouden. Hij had een groot paleis nodig, een stal vol paarden voor het hofgerij, een kanunnikenkapittel en een grote kathedrale basiliek. En de bijpassende hovelingschap, met geestelijken in een hiërarchie van aanstellingen, knechten, klerken, wroeters, nijveraars en huishoudelijk dienstpersoneel. Met frakken, galons, livreien, steken, staven en ceremonieel vertoon van lansen, zijdgeweren, vaandels, groeten, fanfaronnades, saluutschoten en intrademuzieken en uitgeleidende signalen.

Anders werd hij niet serieus genomen als prins bij groot-gala's. Hij had er daarom ook geen bezwaar tegen dat bijen op korf gezegend werden. Met Sint Ambrosiuswater. En dus met bijpassende gebeden voor de imker, en, wie weet, voor de uitzwermende werksterbijen en darren. Vooruit maar. Maar dan kon ook een Sint Donatus-zegening tegen blikseminslag er best bij, als dan de gewijde kaars die daarbij getorst moest worden ook flink getarifeerd werd. Een aantekening werd gehouden in het pouillié waarin het fiscale feit voor de jaarlijkse eindafrekening gerelateerd werd ten behoeve van Rome. En eveneens de aanroepingen van de talloze Maria's ter Eik, ter Dommele of in de Molenwindvang, de Blasiuszegen met gedoofde kruiselings gestrikte lange waskaarsen, de zalven tegen Sinte Marcoen en de dronk uit de kom van een kerstklok tegen de builenpest. Mits de klok maar met het bijpassend gebed eerst gezegend was.

Men kan dat alles toevoegen aan de reeks bezweringen, uitdrijvingen en zegeningen, zalvingen die in dat Taxandrische Kwartier, bekend als dekenaat Kempenland, werden toegelaten maar ook zwaar belast. Het voeren van gewijd voer, vooral

broodstukken, aan een- of tweekloevigen bleef hardnekkig ook onder de jurisdictie van deze Luiker bisschop die allerm minst een echte zielenherder was.

V.3 De Tolentijn-ritus en vergelijkbare sacramentaliën in het oorspronkelijk Luikse

Men repte om de liturgie vooral maar gekerstend of gechristianiseerd te houden of te maken, op den langere duur van Tolentijnsbroodjes, gewijd op een altaar waarvan de patronage was opgedragen aan Sint Tolentijn, een Augustijner pater.

In dit geval is het hoogstens de merkwaardigheid dat de kerkvorst toeliet dat de Tolentijn-broodjes ook werden gevoerd aan onbezielde ademende wezens die niet voorzien waren van de levensadem Gods, die Adam en Eva tot godgelijken maakte conform Genesis. Zij konden dus niet de juiste subjectieve intentie hebben om de genadebrengende werking van deze rituele handeling te ondergaan van de wijdingskracht der broodjes. Toch zijn deze geiten, bokken, schapen, lammeren welkom op Sint Tolentijnsdag aan het altaar bij de Paters Augustijnen en nemen ze, hoezeer dan ook theologisch onbezielde, immers niet doortrokken van Gods levensadem, deel aan een sacramentalisch ritueel.

Hier zie je Taxandrische ritualistieken en vooronderstellingen wel heel zichtbaar vermengd met christelijke, canoniekrechtelijk en moraaltheologisch bevestigde dimensies. Het Volksvesperale van Afflig(h)em erkent het zonder aarzelen als geldig eigen voor de diocesen waar het vóór 1559 al gold en zonder ophouden in de volkstraditie gepraktiseerd bleef. Zoals ook bij de Sint Hubertusmis iets vergelijkbaars werd aanvaard als diocesaan proprium op dezelfde grondslag.

V.4 Dieren bezielde wezens

De Taxandriërs namen aan, evenals de Kelten, Teutonen en Germanen, dat ademende zoogdieren deze levensadem bezaten en in dit opzicht gelijk stonden aan mensen en de daarmee gelijkgestelde wezens. Maar de Christelijke Kerk verbood dat onvoorwaardelijk aan te nemen, ook niet bij wege van werkhypothese zoals uit de doopbezwingen blijkt, met name uit de derde duiveluitdrijving. De Luiker prelaat hield dus een heidens ritueel in stand, zij het in een katholieke vermomming. Het concilie van Trente verbood deze soort ritualistiek uitdrukkelijk, maar de Luiker gemijterde die steeds geld nodig bleef houden liet dat Siberisch. Ik ga daar straks nader op in.

Men weet dat de Joodse ritus wel aanneemt dat zoogdieren bezielde kunnen zijn. En dus ook door de duivel bezeten kunnen worden. Daarom jaagt Christus zonder aarzeling en lang niet tot ontsteltenis van de talloze omstanders de Satan dan ook uit de talloze beheksten die hij tegenkomt. Steeds in varkens, voor de Jood onreine dieren, die hij gebiedt daarna zichzelf te doden. Dat zijn de Kempenlandse bezwingen uit het Luikse *proprium* die ook door Zwijzen na 1853 zonder nadere argumentatie gecontinueerd bleven.

V.5 Een voorbeeld: de Eindhovense Tolentijnsbroodjes

Ik heb zelf nog meegedaan aan de uitdeling van de Tolentijnsbroodjes. In de Heilig Hartkerk bij het Augustijnerklooster “Mariënhage” in centrum Eindhoven. Op 10 september was het steeds feestdag van Sint Niccoló di Tolentino. Het gold hier keiharde broodjes van een Augustijnse frater (1255/1256-1305). Reeds in 1417 bij de stichting van het kloostertje bij Eindhoven, gebouwd op een motte op Woensels grondgebied bij de beek de Dommel, werden deze broodjes onder aanroeping van deze heilige broeder rondgedeeld in de kloosterkerk, mede ter voeding van het een- of tweekloevig vee in Kempenland geweid of gehoed. De Augustijner pater P. Houben OESA verhaalt er van in zijn boekwerk over de geschiedenis van Eindhoven, de stad van Kempenland, 1896.

Het was op die septembermorgen aan het Sint Tolentijnsaltaar een drukte van belang, waarbij de boeren zich ook niet ontzagen het vee binnen het schip van de Heilig Hartkerk te heuën. Dat mocht op deze Sint Tolentijnsdag. Geen probleem. Terwijl dat schip toch een gewijde, sacramentele ruimte was. Daarin stond het tabernakel in het hoofdaltaar in de apsis. Daarin, let wel, het geconsacreerde hostie-brood, de ouwels, de ronde platte witte stukjes broodpapier, waarin Christus door de transsubstantiatie was neergedaald.

Je kon je afvragen: hoe kan dat toegelaten worden? Want een ongedoopt kind mocht eigenlijk niet in dat schip vertoeven. Dan was het immers nog door de Satan bezeten: daarop wezen de drievoudige duiveluitdrijvingen die de echte doop, door vloeiende water-uitstorting, inleidde. Veel kerken hadden daarom die doopkapel met de vont *a sinistra*, links van het hoogaltaar naar het oosten bezien. Die kapel had dan verder ook nog links een aparte opgang met een deurtje. Linkser kon ritualistisch eigenlijk niet. De ongedoopte onmondige moest beslist zolang mogelijk uit dat schip met tabernakel, geconsacreerde ruimte, nietwaar, geweerd worden. En nu liepen er blattende lammetjes, geitjes, bokjes en soms ook een biggetje rond.

Die kregen waarachtig gewijd brood! Je moest niet te veel dóórvragen als misdienaartje. Pater Eelkco Ybma, de wijze Fries die node zijn studies even terzijde had gelegd ten behoeve van de *Thesaurus Linguae Augustiniana* keek je dan wel vriendelijk aan met zijn ene vergrote linkeroog. Ybma had de bril nog op waarop een vergrotingslens was bevestigd op dat oog. Hij zat de kaartjes voor de Augustijnse taalschatkist of idioticon uit te schrijven per lemma, toen hij ter assistentie bij de Sint Tolentijns kapel werd geroepen. Ybma zei dat hij dat nog wel eens zou uitleggen. Nu geen tijd. Veels te druk. Een geit knabbelde al aan zijn pij. Een boer stond vloekend te sjorren aan een tegenstribbelend bokje. Pater Leopold Verhagen knetterde los met de kreet *da-ge-verdomme-nie-zoveel moest vraoge. Dá was gewoon, menneke. Dé heurde zo. Lig niet te ouwefiepen*. Dat was effectiever.

Een keer is in het gedrag waarachtig brand ontstaan omdat devotielichten omver gelopen werden door het onrustige vee. En een keer ging aldus een afscheidingsbareel

tussen altaar en schipruimte aan splinters. Het altaar staat rechts van het Heilig Hart-hoofdaltaar en is geprivilegieerd met bijzondere gunsten, waaronder aflaten te verkrijgen op 10 september. En met bijzondere gunsten voor het op die dag specieus verzochte zielenheil.

De broodjes werden op de altaarsteen geplaatst aan het begin van de consecratiecanon uit het *Missale Romanum*, waarbij in de bijlage speciale gebeden werden ingelast waarin het vee bij de Heilige in zonderheid werd aanbevolen. Men ziet bovenin, tussen de twee zingende cherubijnen met banderolle, witte schimmelvorming ten gevolge van waterschade veroorzaakt door het onoordeelkundig hanteren van de ter plaatse aan een haspel hangende brandslang. Die brandslang was doorgekoppeld aan de waterleiding maar uiteraard niet gevuld opgehangen in de moeren. Er is geen haspel die dat op den duur uithoudt.

De slang immers wordt dan veel te zwaar. Er was een kruissleutel in de windingen van de slang gestoken, maar de betrokken acolyth kon die in de gemoedsontremming van de beginnende vlammenverschijnselen niet direct vinden. Nadat de sleutel met de gebruikelijke slag tegen de zon in de gewenste doorkoppeling had verschaft en de kraan opengedraaid werd, spoot de hanteerder van het mondstuk het kruisgewelf tot aan de schotels drijfnaat. Tijdelijk bevonden de gelovigen met het opgewonden mekkerend vee zich in een weldadige doch onbedoelde regenval. Een wonder, zo ervoer de Kempenaar. Wijwater van Tolentijn. Besprenkeling van allen die belast en beladen waren. Nicolaas had de hemel weten te vermurwen. Dauwt hemelen, dauwt! werd nu voortijdig, ver voor de donkere Advent, waarin dat *rorate coeli desuper* zo prachtig smekend de gewelven deed echoën, al in de zomer praktisch bedreven. Het bleek helaas geen sacramentalie, evenmin als de ontploffing die mijn oudste broer wist te doen plaatsvinden in het wierooksvat dat ik als acolyth voor de eerste maal in drieslag wilde heffen in de hoogmis van onze parochiekerk te Strijp. Hij had er een rolletje klappertjes in geplaatst. Onder het koeltje dat nog niet voldoende doorgloeid was gebleken in de sacristie. De pastoor, zwart beroet, keek er van op. Ik kreeg in de sacristie natuurlijk flink op mijn lazer. En later mijn broer, die zijn grijzen niet had kunnen onderdrukken, thuis evenzeer. Eigenlijk méér. Omdat de pastoor mij van geen euvel wilde betichten. Ik was er te vroom voor. Prachtig was het. God greep in. Om het dommelend kerkvolk bij de les te houden. Ik had het stellig als *proprium* aangemeld. De Tolentijn-banderolle boven het altaar werd onleesbaar beschadigd maar aangezien ze niet veel anders verkondigde dat Sint-Nicolaas hier eer werd aangedaan voor zijn altaarverheffing, gold het hier een kennelijke overbodigheid die de uitwerking van het sacramentalie in ieder geval niet merkbaar afbreuk deed. En uiteraard evenmin aan de rechtsgeldigheid van de inmiddels voltooide consecratie. Die geldt ondanks de intentie van de priester die ze voltrekt en ondanks nevenkomende toevallige omstandigheden van zijnen wil onafhankelijk, zoals J. Aertnijs en C.A. Damen, Redemptoristen, al leren in hun standaardwerk over de katholieke moraaltheologie volgens de leer van de Heilige Alfonsus van Liguori.

Uiteraard in het Latijn. Aan Sint Tolentijn werd verzocht God te vragen de redeloze dieren die Hij aan de mensen bij hun neerstig zwoegen tot hulp verschaft had, bij het bestendigen van hun nooddruftig levensonderhoud, niet aan dat daartoe noodzakelijke menselijk gebruik te zullen onttrekken. Met de gebruikelijke slotzinsnede zulks te willen doen door Onze Heer Jesus Christus door alle eeuwen der eeuwen. Deze bede geschiedde onmiddellijk na het voltooiën van de *collecta*. Dat is het wisselend getijdengebed. Het gaat vooraf aan de schriftlezingen. Het opent de Dienst van het Woord. Begrijpt u wel? Het brood werd, opgetast in mandjes, geplaatst rondom het corporale met de pateen, waarop de grote Priesterhostie lag, ter fine van de gestandaardiseerde consecratie. Die uit de commune canongebeden. Het dier zelf werd niet genoemd als fysiek intermediair bij deze bede.

V.6 Het dier als instrumentum genoemd, niet aangeroepen of aanbevolen

Het gold als *instrumentum* waaraan de goddelijke interventie zich zou voltrekken. Er is dus geen sprake van dat in dat Tolentijnsgebed het dier zelf als **bezield wezen** enige rol speelde. Na afloop van de gewone communie van de mensen rondom het altaar strooide de voorgaande pater dan de stukjes brood uit over het aanwezige vee. De boeren of eigenaren raapten het op en gaven het aan hun dieren ter consumptie. Als oorspronkelijk Rotterdammertje keek ik er aanvankelijk wel van op.

Bij de befaamde Sint Hubertusmis geschiedde eenzelfde ritueel, maar nu werd dat brood, met uitdrukkelijke vernoeming van jachthonden als die *instrumenta*, gevoerd aan de binnengevoerde jachtmeute. Ook weer aan dat altaarretabel, omdat de paterskerk geen apart Sint Hubertusaltaar bezat. Daar waar dat wel het geval was, geschiedde dat ritueel op 3 november met dezelfde inlas van het *proprium* aan het aan Sint Hubertus gewijde altaar. Uiteraard gebeurt vooral dat in de Sint Hubertusbasiliek in de stad Saint Hubert. In 817 reeds beval toch de Luiker kerkvorst al dat kerk en kloostercomplex zouden overgaan in het immuniteitsbeheer van de Benedictijnen die deze Hubertus-devotie hóóg opjoegen.

Ik plaats hieronder de cenootaf van Sint Hubertus in de basiliek, bekronend de altaaropstand met daaraan de offertafel. Er zijn diverse missen gecomponeerd waarin onder het geschal van jachthoorns deze dieren naar dat altaar, met de stola van Sint Hubertus in de altaarsteen gevat, worden geheud. Dat geschiedt aan het eind van de mis, maar weer wel door het middenpad van de geconsacreerde schipruimte dat eigenlijk ontheiligd wordt door deze fysieke presentie van deze onbezielde wezens. Dat zou dus weer gereconcilieerd moeten worden: opnieuw geconsacreerd. Verzoend met de vrede Gods, immanent aan de kerkrimte als bedehuis van God. Maar dát heb ik toch nooit zien doen. Dus lijkt het toch te gaan om een syncretisme met een Taxandrische ritualistiek. Want ergens klopt er iets niet. Zoals zo veelvuldig in deze wereld. De dieren ontheiligden op Sint Hubertusdag dus kennelijk niet.

Zij worden Hubertus aanbevolen ter bijzondere bescherming, en ook hier vindt men een *proprium*-gebed. Het is gericht tot deze heilige, maar ook weer als bemiddelaar tot heilzame uitwerking van het gestorte gebed en de consumptie – door de dieren – van het brood. Dat wil zeggen: onder diens patronage. Ook deze Hubertus was slechts doorgeefluik voor Gods weldaden. De weldoende interventie daartoe werd verzocht aan Christus, die Zijn Vader daarom moest vragen, laat ik dat vooral benadrukken. Hubertus was dus niet zelf de wonderdoener. Hem werd gevraagd om bemiddeling, omdat hij God van aangezicht tot aangezicht aanschouwen mocht zoals alle heiligen. Mijn moeder had tegen deze moraaltheologische constructie als Rotterdamse weer grote bezwaren. Maar daar was de Augustijner prior te Eindhoven die deze neveninkomsten node zou missen niet van onder de indruk. Niet merkbaar.

VI. Het diocese Sticht

VI.1 De zeeeringen en de binnendijken

Het boven de Oude Rijn gelegen noordelijk aartsbisdom Utrecht, destijds bekend als “Het Sticht” kende deze soort *propria* niet. Maar het kende andere, die althans dáár direct samenhangen met de geomorfologie van het landschap aldaar dat voor een belangrijk deel iets of ver onder de toenmalige zeespiegel lag. De graaf van Holland, de Kennemer woesteling Dirc, later bekend als de Tweede Graaf van Holland van die naam, wenste zware zeeerende bedijkingen om het steeds verziltende landschap oostwaarts bruikbaar te maken voor beweiding en agrarische bebouwing. Hij was op de hoogte van de voortreffelijke prestaties op het gebied van bedijking en bepoddering binnen het rechtsgebied van de Graaf van Vlaanderen. In de Westhoek achter de IJzerrivier gelegen. Deze waren verricht onder supervisie van Ierse Benedictijnen die zich op hun groene eiland al in deze ambachten ruchtbaar bekwaamd hadden. Zij waren ter missionering overgestoken over de gevaarlijke Noordzee, de *Mare Germanicus*. Zij hadden van de Graaf van Vlaanderen concessies voor dergelijke

zeewerende bedijkingen gekregen met als rechtssequeel dat zij daardoor gewonnen gorssen en daarop volgende kwelderingen zeewaarts kosteloos mochten pachten. Het achter deze weringen droogvallende land mochten zij voorts in aansluiting op deze zware weringen bedijken tot bepolderbare percelen. Dat hield dus in dat er een rasterwerk van binnendijken ontstond. Met loodrecht op de weringen aangelegde binnendijken, afgesloten door dwars daarop staande dijken.

Daarbinnen dus zompig, bijna steeds glinsterend verzilt water, want in de Lage Landen maakt overal het grondwater mét de zeegetijden ook eb en vloed mee. Alleen is de werking ervan minder merkbaar naarmate het land waar men die werking beproeft hoger ligt. In beginsel dus in Braboland. Althans in vergelijking met het lage vlakke land dat Jacques Brel zo mooi en dramatisch bezingt in zijn Luikerwaalse Vlaams, want Jacques was en blijft een doorgefourneerde Franskiljon. Maar dat ter zijde. Geheel ter zijde. En dat zelfs niet als het Vlaams Blok het horen kan.

VI.2 De monniktjaskers in dit ontwateringstelsel

VI.2.1 Het tsjaskersstelsel

Het binnen zo'n dijkquadrant omsloten droogvallende land bij eb mochten zij ontwateren via hun ingenieuze *monnikstjaskers*. Die zijn alleen effectief als ze periodiek zeer nauwkeurig onderhouden worden en vooral duchtig geïmpregneerd. Dat deden de priesters niet zelf. Zij berekenden de dijklichamen, hun beddingen, verzwaringen en verankeringen in de onderlichamen van de beddinggeul. Zij zetten het binnenslandse dijkparcours uit, waarbij zij nauwkeurig de inwaarts optredende aflopende hellingshoeken naar de zeeweringen maten.

De zogeheten dijkgradiënten. Die bepalen hoe zwaar de binnendijken geïntegreerd opgenomen moeten zijn in de weringen. Ze bepalen ook de afstanden van de tussenliggende dijkparken of niet-ondersteunde dijklichamen mogen zijn. En verder welke onderhoudsplichten de ingelanden die daarachter hun akkerbouw of weiding bedrijven per perceel of park moeten nakomen. Ik moge te dezen nader verwijzen naar de aan die techniek gewijde uitgebreide waterstaatssite die gaat over de aanleg van een zeewering oostwaarts van Den Haag om heel Holland droog te zetten door deze Benedictijner specialisten, maar nu opererend vanuit hun Abdijen te respectievelijk Egmond, Rotterdam, Utrecht – de befaamde Sint Paulus-Abdij – en vervolgens de Hohorster Abdij bij Amersfoort.

VI.2.2 De Hohorster connectie

Die Hohorster Abdij hield bij deze aannemingen contact via Trier met Rome, dat wederom deze activiteiten uit geopolitiek oogpunt volledig begunstigde via concessies, waarbij de Benedictijnen *propria* op touw mochten zetten binnen het Sticht om deze interregionale onderneming fiscaal te begunstigen door de beminde gelovigen. Per molengang werden aanslagen gelegd. Inning via die Abdij. Die kenden de tarifiering per ganggrootte en molencapaciteit. Die waren immers niet steeds dezelfde.

Het verbaast dus niet dat deze *propria* gericht waren op heiligen die gespecialiseerd waren in het tegengaan van watersnoden, overstromingen, verdrinkingen en westerstormen met springvloeden. Zoals de beruchte Sint Elisabethsvloeden en Allerheiligenvloeden. Deze *propria* maakten dus de Boven Rijnse en Neder Rijnse liturgie significant anders en ook het fiscaliteitsveld. Zie:

arcadischmadestein.nl, een site, waarop de werking van deze tjaskers technisch uiteengezet wordt.

Deze tjaskers hadden, dit in het kort, een houten schroefmechanisme geplaatst in een uitgeholde boomstam. De spil van dat mechanisme draaide rond, wanneer de op de kop geplaatste molen op de windvang ging draaien. Deze molen moest dus automatisch draaien op de windrichting, waartoe een kunstig gevlochten staart diende aan de middelpuntspil van de wieken. Die zorgde dat de winddruk of windvang de molen met schroefmechanisme ging draaien op en met die windrichting. De molen moest dus permanent circulair mobiel blijven op een uitgekiende stenen cirkel van vlak gezette kloostermoppen die naadloos aan elkaar aansloten.

Houten blokken voldeden ook wel, maar die rotten te snel weg wanneer ze niet steeds onder water blijven staan. En dat was nu juist niet de bedoeling. De schroefbladen draaiden inwendig het opkomend water op. Ze loosden dat in een binnendijkse scheisloot. Deze mondde uit in een bredere watergang. Die loosde weer op een

voorraadvijver, de boezem. De boezem gaf uit op een duikersluis. Zat de boezem vol, dan opende door de waterdruk onder de binnendijken van de boezem een duikersluis.

VI.2.3 Het duikersluisensysteem met boezems en ringvaarten

Een houten klep in een uitgeholde boomstam. Daardoor stortte het boezemwater uit in een buitendijks gelegen gracht of vaart, de ringgracht of ringvaart. Deze kunstmatige watergraven hadden op hun beurt ook weer een duikersluis die, op dezelfde wijze, opende op de van binnenkomende waterdruk. Daarop stortte dat verzamelde boezemwater uit op een wetering die bij eb aan de zeezijde uitstortte óf in een rivier – de IJzer of de Schelde – die weer natuurlijkerwijs uitmondde op de droogvallende zee óf in een gekanaliseerde beek, zoals de Rupel. Holland en Utrecht namen had allemaal klakkeloos over en ook het tarifieringssysteem. Een uitstekende grondslag voor ultieme staatshuishouding. Het land werd voortreffelijk in kaart gebracht. Een kadaster daarnaast was eigenlijk niet echt nodig. Wel een provisie-schalenboek. Want er werd natuurlijk veel afgerommeld en niet iedere inspectie werd door de persoonlijk verantwoordelijke uitgevoerd. Die besteedde te veel uit zonder dat aan te melden.

Het water drong samen in de zeemond of het estuarium daarvan bij eb. Via wederom een grotere oppervlakte sluis die zich op de druk zeewaarts opende. Bij opkomende vloed sloten deze sluisdeuren zich op de binnenlands gerichte tocht, stroom of druk van het vloedwater. Aldus ontwaterden deze Benedictijnen de Vlaamse Westhoek. Wonnen daarmee land. Dat zij pachtten. Uitgaven, vervolgens, in onderpacht van een tiende van de te verwachten oogst op het bepolderde perceel. Deze tienden werden volgens een standaardtabel forfaitair begroot *per loopense*. Een lokaal gangbare maat van de mannenstap bij ongeforceerd wandeltempo, zoals je bij zaaïen bezigt. Een verbastering van *loopensaet*. De oppervlakte die aldus ingezaaid kan worden met één lopen, een houten zaaikorf.

Zie verder voor deze interregionale aanpak van het Hollandse zeeveringssysteem, de bekweldering en bepodering onder leiding van de Benedictijnen: **gerardstrijards.nl**, groene werkbalk, rubriek Didactische syllabus 11. *De Grootte Hollandsche Dijkagie*, Hoofdstuk II, De situatie rond de IJzeren Eeuw, supara's II.3. t/m II.6. U vindt daar de zeeveringstrajecten vanuit de Abdij van Egmond, noordwaarts en zuidwaarts tot aan Rotterdam. En de dijkparken vanuit het oosten vanaf Utrecht naar Rotterdam. En u vindt daar de jurisdictieverhoudingen die Paus Formosus in het leven riep door het immense project als concessionaris onder aan te besteden aan de Abten van Trier, Hohorst, Utrecht, Egmond die hun polderwerkplaats inrichtten in de Sint Laurenskerk te Rotterdam. Bij de enorme duikersluisdam onder de Hoogstraat aldaar, alwaar ook de centrale uitwateringen plaatsvonden van de weteringen de Love en de Rotte. Bij de dam, aldaar. Inderdaad: de Rotte-Dam. Rotterdam. U kunt daar, op de Gedempte Binnenrotte, nog steeds de bolling voetstapsgewijs voelen en ook met eigen ogen zien, waaronder deze waterstaatskathedraal van sluizen en duikers nog steeds geheimzinnig besloten ligt. <https://www.gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2021/09/De-Grootte-Hollandsche-Dijkagie-.pdf>

U vindt die lichte bolling achter de kooromgang van de Grote of Sint-Laurenskerk vlak achter de kraampjes op de Gedempte Binnenrotte bij het ondergrondse spoorwegstation Rotterdam Blaak, dáár, waar vroeger, toen het gietijzeren spoorwegviaduct er nog boven liep het zogeheten Moriaanshol nog te vinden was, de merkwaardige weginzinking in het dempingstraject van de Binnenrotte. Daar mondde de wetering, die haar naam Rotte ontleende aan het feit dat de brakke wateren nauwelijks stroomden met als gevolg dat de waterplanten stroomopwaarts bedierven en fameus stonken – naar het tekenend woord van Nicolaas Beets – uit in het immense zeegat, de Mer-wede. De Zee-mond. Mer = zee, Wede = monding. U staat in het hart van Rotterdam.

VII. Het Luiker fiscaliteitssysteem

VII.1 Verschil in geopolitieke doelstellingen

VII.1.1 Militaire propria

De Luiker kerkvorst en de Stichtse gemijterde hadden beiden een totaal andere geopolitieke doelstelling binnen hun rechtsgebieden. De eerste moest de noordwaartse oprukking van de Frankische troepen begeleiden, faciliteren maar óók beheersen. Dat laatste hield mede in dat hij moest zorgen dat ze binnen de linker grintbedding van de Maas bleven marcheren.

Deze expeditie troepen moest hij blijven doen volgen door politionele brigades van zijn graven, zijn militaire onderbevelhebbers, die hij daartoe fortificaties, schansen en bewallingen westelijk van de marsroute moest bieden. Zeker bij doorwaadbare plaatsen.

Om die te bekostigen diende het tienden-systeem en dat van de kerkelijke fiscale, veraccijnsbare feiten: de toediening van de broodnodige sacramenten, sacramentaliën en beschikbaarheid van liturgische rituelen. Die feiten waren dus afgestemd op dat militaire defensiesysteem dat hij via die brigades actueel moest houden. In deze kerkelijke feiten herken je deze doelstellingen in de diocesane *propria*.

VII.1.2 De zeven sacramenten en hun oeverloze derivaten

De hierboven al even genoemde sacramenten zijn **zeven** in getal. Ze zijn door Christus zelf ingesteld of overduidelijk door Hem bij implicatie gewild, aldus leert de

Rooms-Katholieke kerk. Dat kan met uit de Openbaringsteksten afleiden, zij het dan dat men daarbij soms ook de historische traditie nodig heeft. Christus heeft rechtstreeks het Doopsel, de Heilige Eucharistie (de offermaaltijd), de Biecht en het Heilig Oliesel bij het afsterven ingesteld en onrechtstreeks het priesterschap en de wijding daartoe, de geloofsversterking door het vormsel en het huwelijk dat de deelhebbers elkaar ten overstaan van de priester door hun belofte toedienen. Daarvan zijn andere uitwendig zichtbare en kenbare genademiddelen door de kerk als beheerder van Gods Genade toegevoegd.

VII.1.3 De onbepaalde derivatieve bevoegdheden

Er zijn er vele en ze zijn getalsmatig **onbepaald**. Ze hangen af van de universele of lokale behoefte, die ook tijdelijk kan zijn. Dat zijn de zogeheten *sacramentaliën*. Ze lijken op de sacramenten, maar hebben een beperkte geldigheid naar tijd, plaats en duur en ontlenen hun geoorloofdheid aan de tussenkomst van de bevoegde bedienaar die uiteindelijk daartoe bisschoppelijke machtiging behoeft. Dat zijn nu de sacramentaliën. Bijna altijd hebben ze ritueel en linguïstisch iets te maken met diepverankerde geloofsovertuigingen ter plaatse, soms zelfs schier animistische. Die gaan vaak uit dan de gedachte dat de stoffelijke wereld niet simpel uiteenvalt in bezielde en onbezielde wezens. De doelgerichte levensadem van de scheppende macht deelt zich aan alle stoffelijke voorhandelikheden mede.

Dus is het niet gek, dat de imker zijn bijenvolk laat zegenen door de kapelaan door tussenkomst van de daarvoor speciaal aanroepbare Sint Ambrosius van Milaan. Die is de patroon van de Imkers, in katholiek verband georganiseerd. Waarom is hij dat? Wel, omdat Ambrosius in de oudere afbeeldingen, nog uit de tijd van de christenvervolgingen in Rome, altijd werd afgebeeld met bijen op baard en kazuifel. En later onvermijdelijk met de rieten bijenkorf in diverse variaties.

Die Ambrosius was dus een imker, dat laten Kempenlandse imkers zich niet afheksen. Achteraf blijkt, dat Ambrosius geweldig mooi en overtuigend kon preken en politieke beschouwingen gaf. Hij bracht het geweldig móóí, zeiden de Romeinen: zoetvloeiend. En dat gaven ze via die honingbijen op gelaat en kleding weer. Ambrosius, *Mellifluus*. Ambrosius, de zoetvloeiende. Garant voor honing als nectar of ambrozijn. Dus voor lekkere dranken. Zoals Mede. Gemaakt op honingbasis. Geneeskundig, zeker. Je wordt er ook zo zat van als een aap als de zoete alcohol een hels verbond sluit met de maagsappen van de consument die besluit dat hij op één been niet kan staan. Hij blijkt het op twee benen helemaal niet meer te kunnen. En zo werd Ambrosius ook de patroon voor barkeppers en tapperijbazen. Ik bedoel maar: variaties genoeg.

En ik zie nog mijnheer Van der Palen, de man die mij het imkeren leerde, vol eerbied wijzen op het gipsen beeld van Ambrosius in de Sint Martinuskerk te Tongelre, met verder aan de rechervoet een van bijen krioelende eveneens in gips uitgevoerde rieten bijenkorf. Dat deed Van der Palen op de vroege ochtend als de imkers van Eindhoven bijeenkwamen voordat ze met hun korven naar de Strabrechtse Heide togen. De kapelaan prevelde gebeden, onverstaanbaar en daardoor dus te indrukwekkender, en besprenkelde kasten, korven en imkers, want zo waren ze innig verbonden en geborgd in en door Gods Heilsplan. En dan zou ik ook niet opzwellen door de bijensteken die ik wel weer zou oplopen wanneer ik als jongmaatje de kasten ontdeed van de stoppen op de vlieggaten. Let wel: de bijen werden in de korve of kasten gezegend.

Niet zwermend of in de vlucht. Ze werden gezegend als instrumenten, willoze wezens, in de handen of het handbereik van de mens. Die bezielde met Gods adem moest echt wel als *instrumentator* in de buurt zijn. Anders werkte de zegen via Ambrosius Mellifluus echt niet. Dat werd er overigens niet bij gezegd. Dat stond wel in de rubriek die de kapelaan afraffelde. Maar niet in het kerkboek, het volksvesperale dat gangbaar was. Alles wat de mens op zijn tocht door het aardse bestaan bezigde ter instrumentatie was zegenbaar, mits de instrumentator maar intentioneel betrokken was bij de daardoor bereikbare genade. Dat gold dus ook voor de zegening van klokken, uurwerken en machines. Daarin bereikte de kerk werkelijk het toppunt van vindingrijkheid. Ik denk aan de autozegeningen die in de Kempen op grote schaal plaatsvonden in verband met de feestdag van Sint Christoffel, die ooit Jesus als

reiziger door het water had gedragen. Het religieuze vrije associatieve vermogen is onbeperkt. Dan wordt niet de auto als motoriek gewijd. Neen, altijd de mens die de “stuurmanipulatiën” verricht en die dus tijdens de zegening aan dat stuur moet verblijven. Dat was en is de leer. Die ik te dezen weergeef. Ik verdedig ze niet. Laat dat duidelijk zijn. In de middeleeuwen was dat doorgaans iedereen duidelijk. Maar na en door de reformatie kwam daarin in ieder geval op brede schaal de klad. Sinte Appolonia, de patrones van de tandartsen en mondchirurgen hield de nijptangen niettemin uitnodigend beschikbaar voor iedere zegening van enige instrument, benodigd bij de restauratie of genezing van kaken en dentuur.

VII.2 De Wodans eik bij Woensel

Bij de Won-celle, waar voorheen een Wodans eik stond op een open plaats, waar Wodan werd aangeropen voor interventies ten behoeve van de Brabo's vinden we daarom veel ritualistieken waarbij de eik een belangrijke rol speelt, terugkerend in overloze differentiaties waarmee Maria zich aan gelovigen openbaart, zittend, al dan niet verscholen, in een eik of steeds hardnekkig terugkerend naar een eik, wanneer haar – eikenhouten – beeldje gevonden is door een passant, die het eerbiedig overgeeft aan de pastoor of deken ter plaatse. We zien dergelijke Maria's ter eik in Meerveldhoven. Maar ook in Sint-Oedenrode, en elders in parochiekerken in de

Meijerij, niet toevallig langs de heirbaanroute van Hasselt naar Valkenswaard, over Gestel (bij Eindhoven) naar Sint Roda en vandaar uiteindelijk naar Den Bosch. 's-Hertogenbosch, waar die Mariale veneratie haar zenit vindt in de aan de Moeder Gods gewijde kathedrale Mariakapel.

Ook de Woenselse Maria-ter-Dommele, een oorspronkelijk eikenhouten beeld opgenomen aan de noordelijke zijde van het schip van de Eindhovense Sinte Catharinakerk, moet in dit syncretische licht bekeken worden.

Het gaat hier om een opvolgster van alle godinnen die destijds ook werden opgevoerd en ingeroepen ter schraging van het moreel van de ontheemde Romeinse infanteristen. De soldaten die hun standaarden met tegenzin moesten volgen in dat totaal verregende en brakke land vol moerassen en ondoordringbare loofwouden. Ze waren doorgaans gelicht in het Midden-Oosten. Opdat ze geen echte communicatie konden hebben met de woeste inboorlingen, de Taxandriërs, die voor niets terugschrokken. Huiverend voerden ze in hun trossen altaartjes van hun schikgodinnen, representanten van hun verloofdes en eega's die thuis vol bekommernis de wederkeer van hun Henk verbeidden, Henk, die alleen maar dienst had genomen om de verdiensten.

Henk, die geen moer gaf om die verdomde noordelijke ultieme limes en alleen maar zat te verrekken van de kou in zijn tentje met nog wat rillende kameraden, kauwend op het gortdroge en beschimmelde commiezenbrood dat vorige week door de fourageploeg was uitgereikt met wat verzuurde landwijn. Was Henk maar bij moeder thuis gebleven. Maar dan had Ingrid niet met hem willen trouwen, want dan was de huur voor het flatje in Milaan niet op te brengen geweest en inwonen bij haar ouders, dat wilde Henk niet. Dat willen Henken nooit. Het is, vooruit, een natuurwet. Over twee weken zat Henk in een groter kamp bij Forum Hadrianum. Daar was ruim vertier, en boert en jokkernij, warmwaterbaden, kazerneringen, zouttabletten,

daar waren dekens. En daar waren ook hoeren. Veel. Niet duur. Wel willig. Waarvan Ingrid niets wist. Want Henk ging het echt niet laten berichten via de ijlbodes.

Het uit eikenhout gehouwen Eindhovense Mariabeeld is bij de beeldenstorm die vanuit Vlaanderen ook Brabant noordwaarts overweldigde met geweld losgewrikt uit de zijbeuk van de Sint Katrien te Eindhoven, waar ze prijkte tegen een muurschildering met blauw fond. Een echte Maria Stella Maris, Sterre der zee, geweldig populair in Eindhoven, dat het van doortrekkend marktverkeer moest hebben. Deze Eindhovense Maria gaf aanstoot aan de Vlaamse calvinisten uit de Westhoek bij Yperen, achter de IJzer. En aan die uit de havenstad Antwerpen. Zij wilden toch al van de landsregering te Brussel af.

VII.3 De beeldenstorm als onderdeel van een politieke campagne

Want die regering was alleen maar geïnteresseerd in de katholieke geopolitieke doelstellingen van Madrid, waar nu de koning van Castilië en Aragon, Philips II, oppermachtig was. Philips wilde zijn bestuur volkomen centraliseren. Met het oog op de consolidatie van zijn koloniale rijk in de beide Amerika's. Hij was dan ook koning van deze beide Amerika's, zoals zijn titulatuur op zijn wetgevingsmaatregelen steeds weer vermeldt. Daarvoor, voor de consolidatiepolitiek had hij een nieuw belastingsysteem nodig.

Een waarbij de superrijken progressieve belastingaanslagen zouden moeten betalen. Terwijl de middenklassen zoveel mogelijk ontzien zouden moeten worden. Philips wilde vermogens- en inkomstenbelastingen op die voet invoeren. En ook vermogensaanwas-delingsregelingen invoeren. Dus moesten vooral de adel en de geestelijkheid veel gaan dokken. Die stookten nu die middeninkomsten-groepen op. Met het verhaal dat het nieuwe fiscale stelsel juist voor de middenklasse desastreus was. Dat lichtten ze toe in de beruchte pamfletten van die tijd, rond 1549-1566.

Het vond algemeen geloof. De Spaanse koning Philips wist het heel goed dat vooral de Nederlandse adel achter deze hetze tegen het Madrids regeringsgezag zat. Hij was als kroonprins van Castilië geruime tijd in 1548-1549 in de Lage Landen geweest om kennis te maken met de grotere handelssteden in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland. Zijn vader Keizer Karel V had daarop gestáán. Philips zelf wilde eigenlijk niet: hij wilde niet echt geconfronteerd worden met dat materialistische, lompe en hyper commerciële handelsvolkje dat overal geld uit scheen te kunnen slaan. Dat met de religie de hand lichtte en eigenlijk een zwarthandelaars-organisatie was. Met als leiders de verderfelijke Willem van Oranje, Lamoraal van Egmond, Philippe de Montmorency, Hendrik van Brederode. Allemaal graven, dus eigenlijk slechts militaire onderbevelhebbers in het defensieapparaat van de Habsburgse Keizers. Philips kwam ook in Rotterdam. Daar werd hij vermanend toegesproken door Erasmus. Nu ja, diens houten beeldtenis, dan, dat daar prijkte op de Grote Markt. Daarachter had een voorstaande leerling van de Rotterdamse vermaarde Latijnse School gezeten, met een spreekbuis, eindigend in de holte van het houten hoofd van dat beeld, ter hoogte van de mond. Erasmus had Philips vermaand zijn gezag vooral wijs te bezigen, ten dienste van de geregeerden. In het algemeen welbegrepen belang, had Erasmus er bij gezegd. In prachtig jambisch Latijn, dat wel. Gesticht was Philips niet geweest. Voor hem was Erasmus vooral een ketter, die de marges van het katholieke geloof opzocht. En het gezag van de enig zaligmakende kerk had ondermijnd via zijn schandalige publicaties. Ontstemd was Philips verdergelopen. Teneinde scheep te gaan. Terug naar Madrid. Hij had het ervaren als de zoveelste provoatie van de Hollanders.

Ze waren tegen de centralisatie van het staatsgezag, de uitbreiding van diens zorgtaken en dus bevoegdheden en daarmee ook, automatisch, tegen het nieuwe fiscale stelsel. Omdat ze daardoor zware aanslagen te duchten hadden, met terugwerkende kracht, terwijl ze bijna allemaal, behalve Egmond, zo goed als failliet waren door hun feesten, drinkgelagen en krankzinnige orgiën. Hij verweet Oranje de leider te zijn en te stoken onder de midden- en lagere klassen tegen Madrid. En daarin had Philips volkomen gelijk. Hij had genoeg rapporten ontvangen over diens machinaties om aan de verdenking feitelijke grondslag te geven. Vandaar zijn woedende uitval tegen Oranje bij Philips' vertrek per schip, terug naar Madrid: "niet de Staten, maar gij, gij, gij!" heftig wijzend naar Oranje, die steeds dreigde met volksopstanden onder leiding van volksvertegenwoordigers. Wat in de historiografie wordt gerubriceerd als spontane

volksopstand uit religieuze motieven, een godsdienst-revolte, was in wezen een van de zoveelste fiscale opstanden die deze Lage Landen al vaker hadden geteisterd. Maar deze keer had Oranje de voorbereiding uitermate bekwaam georganiseerd, door een listig netwerk te leggen over de burgerlijke betere, deftigere, standen.

Want de gefaseerde uitvoeringsplanningen van deze campagne, georganiseerd door de calvinistische bestuurders van de nieuwe *multinationals* zat erg goed in elkaar. De beeldenstorm, vooral gericht tegen Maria, de bijbehorende heiligen en de daarmee samenhangende sacramentaliën, was inleidend onderdeel van deze campagne. Vooral in Brabant. De Maria's van Antwerpen en Den Bosch moesten het flink ontgelden. Als afleiders van de ware motieven van de nieuwe superrijken, de calvinistische ondernemers die de adel hadden ingehuurd als *influencers*. Ook in Eindhoven had Maria het gedaan. Alles had ze op haar geweten. De regen, de armoe, de zware fiscale aanslagen. Weg met haar!

VII.4 Het vernielen van de dure santenkraam van de middenklassen

De kerkinterieurs, vrucht van vrome afdrachten van de middenklasse, moesten het ontgelden. Oranje wist goed: als de heiligenbeelden, de altaren, de kloosters, de bedevaartsoorden worden vernield, onbruikbaar gemaakt of eenvoudig worden doorverkocht aan Engeland, dan kan Philips dat alleen maar opvatten als een aanslag op de constitutionele regeringsvorm. Dus als majesteitsschennis. Philips is een devoot Maria-vereerder. Met Haar beeltenissen, kapellen, stichtingen, oorden en konterfeitsels moeten we dus de vernielingsactie beginnen. Dat kan hij nooit tolereren, laat staan pardonneren. Maar dan is ook de brug naar de weg die leidt tot verzoening definitief verbroken. Dan gaat het escaleren, waarbij de bevolking collectief gegijzeld kan worden. Door beide partijen in het conflict. Vergeet dat niet.

Dan kunnen eindelijk deze edelen op eigen doft soevereiniteit gaan claimen. En dus hun fiscale immuniteiten verzekeren tot in eeuwigheid. De leiders van deze opstand zien we later terug als directeuren en commissarissen in de internationale maritieme

transportvennootschappen zoals de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de Verenigde West-Indische Compagnie (WIC). Die ingezet werden ter ondersteuning van het nieuwe staatje, de protestantste republiek van de verenigde gewesten in de Lage Landen. Hun belangrijkste bestuurders zijn altijd afkomstig uit die Westhoek en uit Antwerpen. En zij zijn tegen de andere multinational, de rooms-katholieke kerk, ten zeerste gekant, want net als zij doet deze aan kartelvorming. Mondiaal.

Maar die doet het onder de hoede, de symbolische patronage, van die universele Maria. De *Nederige Dienstmaagd*, de *Sterre der Zee*, het licht der *Ochtend Sterre*, de *Onbevleete Ontvangene*, die al bron is geweest van zoveel sacramentaliën. Zij wordt daarom als symbool in de komende titanenstrijd in West-Europa een steen des aanstoots en haar eigenste sacramentaliën eveneens. Met succes verdwijnt zij voor de komende driehonderd jaar uit het publieke domein van noordelijk Nederland.

Zonder dat daarvoor nu echt veel voor in de plaats komt dat het ontvankelijk gemoed kan ontroeren. Zo ook in Eindhoven, de hele Meijerij en Kempenland. De Eindhovenaren hebben om deze verwoestingen natuurlijk niet gevraagd. Ze werden toegebracht door dronken losgeslagenen in de zuidelijke gewesten rondom Antwerpen gelicht. De Eindhovenaren keken verbijsterd toe wat deze bendes aanrichtten. Hun ordehandhavings-pelotons kwamen, zoals gebruikelijk, pas in actie toen de rotzakken weer weg waren. Maar toen was het onheil al geschied. Dat staat ook in de rapporten vanwege het stadsbestuur uitgebracht te Brussel. Zo zal het altijd gaan.

We zien de storm dan ook opsteken rondom de Lakenhal in Yperen, noordwaarts zich ontrollen, langs de Noordzeekusten naar Antwerpen, over de Schelde naar Breda. En vandaaruit wordt de woeling uitgerold, planmatig, oostwaarts omdat het voorlopig niet zo makkelijk is om de zeearmen in Zeeland en de golfslag in het Hollandsch Diep te overheersen voor deze acties. Zo komt men in Kempenland terecht, vaak steeds met dezelfde bendes.

Het Eindhovense Mariabeeld is vervolgens op de valreep van het vertrek noordwaarts van deze terreurgroepen in de stadgracht gegooid. In 1566. Het is van hout, dus voor water hoogst kwetsbaar. Het moet flink Rijnlands gepolychromeerd zijn geweest. Behoorlijk veel blauw. Vergulde sterretjes. Die gracht stond in verbinding met de beek Dommel. *Dudmala*. Het dreef daarin af, westwaarts en daarna noordwaarts totdat het in 1628 vastzat in het moeras rond klooster Mariënhage. Dus ging dat langzaam. Wonderen en hun tekens hebben hun tijd nodig. Het werd daar, bij de kloosterbeemden, gespot. Het was al gedeeltelijk verrot. Niet herkenbaar als Mariabeeld.

VII.5 De drijftocht van Maria-ter-Dommele

Het werd niet opgevist, want Woensel was op dat moment staats. Het dreef dus jaren door, meer noordelijk afzakkend. Het kwam uiteindelijk in het onderslagrad vast te zitten van de Woenselse watermolen tijdens een cholera-epidemie in 1850. Het zat muurvast met aanslibbels, kroos, waterplanten. Molenaar Notten wierp het als mogelijk bruikbaar brandblok op de houtstapel achter de watermolen. Het moest eerst drogen. Dat duurde, omdat het van water verzadigd was, lang. In 1866 pakte Notten het van de stapel af. Het was droog genoeg als aanmaakhout. De vlam erin, besloot hij, er waren zieken in huis die troostende en genezende verwarming behoefden.

Molenaarszoon Notten herkende het stuk hout wel als artefact, maar niet als Maria. Het was zekere weer een restant van een meubel – een pronkbeeld uit de kastdeuren

van een Mechels armoire -- of een non-descripte heilige uit vroeger tijden. Hij gaf het geval aan zijn ziek te bed liggend zoontje. Om ermee te spelen of het te bestuderen, misschien kon er een pop van gemaakt worden. De patiënt legde het op het dekbed en sliep in. Die knaap genas. Het beeld werd nu nader bekeken. Het bleek een Mariaconterfeitsel te zijn, dat niet best herkenbaar meer was. Het werd in optocht naar de Oude Schuurkerk in de wijk d'Erp gebracht die nog als centraal bedehuis fungeerde aan de straat die nu Rapenlandstraat/Woenselsestraat heet. Het deed meteen daar ook allerlei wonderen. Het werd nu met gipsen voegsels inderdaad zwaar gepolychromeerd. Maar toen de nieuwe Sint Petruskerk in 1870 werd geconsacreerd door Godschalk wou die bisschop van Den Bosch toch niet hebben dat het geval daar werd opgesteld ter aanbidding.

Want er waren problemen geweest in Kempenland met meer van dat soort devotionalia die later Romeïns van oorsprong of Germaans dan wel Taxandrisch bleken te zijn. In zulk een geval was het kerkschip ontheiligd en moest opnieuw consecratie aangevraagd worden. Pastoor Van Liempt verwees het geval naar de zolder. Toen werd de Sint Antoniuskerk op Fellenoord, waar de parochiële kerkgeschiedenis van Woensel naar verwijst, gesticht. De pastoor daar wilde het beeld wel hebben. Zijn kerk was nog niet geconsacreerd. Hij kon dus dat beeld introniseren en meteen laten wijden bij de consacrerings van het kerkschip. Het kwam vervolgens naar de Paulus-kerk aan de Boschdijk. Daar kwam volksdevotie pas goed los rond dat beeld. De Pauluskerk sloot echter de deuren wegens ontkerkelijkheid. Vervolgens kreeg de Technische Universiteit Eindhoven belangstelling voor het beeld. Zekere Lars Mulder zat verlegen om aan te tonen wat je met een CT-scanner allemaal kon doen: hij was met zijn doctoraalscriptie bezig. Hij had van Nico Arts, de Eindhovense stadsarcheoloog gehoord dat het ging om een middeleeuws beeld. Arts wist dat niet zeker.

Mulder -- *nomen est omen* in dit verband -- ging aan de slag. Mulder kon aantonen dat onder de gipslagen en de polychromatuur uit het interbellum inderdaad een Rijnlands Mariabeeld zat, dat echter, naar de smaak van de veertiende eeuw, hoogst sober was en Christus als zuigeling toonde. Na 1870 was voorschrift dat Christus als koning werd getoond. Dus had men in de tussentijd Christus een kroon opgezet met een pin door het hoofdje waardoor het corpus natuurlijk ging torderen en verder voorzien van scepter, mantel en meer van dat soort parafernalía.

VII.6 De ontbolstering van Maria-ter-Dommele door de ICT van de TEU

Ik beschrijf dat ingewikkelde CT-herleidingsproces uitvoerig in mijn boek over Woensel, *per omnia saecula saeculorum*. Zie gerardstrijards.nl, rubriek "boeken" op de groene werkbalk. Mulder was zeer zorgvuldig en probeerde authentiek te herleiden wat er in de kern van de gipsklomp zat. Inmiddels waren er boekjes over het beeld en masse verspreid, met de interbellaire koninklijke uitdossing. De pastoors vonden in 1990-1995 dat daaraan geen afbreuk kon worden gedaan door de herleiding van de Maria Koningin der Hemelen tot het primitieve houtsculptuur dat verrassend veel

lijkt op de Maria uit de Bossche Kathedraal. Men weet: dat is een prachtig beeld, maar heeft weinig van een *Maria Regina Caelorum*. Het geldt meer een vriendelijk volkswrouwtje met een lijdzame glimlach.

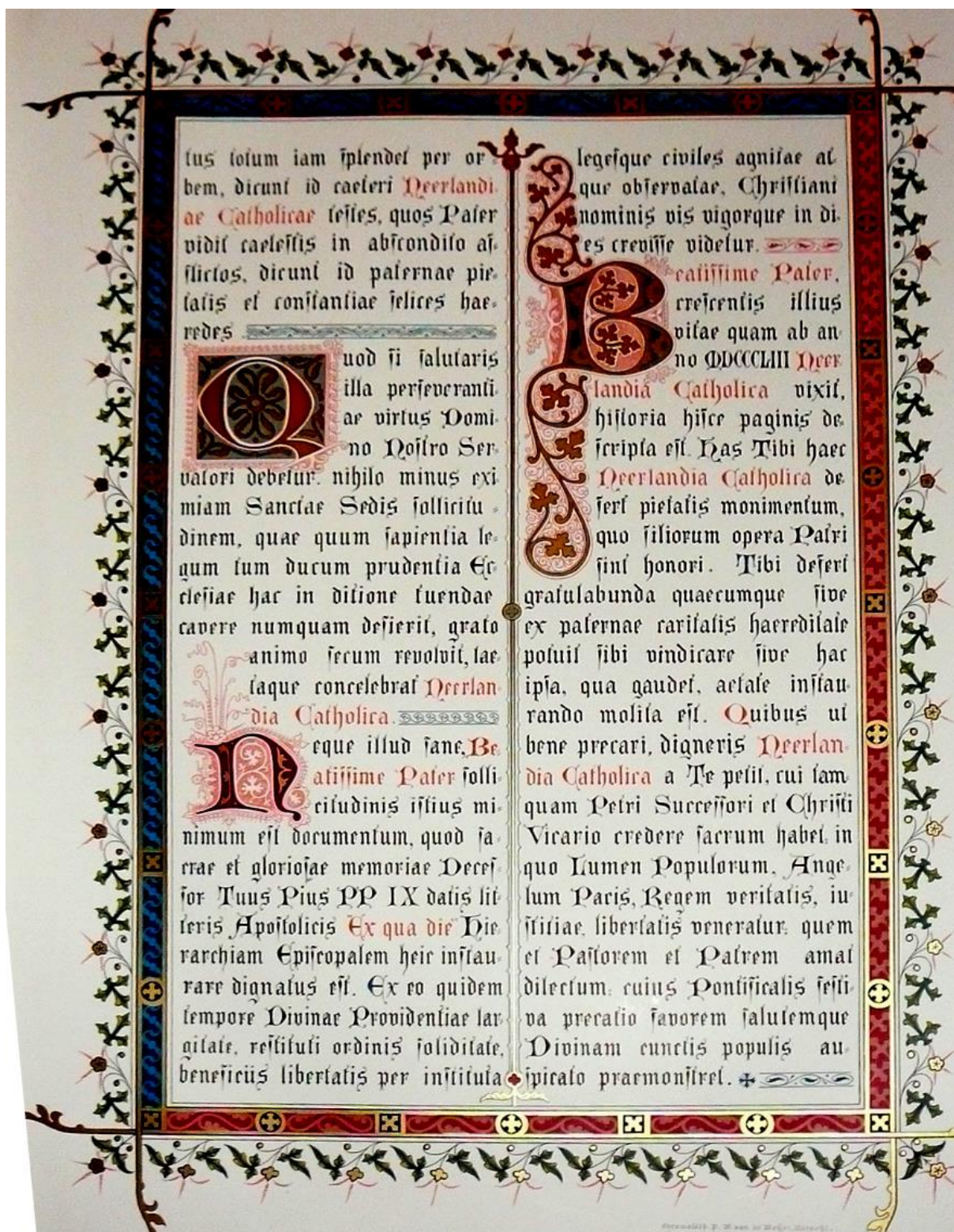
<https://www.gerardstrijards.nl/woensel-een-kerkgeschiedenis-voortgestuwd-door-vijftien-eeuwen/>

Dus gelastte pastoor Goris dat het beeld nu opnieuw met kunsthars afgedekt moest worden en voorzien van de bekende blauwe wade van Maria *Stella Maris*, Kroon en zware handscepter. Hij vergat, denk ik, dat dat beeld een afgeleide is van de godin der Efeziërs, de Diana of Artemis, waarover de Handelingen der Apostelen ons al berichten: XIX, 23-40. Paulus kwam in de havenstad Efese aan en hem verdroot de aanbidding van deze godin. Hij bracht, zei hij, een betere. Maria, de Moeder Gods. Dat veroorzaakte bij de souvenirs-verkopers daar heibel. Die zagen hun handel ondermijnd. Die voorkwam Paulus, pragmatisch als altijd, met een samensmelting: zijn Maria was gewoon een verjoodste Artemis. Vooruit maar. Vandaar dat daar nog steeds een Maria-oord is. Waar de Turken heen gaan om genezing te krijgen van geestesziekten. Zie mijn Woensel-boek pp. 34-37. Men kan zo zijn gedachten hebben over Goris' adaptaties. Maar effectief zijn ze wel. De bedevaart loopt weer en zelfs Turken komen nu deze Artemis/Diana/Maria vragen of ze hun families kan bijstaan in verband met de recentste aardbevingen.

Die al besproken aloude legeroute werd ook consequent genomen door de Romeinse brigades die vanuit het Maasdal bij Horne de linker grintbedding verlieten en via de hoge veelgetreden zandrug langs Neerpelt via de van oudsher beproefde weg over

Valkenswaard, Borkel-en Schaft, Gestel, door Eindhoven héén, op marcheerden naar de Maas. Ik geef de hedendaagse legenda maar, om het eenvoudig te houden. Het zijn natuurlijk anachronistische coördinaten. Dáár waar zij zich verenigt in de gletsjerrivier de Rijn op de plaats waar we nu het begin van de Waal situeren. Let op: de Rijn liep destijds hoger noordelijker dan nu. Ze kwam in zee bij Katwijk en liep dwars door Leiden En aan dat verenigingspunt is nu zoveel waterstaatskundig veranderd afdammingen, afsnijdingen, kanaliseringen, verleggingen alsmede door kunstmatige overlaten en ontlastingskanalisaties met doorsteken en waterbekkens dat het nauwelijks meer terug te vinden is op de huidige waterstaatskaarten. Hier is niets meer natuurlijk.

Deze **syncretisering** van het Wodans-eikengoed met Maria, voorheen Artemis, voorheen Diana van de Efeziërs ook wel bekend als Nehallennia komen we op deze strategische doorgangsroute steeds weer tegen. Aan de modaliteiten daarvan zijn

allerlei Maria-oorden gewijd met hun typische liturgieën. Processies, wijdingen, aanroepingen tot Haar om God de Vader te vermurwen ten behoeve van de nooddriftige Brabo's, geteisterd door Frankische benden, gevolgd door Gelderse, Staatse onderbetaalde huurlingen en uiteindelijk de volgesalarieerde miliciens-huurlingen van de Zonnekoning en de revolutionaire Franse volkslegers.

Hier vindt men de diocesane feesteigen-toevoegingen in het Volksvesperale op het eerste zicht bij de vleet. In een prachtig jubileumboek zijn al deze *propria*, typerend voor de Nederlandse kerkprovincie in 1881, per diocese gecatalogiseerd en gerubriceerd. Het gaat hier om een niet te tillen zo zware foliant die Joseph Alberdingk Thijm, de grote Amsterdamse katholieke emancipator van de negentiende eeuw plechtig heeft doen aanbieden aan Paus Leo XIII ter gelegenheid van diens zoveelste geestelijk jubileum in 1881. Hierbij de aanbiedingsopdracht namens alle Nederlandse katholieken. In deze tijd is deze kerkprovincie eigenlijk nog een echte nieuwkomer die haar orthodoxie nog echt moet bewijzen in Rome. Ze is driehonderd jaar immers *Missio Hollandica* geweest, heidens missiegebied. Thijm gaat nu Leo precies uitleggen wat Katholiek Nederland de laatste driehonderd jaar is wedervaren. Met het oogmerk Leo te doordringen van het feit dat de Nederlanders in overgrote meerderheid altijd trouw zijn gebleven aan Paus en Heilige Stoel. Ze werden als te missioneren heidenen beschouwd, verdorie. Een misverstand.

VII.7 Thijms schets van de opstand der Nederlanden tegen Rome

Dat was te wijten aan de opstand tegen het Spaanse katholieke regeringsgezag te Madrid, onder de zeer katholieke Castiliaanse Koningen. Wat een alliteratie overigens in het ranselend canonieke Kerklatin. Die opstand was georganiseerd onder Oranje vanaf 1566 toen de beeldenstorm inzette over de zuidelijke Lage Landen, uitrazend tot in het hoge noorden. Rome keek van die flagrante aantasting van de sacramentele integriteit van kerken, kapellen, bedehuizen en bedevaartsoorden bepaald op. Dat werd nergens in Europa vertoond. Het bevestigde maar weer dat de heidense neigingen van dit kribbige volkje in die moerasdelta niet waren uitgedoofd.

In dat zicht kregen de gehandhaafde *propria* door Luik weer een verdachte strekking: zie je wel, dat deze lieden hun Taxandrische, Teutoonse en Bataafse *superstities* (bijgelovigheden) nooit hadden afgezworen? Vandaar dat Rome al snel besloot dat de nieuwe bisdommen maar teniet moesten gaan en dat de twee bisdommen Het Sticht en Luik geheel of grotendeels ten einde raad en omdat er niets mee aan te vangen was, moesten worden aangemerkt als zendings- of missiegebied waarin géén normale bisschoppelijke hiërarchie meer kon bestaan. Vandaar dat men nu ging spreken over het Hollands Missiegebied. Een degradatie dus. Zo was het echt wel door Rome bedoeld.

De Nuntius te Brussel werd nu in eerste instantie de inspecteur-generaal voor dit missiegebied. Later werd dat de internuntius te Keulen. En zij instrueerden de missionarissen, meestal Augustijnen, Kapucijnen of Jezuïeten dat de *propria* niet meer

gebeden moesten worden. Ze waren te heidens van oorsprong. Deze instructies werden wel uitgevoerd, maar niet als Luik ze kon frustreren. Want dat vond dat deze missionarissen in het Luiker rechtsgebied alleen maar mochten opereren met dispensatie van de Prins-bisschop. En daar dachten deze missionarissen toch echt heel anders over. Zij beriepen zich op hun toelating door de Keulse internuntius en gaven op met Luik geen barst te maken te hebben.

die de Prins-bisschop voor het onderhouden van zijn citadel niet kan missen. Deze belastingopbrengsten zijn noodzakelijk voor de fortificaties en schansen langs de

Maas. En dat zijn militaire posten, die het geestelijke gezag van Rome niets aangaan. Niet in 876 en ook na de Vrede van Münster in 1648 niet. De rechtsgeschiedenis van deze accijnzen laat het uitkomen, zo betogen de Luiker bureaucraten die ook om hun salarissen moeten denken als beheerders van de fiscale kohieren, de episcopale Pouillé's. Dat hebben ze ook uitvoerig aan de orde gesteld bij de sessies te Trente, toen het ging om de opschoning van de *propria* uit de canonieke formula's in het **Missale Romanum**.

VII.8 De militaire woesteling Erard de La Marck

Erard (ook wel: Eberhardus of Gerardus) de la Marck, bepaald geen lieverdje (1472-1538), is een meester in het uitvinden van dergelijke *propria* als aanvullende belastbare feiten. Zijn curie-klerken, dan. Dat is niet gek. De La Marck wordt geteisterd door uit het oosten oprukkende Gelderse benden. Zij steken de Maas bij Horne over, klimmen de glooiing op naar de zandruggen bij Valkenwaard en stoten colongewijs op naar Den Bosch. Doel: totale destabilisatie van Brabant. Zodat de macht van de hertogen daar teruggedrongen kan worden. Ten behoeve van de Roomse Keizer. De La Marck moet de Bourgondiërs die noordwaarts hun invloedssferen uitbreiden terugdringen, zegt de Weense monarch, die ook het pausdom in zich wenst te verenigen.

Een hartenwens van de Habsburgers, waarvoor alles moet wijken. De la Marck wordt op 30 december 1505 tot Prins-bisschop verkozen, wetende dat hij vooral favoriet is omdat hij geldt als bekwaam militair strateeg. Hij is dan ook geen pastoraal bewogene. Hij ziet er niet tegen op zijn onderdanen in het ene militaire conflict na het andere te storten. Hun weedom interesseert hem niet. Hun centen wel. Onder zijn bewind komen dus vele *propria* in zwang. Hij hecht aan de strikte neutraliteitspolitiek betreffende het Maasdal. Daartoe sluit hij allianties als het moet met Lucifer en Beëlzebub, afdalend in hun hellekrochten. Hij voelt zich doorlopend beprangd. Gramstorig ziet hij ons aan als militair gebieder, die het nooit tot de volledige priesterwijding heeft willen laten komen. Hij keek wel uit. Dan moest hij toch wel goed kunnen lezen en schrijven en zelfs Latijn beheersen in een conversatie. Hij keek wel uit. Hij wist wel wat leukers te doen in Luik.

De Stichtse potentaat had andere zorgen. Totaal andere. Door de geomorfologie van zijn rechtsgebied waarin ook hij natte voeten kreeg. Hij moest in opdracht van de Keizer van het Heilige Roomse Rijk en in concessie van de Paus land winnen voor

Rijk en Heilige Stoel om daar fiscale feiten te definiëren. Droog land achter de Grootte Schielandsche Zeedijk. Ook hij kent daarvoor aan de kerken, kapellen en parochiën diocesane feesteigens toe, bestemd voor de Heiligen die noodhelpers zijn tegen watersnood, vergelijkbare natuurrampen en noordwesterstormen die het Hollands groene hart binnen beuken met binnenlandse vloedten tot gevolg. Deze Heiligen moeten zo nu en dan gemobiliseerd worden en bewijzen dat ze hun kaarsengeld waard zijn.

En dat er niet voor niets een vaandel met hun beeltenis is aangeboden aan de kapelaan die een gedeelde prebende heeft via het Sint Crispijnsaltaar dat ook dienstdoet voor de leerlooiers en schoenlappers die juist aan de zeelui goeie klandizie beleven, omdat je met klompen op de spiegelgladde dekken van de fluiten niet goed aan de wantbeklimming kun beginnen. Daarom heeft dat Crispijns-gilde in de Rotterdamse Sint-Laurens een prachtig altaar al blijft dat in de Sint Nicolaaskapel altijd mooier. Maar deze pronte zeevaarder die de matrozen te allen tijde kunnen aanroepen omdat hij vanuit de hemel hun koers heel goed kan corrigeren heeft dan ook een zo ruim arbeidsveld dat hij letterlijk van alle markten thuis is. Huwbare maagden kunnen hem vragen om een goede verloofde en weeskinderen brengt hij letterlijk tot beter leven. Dat blijkt uit zijn *propria* die de vertrekkende zeeman prevelt ter aanbeveling van zijn kindertjes in Gods heilige bescherming. Want of hun vader terugkeert is volkomen onzeker.

Hier hebben we dan de uitgebreide ritualistieken rondom maritieme experts zoals Sint-Nicolaas, Sint Jacobus, maar ook Sint-Laurens. Het bisdom Rotterdam nam deze *propria* gaaf over. Die diocesane *propria* zijn steeds te wijten aan traumatische stormen, zee-kolkingen en vloedten zoals die van 1421, meer bekend als de Sint Elisabethsvloed. Heel Holland loopt onder, tot aan de onbesluisde bekkens van de Edammer Haven. De grote handelssteden dreigen van de kaart geveegd en alle Heiligen moeten nu een tandje hoger schakelen, als ze ook maar iets met de zee, de transoceanische vaart of de waterbeheersing te maken hebben, legendar of niet. Dat zijn dan de Stichtse *propria*. Die vind je ook wel weer terug in het Oversticht. Boven de Gelders IJssel noordwaarts van de Neder-Rijn. Maar dan gelden ze onvervaard Heiligen die geïntroduceerd zijn door de Cisterciënzer monniken, die in Friesland en Groningen hun terpen opwierpen en hun verbindende monniksdammen ter beteugeling van de Wadden-vloedten of die

van de Zuiderzee komend. Daar zijn andere gecanoniseerde specialisten bij nodig. Dat begrijpt een kind, dus zeker de Abt van het klooster bij Aduard.

VIII. De vernietiging van Luik als machtscentrum

VIII.1 Het monsterverbond tussen Bourgondië en Wittelsbach

De comparanten bij het uitvoeringsverdrag van Meerssen met bijlagen uit 876 waren best content met de neutraliteitsopstellingen van de Luiker kerkvorst. Maar daarbij behoorden niet de steeds meer in macht opkomende Bourgondische hertogen. Die steeds meer belang hadden bij een militarisering van hun routes dwars door Frankrijk en Vlaanderen om hun Lage Landen bij de Zee, de Landen van Herwaarts-over, centraal te kunnen bestieren. Hen werden de makkelijke grintbeddingsroutes links van de Maas ook steeds ontzegd, behoudens ontheffingen door de monarchen die partij waren geweest bij het Verdrag van Meerssen van 870. De Franse koning en de keizer van het Roomse rijk zagen de Bourgondiërs als pure verstoorders van het moeizame machtsevenwicht dat bereikt was op basis van het verdelingsverdrag van Verdun van 843. En dat was ook precies wat de Bourgondiërs wilden zijn.

Rustverstoorders van het machtsevenwicht dat dat uitvoeringarrangement uiteindelijk van het neutraliteitsstatuut van de Maas had opgeleverd. De koning en keizer zorgden dus dat de Luikse citadel in handen bleef van een bisschop die dat evenwicht was toegedaan. Dus daar hadden ze liever iemand zitten die zich richtte naar de moeizame confederatie van de vorstendommen die samen het Heilig Roomse Rijk, dat geen deuk in een pak boter kon slaan, vormden. Die was doorgaans voor Frankrijk ongevaarlijk. De Bourgondiërs waren dat waarachtig wel. En die wilden dat weten óók. Het ging dus de verkeerde kant op, toen die Luikse cathedra werd ingenomen door iemand die tóch dynastiek verbonden was met de Bourgondiërs.

Dat gebeurde toen Jan van Beieren die zetel innam in 1406. Jan hoorde tot het Huis Wittelsbach. Dat was een wat koddige familie, die zelf niet veel aspiraties had. Ze bleef dus ongeschonden op de Beierse troon tot november 1918. Maar de Bourgondiër Philips de Stoute zorgde dat zijn dochter Margaretha trouwde met de zoon Willem van Oostervant, legitimaris van Albrecht van Beieren. En zijn zoon Jan trouwde met Margaretha van Beieren. Ineens waren Beieren en Bourgondië nauw verenigd en deelden hetzelfde dynastieke soevereiniteitsbelang.

VIII.2 De nieuwe geopolitiek van Beierse Jan

De Jan met de Luikse soevereiniteit richtte zich daar geheel naar. Hij stelde de Maasvallei in dienst van dat belang. Dat leidde tot onrust. En dus tot beurtvaartondermijning op en langs de Maas. Waar Luik het bij uitstek van moest hebben. De Luikenaren protesteerden. De bisschop antwoordde met de knoet. In september kwam de Luikse gemeente in opstand. Jan moest vluchten naar Maastricht. Dat werd belegerd. Jan riep nu de hulp in van Jan van Bourgondië, een man zonder

vrees. Die lichtte een leger dat slag aanging met het Luikse volksleger. Dat werd in de pan gehakt.

Jan kwam terug op de cathedra. En ging via terreur regeren over de eens zo stille vallei. Hij zegde alle duurbetaalde Luikse privileges op en stremde beurtvaart en handel. Daar leed de hele vallei onder. Ook Namen en Verdun. Het kwam niet meer goed. De Bourgondiërs trokken zich van de volksonwil niets aan: wie niet horen wilde, zou wel voelen. Wapenstilstanden werden geschonden, bestandlijnen gekrenkt, er ontstond een heen en weer golvende guerrilla, waarbij geen definitieve vredesregeling mogelijk bleek. Uiteraard kreeg Luik steeds hulp vanwege Frankrijk. Het kwam weer in verzet. Maar de hulp stakte meteen daarna. Opdat Luik zou doodbloeden en de vallei vrij zou komen voor de Franse koning. Parijs was niet gek. Het is altijd goed riemen snijden van andermans leer. In en rondom Luik treffen de Nederlanders van heden de onbegrijpelijke monumenten aan van deze crisestijden, die ook in Noord-Brabant uit het collectief geheugen verzwonden zijn. Maar in Belgenland leven ze nog alsof ze gisteren geschiedden. En dat op zulk een korte afstand. Binnen een bevolkingsbestand dat zoveel verleden deelt. Waarom is dat toch geen commune humuslaag geworden voor de wasdom van één nationaal ervaren verleden? Het spreekt niet tot de verbeelding? Maar die kan men toch prikkelen?

VIII.3 De teloorgang van de welvaart in de Maasvallei

Uiteindelijk tast Bourgondië, dat dat best door heeft, krachtig door. Het heeft in de tussentijd wat marionetten laten plaatsnemen op de Luikse cathedra. Karel de Stoute

belegert Luik en verwoest het totaal. Het lijft de Maasvallei voorlopig in. Desastreus voor de Maasvallei. Desastreus voor Brabant. Want dat had altijd militaire dekking oostwaarts gehad van de Luiker militaire gouverneur. Vanaf dat oosten was de Maas kwalijk aannaderbaar voor troepen uit het Teutonenland. Waren brigades er onverhoopt in geslaagd de Maas toch over te steken, dan kon de Prins-bisschop de acties westwaarts doorgaans tijdig effectief smoren.

De brigades werden door lichte cavalerie-eenheden uiteengeslagen. Ze dropen af, hun verminkte kameraden achterlatend. Die formeerden zich wel weer tot bedelaarsbenden en slaagden er soms in de heirbaan vanaf Hasselt naar Neerpelt te bereiken. Soms geraakten ze hogerop tot aan de Woenselse Heide. Maar dan kregen ze daar enorm klop

van troepen uit Sint-Oedenrode en was het met hun pret verder gauw gedaan.

De beurtvaart op de Brabantse markten hervatte. De handel herleefde en men kon weer zekere afspraken maken over leveranties en stapeling. Na de verwoesting van Luik is dat perspectief voorgoed geweken. De publieke rechtsorde wordt niet meer effectief gehandhaafd. Hetgeen op middellange termijn de dood in de pot is voor de grootschalige handel. Een totale destabilisatie van het Kempenland door Gelderse troepen is nu mogelijk en periodiek herhaalbaar. Wel wordt Luik in 1477 weer een zelfstandige stad met vrijheden. Maar het gezag van de Prins-bisschop als militaire gouverneur blijft onherstelbaar aangetast. Geen Brabo verwacht nog heil van hem. En daarom worden zijn inningsambtenaren ook makkelijk de deur uitgetrapt. Ook al ratificeert de Bourgondische hertog Philips de Schone in 1492 openlijk het neutraliteitsstatuut van Luik. Plechtig laat hij het marktkruis dat de vrede ter markt gebiedt herstellen.

Het trotse stadspetroon wordt keurig nagemaakt. Maar iedereen weet: het is een imitatie. En vlakbij ligt de zeventig meter hoge trap waar de Luiker opstandelingen uit de dorpen werden afgemaakt door Bourgondië. De bloedsporen kan men de reiziger aanwijzen in de treden. Terwijl de ongelukkige Francimontezen alleen maar hun rechtmatige privileges wilden inroepen tegen de schurkachtige invallen van de Bourgondische vrijkorpsen, juist op zondag de 30 oktober 1468 toen de kerk de vrede van deze absoluut verplichte rustdag plechtig had ingeroepen met kloggelui van de Sint Lambertuskathedraal. In de vroege ochtend. Toen iedereen lag te slapen, ook op de bewallingen. Zeker van de borging van de eucharistische Godsvrede van die dag.

Maar zoals ontmaagding onherroepelijk is en blijft, psychisch en fysiek, zo is dat met die soort vredes eveneens. Dat ervaren de Brabo's blijvend. De goede trouw op hun gekoesterde handelsroutes is zwaar beschadigd. De leveranciers vertrouwen de afnemers niet erg meer en deze, op hun beurt, durft geen doorbestellingen aan zijn detaillisten aan. Die weten nooit of de bestellingen op tijd aankomen, ongehavend en niet bedorven. Want de voerman durft zonder militair geleide niet de zandpaden op. Hij gaat alleen nog in gewapend konvooi. Maar daarvan is de organisatie en frequentie

nooit regelmatig en zeker niet op korte termijn te verzekeren.

VIII.4 Brabant kind van de ultieme rekening

Brabant zal zich daarvan voorlopig niet meer herstellen. Het wordt een verrampeneerd militair barrièregebied voor Holland dat dáár zijn huurlingen – later

Staatse legers genaamd – slagen doet aangaan met Gelderse en later Spaanse troepen. Gewoon, om te kijken wie er de baas is in deze moerasdelta. Tegen alle verwachting in zal dat Holland blijken te zijn. Dat brandt Brabant stomweg bij tijd en wijle plat. Tweehonderdvijftig jaar lang. Daarvan zal het zich nauwelijks kunnen herstellen tot diep in de achttiende eeuw. Dat gaat zich ook in de liturgie manifesteren en dus in de *propria*.

Die zijn er nog wel. Maar worden niet meer uitgeoefend. De sjeu is eruit en eraf. Maria ter Eik geeft niet thuis. Ze zwemt in de Dommel of zit vast in een rad. Ze doet nooit waarvoor ze is ingehuurd. Daarom hebben de gelovigen uiteindelijk niet veel fiducie meer in haar, al blijft ze de troosteres der bedroefden. *Maria Consolatrix*. Thuis bidt men tot haar, ook als de Maria van Zeven Smarten. Ze staat in de herd. Op de schouw. De handen op het doorwonde hart. Lijderesse mét de bedroefden, vertrapten en ontrecten. Een traan op haar popperige, vaak gipsen, wang. Dat zal ze tot diep in de twintigste eeuw blijven, meestal onder een stolp. Links en rechts processievaantjes. En voor de tien en hun inningen ten behoeve van de Luiker gouverneur geldt ongeveer hetzelfde. Hij zit wel in zijn citadel. Maar eruit komen, daar past hij wel voor. En zo iemand heb je als Brabo dus niks. Laat deze vent maar in zijn bubbel blijven. We dragen hem niks meer af. We hebben ook niks meer om af te dragen. Zo blijven in de talloze Peellandse en Kempenlandse Sint Trudokerken veel heiligen weliswaar op hun sokkels staan in de kerkschepen.

Waaronder Sint Knellis, de onvermijdelijke Trudo zelf, Sint-Lambertus en nog enkele van die missionarissen met mijters. De gelovigen knikken even door de knie. Ze

prevelen een gebedje dat ze zelf niet begrijpen. Maar kwaad kan het niet, *witte-nie en ge wit ok màr nooit*. Een kaarsje branden zit er niet. Geen geld. Maar de kaarsen zijn ook op. Het is toch wat. Later worden deze beelden overgebracht naar de schuilkerkjes in de buurt als de pleuris, die de Hollanders de tachtigjarige oorlog gaan noemen, echt is uitgebroken. De gelovigen blijven hun ritueeltjes doen en hun *propria* prevelen. Maar waarom, dat weten ze echt niet meer. Maar als ze het niet doen, dat weten ze, kan het rap gedaan zijn. Dat hebben ze wel ervaren, de afgelopen jaren. Dan komen er weer plunderende soldaten. Of vliegende zinkings. Of rodeloop. Of nog erger: hekserijen. Er vliegen veel kraaien en gaaien over de laatste tijd. Dat ziet er niet best uit. Een schietgebed kan geen kwaad. Misschien helpt het. *Ge wit ooit nooit nie*.

VIII.5 Westelijk geloofsmassief

Er was, achteraf gezien en samenvattenderwijs, tussen 900- 1500 wel degelijk een West-Europees geloofsmassief onder de hoede van de paus. Maar met veel territoriale differentiaties. Naarmate een bisschop sterker in het zadel zat, stond hij méér typische sacramentaliën toe in zijn rechtsgebied en ook de daarbij passende, spontaan uitgevonden, heiligen. Zijn kathedraal kon daarmee een loopzaak worden. De Prins-bisschop van Luik was een meester in dit soort nevenkomstigheden. Gewoon, omdat hij in zijn hoedanigheid van militair gouverneur over het Maasdal vanaf Verdun tot Venlo voor enorme militaire taakstellingen stond. Verrichtte hij die niet goed, dan kon hij moeilijkheden krijgen met de garanten van de Uitvoeringsovereenkomst van Meerssen van 876. Daarvan had hij nog het meest te duchten van de Franse Koning. Want die had permanent een sterk mobiel Veldleger op de been. Dat had de Keizer van het Heilig Roomse Rijk niet.

Die kon alleen maar vragen aan zijn onderhebbende vorsten, hertogen, graven en baronnen om te mobiliseren in tijd van oorlog van dat Rijk met een buitenlandse mogendheid. Dat kon hij alleen doen als de Rijksdag had ingestemd met de beslissing dat die oorlog er echt wás. En dat had heel wat haken en ogen. Bovendien kon de Keizer dan alleen maar aandringen op een zekere sterkte der lichten en hun onderlinge afstemming. Bevelen kon hij niets. De Luiker potentaat kon dat wél. Maar hij keek wel uit als hij daardoor meteen positieve jurisdictieconflicten kon krijgen met de Franse Koning. Die kon immers direct door de Maasvallei oprukken noordelijk. Met dat constant steeds mobiele, uitvalsbereide, huurlingenleger. Als er maar tijdig en regelmatig betaald werd. Dat vooral later supergespecialiseerde afdelingen had. Met bombardiers, musketiers, sappeurs, artilleristen van mobiele kanonnen en samengestelde batterijen en cavaleristen die per brigade weer specifieke kundigheden ontwikkelden. Tegenweer effectief uitbrengen tegen zulk een leger was duur. Verdomd duur. Vandaar al die vreemde fiscaliteiten waarin de Luiker curie excelleerde. Dat was niet om de geloofsverbredingen te faciliteren. Dat was om de plichten van het neutraliteitsstatuut van de linker-Maasbeddingen effectief en handzaam te borgen.

Zijn zetelplaats wemelde dan ook van bijzondere bedehuizen waar allerlei zonderlinge zegeningen te krijgen waren, naarmate de kerkvorst zich beter verschansen kon in zijn citadel. De gemijterde soeverein en Prins van het Luikse garnizoen bleek van alle markten thuis. Hij ontzag zich niet bekommerd toe te zien op wapenzegeningen van alle ijzeren tuig dat te Luik bij de vleet werd gesmeed door zijn diocesane kerkfabrieken, vervoerd via de

Maas en lucratief verkocht. De winstmarges werden groter naarmate de koningen die vochten om de erfenis van Karel de Grote meer legerafdelingen lieten voort marcheren over de linkerbedding stroomafwaarts van de regenrivier De Maas.

Deze koningen hanteerden als Karel een geforceerde confessionaliseringpolitiek in het publieke domein en bewaakten die angstvallig. Dat die politiek er moest zijn, was vanzelfsprekend. Kerk en staat waren identiek inwisselbaar. Theocratie was zó noodzakelijk voor de legitimiteit van het staatsapparaat, dat niemand daar vraagtekens bij dorst zetten. Het zou ultieme ketterij zijn geweest. Verzet tegen de van Gode bevolen publieke orde. Wel kon de vraag gesteld worden hoe ver deze politiek door vorsten mocht worden doorgezet. Het probleem was voornamelijk of zij daarbij beperkt werden door stadsrechten of gewestelijke privileges, met name op het gebied van de belastingheffingen. Vaak waren van allerlei aanslagen toch vrijheden gegund. Op dit punt waren de redacties van de stadsrechten nooit zo heel erg duidelijk. Vooral niet, als ze overgeschreven waren van die van Leuven. Leuven gold als de belangrijkste beurtvaarthoofdplaats. De stadsrechten van Leuven werden vrijwel klakkeloos overschreven voor de andere steden of vrijheden, zoals die voor Den Bosch, Dordrecht of de vrijheid Sint-Oedenrode. Dat klopte soms niet, want die lagen vaak anders gesitueerd jegens andere handelsroutes, vaarwegen en beken.

En verder was problematisch, in hoeverre de geestelijken daarbij provisie mochten afhouden en of de eigenlijke sacramenten alleen maar beschikbaar mochten worden gesteld als deze afdracht geborgd was. Vooral bij de finale kwijtschelding der zonden op het sterfbed leek dat velen onacceptabel. De mindergegoede zou ter helle varen als hij de aanslag niet zou kunnen betalen, niet in geld en niet in natura. Dat kon toch niet de strekking van de christelijke heilsleer zijn? Die vragen werden in de vijftiende eeuw steeds vaker gesteld, naarmate de aanslagen groter werden en de geestelijkheid berispelijker in levenswandel.

Ze begonnen hun bediening vooral te zien als een lucratief ambt. Dat stiet steeds meer tegen de borst, naarmate de opstelling van de sacramentele bedienaar ambtelijker en verharder werd. Vaak was hij niet eens direct beschikbaar, al was hij in de buurt, omdat hij eerst duiten wilde zien. Daardoor werd ook de geloofsleer, waarmede dit alles verenigbaar scheen, kritischer bekeken naar strekking en toepassing. Maar de grondprincipes van de theocratie en de uniforme universaliteit van die leer niet. Een neutrale staat wat de religie betreft was niet denkbaar. De staat had een geloof, om zo te zeggen. De vorst regeerde via Gods beschikking, hij kon dat goed of slecht doen.

Maakte hij het te bont, dan trad hij wellicht buiten zijn bevoegdheidskring, hij kon dan van zijn macht vervallen worden verklaard, maar alleen als God dat toeliet. Of hij dat deed, kon alleen de Paus te Rome vaststellen. Maar die politiseerde daarbij ook weer. Dat zag men best in. Dat veroordeelde de intellectuele elite ook wel. Een concilie zou dan de Paus moeten corrigeren. Hoe die kerkvergadering dat kon doen, met welke gevolgen en wat de reactie van het pausdom zou kunnen zijn werd een van de grotere staatkundige vragen van de zestiende eeuw.

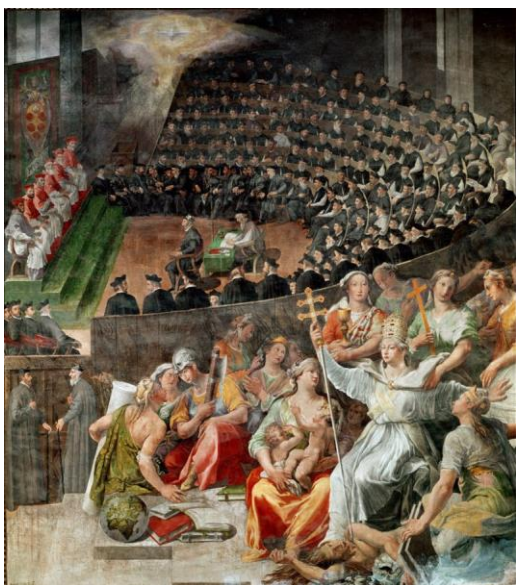
Dat de onderdanen zelf van als onderworpenen van Koning en Paus daarbij niets te vertellen hadden, was eigenlijk ook breed aanvaard, ook bij de meest kritische geesten. Luther verwierp het verzetsrecht van het volk aanstonds. Erasmus zag de rechtmatigheid van de vraagstelling of de gelovige massa niets te beslissen had te dezen wel, maar duchtte

de antwoorden zeer. De geloofsleer zelf was niet voldoende doorontwikkeld om daarvoor de bijbehorende redeneringen te bieden, aldus de Rotterdammer.

IX. Het concilie van Trente: de Luiker maling aan de Trentse decreten

IX.1 Liturgische uniformering

Het concilie van Trente had ten doel de kerk als rechtsorganisatie en draagster van de Openbaring te reorganiseren en vooral de liturgie zoveel mogelijk uniformeren per kerkprovincie en diocese. Overduidelijk was dat vooral de soevereine Prins-bisschoppen in hun territoriale rechtsgebied allerlei uitwassen hadden toegelaten wat betreft de sacramentaliën waarin ook ongecontroleerde volksdevoties iets te makkelijk waren ingeslopen. Devoties, die antithetisch waren betreffende de geherformuleerde geloofsleer.

Daar was mede debet aan geweest dat veel priesters die de sacramentaliën bedienden of uitvoerden niet goed konden lezen en schrijven. En ze kenden dienvolgens óók geen goed canoniek Latijn. In Luik was bekend dat daar allerlei vreemde gebruiken van Taxandrische oorsprong waren gemengd in de Christelijke sacramentaliën, dat was bij visitaties ook in Kempenland beslist wel geregistreerd. Er was nu een decreet over de opwaardering en herinrichting van de priesteropleidingen, het zogeheten seminariedecreet. Dat richtte zich ook tot de Luiker bisschop.

IX.2 Opschoning van additionele sacramentalia en propria

Hem werd verder gevraagd om via diocesane concilies, te organiseren door zijn curie, de sacramentaliën en de propria op te schonen aan de hand van het nieuwe Trentse *Missale Romanum*. Hij zou dus veel ervan – van de wildgroei in de *propria* -- moeten schrappen. Maar hij hield toch nog veel over. Graag bericht, aldus de Romeinse Centrale, in welke fases de Luiker bisschop deze opschoning dacht uit te voeren en voorts welke *propria* hij nog overhield.

Luik antwoordde dat het er niet aan dácht, aan dat schrappen. Wat dacht de Romeinse curie wel? De Luiker Prins-bisschop had zijn eigenstandige soevereiniteit rechtstreeks ontvangen van de monarchen van 843. Genoemd in de slotakte van het verdrag van Verdun. Hij had die niet gekregen van Rome. Maar van regerende vorsten bij de gratie Gods ter gewapende borging van een militair neutraliteitsstatuut. Deze vorsten hadden als sequel daarvan de Prins-bisschop het recht gegeven fiscale feiten te

scheppen waarover accijns geheven konden worden. De inmiddels kennelijk beruchte *propria*. En de sacramentaliën. Die geld in het laadje brachten ter zekering van dat statuut, dat verder een wereld onderwerp was tussen prinsen, koningen en keizers.

Niet iets wat binnen de rechtsmachtkring viel van de Heilige Stoel en dat overigens ook geen barst had te maken met het primaat van Petrus. Als de Prins-bisschop derhalve deze heffingen niet mocht opleggen en innen, dan hoorde Rome wel even aan te geven waar dan wel de centen vandaan moesten komen ter delging van de dure plichten van het statuut dat in 1492 was herbevestigd, weer: van wereldlijke zijde. Datzelfde gold overigens voor de baten die te trekken waren uit processen tegen heksen, tovenaars, ketters en magiërs binnen het diocese. Als de heren geleerden te Trente hadden beraamd dat deze processen en voordeelsontnemingen niet zozeer gewenst ware uit moraaltheologische overwegingen, wilde dan de Romeinse curie opgeven hoe dan om te springen met daardoor veroorzaakte diocesane kastekort? Dat al had gezorgd voor defecten bij de handhaving van genoemd statuut?

IX.3 Brandende vragen zonder antwoord

De Luikse curie rekende voor wat het dan in rekening had te brengen bij de Heilige Stoel. Zolang die daarop niet de juiste betalingsgaranties en borgen had gegeven, volstond de Luiker primaat ermee zijn Romeinse collegae te groeten. Rome antwoordde niet. Het bevestigde ontvangst van de ambtsberichten en stelde nadere consideratiën en advies in het vooruitzicht. Die zijn nóg bureaucratisch aanhangig.

Een definitief antwoord zou sowieso heibel veroorzaken. De Romeinen hadden inderdaad de bijzonder positie van de Luiker prelaat niet goed beraamd, interstatelijk gezien. Een euvel, dat het Trents concilie wel in meerdere opzichten aankleeft. Enige poging in die richting zou immers grote moeilijkheden te weeg brengen met de Franse Koning en diens militaire aspiraties en met de Habsburgse Keizer te Wenen die beiden vooralnog aan dat statuut hechtten.

X. De diverse volksopstanden tegen centraal gezag

X.1 Volksgroepen in West-Europa verzetten zich tegen de soevereinen

Rond 1500 dreigt een desintegratie van het Europese interstatelijk machtsevenwicht. Er zijn verschillende oorzaken. De voornaamste is dat de uitoefening van de soevereiniteit als hoogstpersoonlijk voorrecht van monarchen en keizers steeds meer aan legitimatie gaat verliezen als die uitoefening géén basis kan vinden in een meerderheidsovertuiging van de bevolking. Zonder een zekere democratische legitimatie houdt geen interne soevereiniteit echt stand. De volksopstanden rondom Luik laten dat duidelijk zien. De Bourgondiërs willen dat machtscentrum beheersen, omdat ze door militair overwicht dat technisch en logistiek via militaire dwang kunnen. En wat je kúnt, dat mág je ook doen. Dat is hun devies. Maar dat was het ook van Karel de Grote. Wie niet wil horen, moet maar voelen. De Saksen wilden niet luisteren. Dus roeide Karel ze eenvoudig uit. Dat bracht vrede.

Die simpele ordehandhaving via zwaardhouwen werkt in West-Europa niet meer: de steden en de gewesten kunnen te effectief tegenmachten ontwikkelen. Als reactie tegen de pretenties van vorsten-dynastieën die beweren bij de gratie Gods te zullen handhaven. Dat kunnen deze vorsten maar kortstondig. De overweldigde bevolking herstelt gauw, zet maatregelen van tegenweer op, waaronder de weigering nog belastingen te betalen al op middellange termijn effectief blijkt. Maar die bevolking ontwikkelt ook effectieve guerrilla's. Daartegen blijkt het vorstelijk apparaat niet bestand op de langere duur. Er moet een schikking komen. Maar dan een die resulteert in een bestendig bestand. En dat weer opgaat in een vredesregeling die nieuw recht brengt, dat de bevolking waarachtig ook weer beslissende inspraak oplevert in het staatsapparaat, ook al blijft dat centraliseren omdat dat de effectiefste manier van administreren blijft op bovenregionaal niveau.

Zo ontwikkelt zich nieuw ingewikkeld staatsrecht dat nieuw, nóg ingewikkelder interstatelijk recht oplevert en dus nieuw, uiterst gecompliceerd volkerenrecht. Verder, we zijn op zoek naar oorzaken, is het Europese klimaat grondig ontregeld. Een **Kleine Ijstijd** breekt aan. Ze zal duren, volgens sommigen, tot in het midden van de negentiende eeuw. Anderen rekenen een kortere periode. De meningsverschillen duren tot op heden daaromtrent voort. De temperaturen dalen. In de winters zware vorstperioden. In de lentes en zomers regent het enorm. Met bakken komt het hemelwater naar beneden. Veel overstromingen dus, veel stilstaand water op die gronden met een lemen onderbodem. In Brabant en Limburg was dat al het geval. Maar dat deelt zich nu ook breed mede elders. In het Rijnland, maar toch ook in de streek der Ardennen met zijn brede dalen. De grondwaterstand komt hoog te liggen en het agrarisch oppervlakteland wordt daardoor aangetast. Omdat ook de getijden van dat grondwater aanzienlijk worden verlegd naar vloedstanden.

Aan de oppervlakten leidt dat tot enorme misoogsten. Die leiden tot hongersnoden. Die leiden weer tot dierenplagen zoals muizen- en rattenmassa's die bijeendrummen

op de zandverhogingen en gestels. Die leiden weer tot besmettelijke ziekten die nauwelijks beheersbaar zijn. En die leiden tot ineenstorting van het beurtvaartnetwerk. Het komt bij de soevereinen niet op, dat ze wel eens wat zouden kunnen doen aan interregionale infrastructurele planologie. De aanleg van bestrate wegen, kanalisaties, het graven van nieuwe waterwegen, ontwateringsprojecten en bedijkingen. Ik teken aan dat de prille kerkorganisaties via de Benedictijnen dat inzicht wel hadden, gelet op hun zeekeringen, bekwelderingen en bepolderingen in Vlaanderen en daarna in Holland. Dat gaf mede de stoot tot de reeds beschreven consistente katholieke geopolitiek. Die leidde tot de immense zeekerende omdijking van geheel Holland. Die macrostructurele interregionale aanpak tussen 900-1420 is nu zo goed als onmogelijk geworden.

Ik noem dat laatste jaartal, omdat dat het moment is waarop de ontzagwekkende Schielandsche Hooge Zeedijk zó goed geïntegreerd is in het landschap dat het dijklichaam eronder één ondeelbaar parcel is met het omringende landschap. Daarom durft Aelbrecht, graaf van Holland en Hertog van Beieren (1336-1404), er kort te voren best bij Delfshaven een zware besasde dubbele sluis in te leggen, tot verontrusting van de bevolking bij en rondom die zeekering. De waterschappen en polderschappen protesteren. Het hoogheemraadschap van Schieland gaat flink te keer wegens de bedreiging die van die doorbreking kan uitgaan voor vooral Rotterdam, dat geen eigen waterschap is. Doch Aelbrecht zet door, al zal hij de voltooiing van dit risicovolle waterstaatkundig project niet meer meemaken. De sluizen zijn geëist door Delft dat steeds meer aspiraties begint te krijgen als Hollandse handelsstad. Het wil een eigen zeehaven, die mondt op de immense Mer-Wede. Zie hierboven. Aelbrecht heeft Delft, maar ook andere rijke steden zoals Amsterdam, nodig voor zijn soevereiniteitspretenties. Hij geeft ze privileges en staat ze fiscale immuniteiten toe. Hij handhaaft die ook tegenover de betwisting ervan door aanzienlijke heren die landerijen hebben verworven. Moet het zijn, dan worden heulbruggen, tolhekken, sperkettingen en afsluitingen op paden, wegen en in watergangen of schieën met geweld verwijderd. Daarom bemoeit hij zich met die Delfshavense sluis. Delft zal Aelbrecht dan steunen.

Deze waterstaatspolitiek zal Keizer Karel V straks voortzetten, als hij zich intens gaat bemoeien met de waterstaatkunde in Amstelland, in 1525. Hij richt daar een hoogheemraadschap op dat heel Holland waterstaatkundig moet aansturen. Dit zijn twee – de Delfshavense besluizing en het hoogheemraadschap van Amstelland -- uitzonderlijke infrastructurele projecten. Beide werken immens door in het achterland. Hij geeft dat Hoogheemraadschap een wapenschild. Met zijn keizerskroon.

Want de besluizingen zorgen voor verziltingen, maar ook voor waterstandsreguleringen via overlaten. Die moeten in dat achterland worden ingericht. Daar komen dan stremmingen in de beurtvaarten over de watergangen. Die moeten overwonnen worden door overtomingen en bruggen of nieuwe sassen met sluisdeuren. Nieuwe waterstaatstaken en kunstwerken, nieuwe nering en nijverheden. Deze projecten zijn daarom zo exceptioneel omdat ze gewagen van een inzicht in de mogelijke conjuncturele taakstellingen van soeverein gezag. Uiteraard hebben de vorsten zelf dat inzicht niet. Maar hun bijhebbende raden wel.

Die zien in dat hun instellingen bestaan door belastingopbrengsten en dat de bevolking ook in staat gesteld moet worden die op te brengen. Dit staatshuishoudelijk inzicht is dan bij de soevereine besturen nog niet ingedaald. En dat zal ook nog in lang niet zo zijn. Daarop moet gewacht worden tot het midden van de negentiende eeuw. De klimatologische veranderingen en het gebrek aan conjunctuurpolitiek leidden tot een massale economische depressie. En die leidt tot onvrede onder de lagere bevolkingen. Die leidt weer tot verzet tegen de voortgezette forfaitaire belastingaanslagen op basis van gegevens uit de negende eeuw, toen het tiendenstelsel en de accijnzen op overheidsdiensten – waaronder de sacramentele – werden ontwikkeld. En dat verzet leidt weer tot godsdienstige revoltes. Die ideologische strijd maakt dan een onherroepelijk einde aan de ingezette katholieke geopolitiek in West-Europa. Die, uiteindelijk, toch duizend jaar redelijk stabiliserend had uitgewerkt. Met veel defecten. Maar voorlopig zal zulk een stelsel niet meer herleven.

X.2 Het kerkapparaat reageert via een algemeen concilie in Trente

X.2.1 De bestuursambtenaren kunnen niet anti-cyclisch schakelen

Maar het had wel gekund, als de kerkelijke managers zich maar niet steeds weer geconcentreerd hadden op het behoud van hun bureaucratische broeikasklimaten. Binnen de bestaande bestuursrechtelijke hiërarchie. Waarin ze hun plaatsen in de pikorde verbeterd bleven herbevestigen. En dus de gestandaardiseerde geopolitieke doelstellingen, de beruchte hedendaagse *managerial targets*. Die op den duur alleen nog maar in hun papieren werkelijkheden bestonden. Ze konden, het vreselijke hedenlandse managersjargon voortzetten, stomweg niet anti-cyclisch schakelen en ook niet *outreaching* optreden. En al helemaal niet *out-of-the-box* denken. Dat is de tragedie van het Concilie van Trente, dat dan ook volkomen reactief is geweest van opzet, doelstelling en agendering.

De kerk heeft alleen maar gedacht: hoe hou ik mij zelf als rechtsorganisatie in stand? Hoe verdedig ik die organisatie zo goed mogelijk? Welke sanerende reorganisaties zijn daarbij noodzakelijk? Ze heeft geen moment overwogen of deze rechtsorganisatie wel in deze vorm en met deze eindtermen noodzakelijk was voor de Heilsboodschap en al helemaal niet wat de inhoud van die boodschap eigenlijk was. Ze was als vergadering dus al mislukt voordat ze begonnen was, omdat haar basispremissie was dat ze contrareformatorisch moest zijn.

X.2.2 Een zuiver defensieve emphatieloze reactie

Tegen de reformatie als religieus geïsoleerd verschijnsel. Die reformatie heeft ze beschouwd als een haar overkomen natuurramp. Ze heeft zich niet willen afvragen: heb ik eigenlijk die ramp niet zelf veroorzaakt door mijn organisatorisch optreden? Heb ik eigenlijk niet verschrikkelijk misgekleund in mijn genadeleer? En dus in de distributiestelsels van de sacramenten en de sacramentaliën? Heb ik daarmee geen sacramentalistische alchemie bedreven?

Heb ik het priesterschap niet gedegradeerd tot ambt? Een ambt met salarisschaalperspectieven? Heb ik de organisatie niet te vennootschappelijk opgezet met aandeelhouderssegmenteringen? Heb ik daarbij de ambten niet te veel doen cumuleren uit oogpunt van winstmaximalisaties? Zijn de aandelen eigenlijk geen toonderbewijzen geworden? Hebben mensen als Luther – het aflaatbewijs als voorbeeld nemend – eigenlijk geen gelijk?

X.2.3 Essentiële verantwoordelijkheden ontlopen

Deze en dergelijke vragen hadden de concilievaders alle bevestigend moeten beantwoorden. En dan was onontkoombaar de vervolgvraag geworden: heb jij als concilievader daaraan dan ook niet begunstigend deelgenomen? En als dat zo is, wat doe jij dan hier eigenlijk nog? Kunnen we hier niet beter de reformatoren doen vergelijken?

Karel V had die kant op gewild. Want die zag in, dat als men deze vragen niet aan de orde zou stellen ook zijn katholieke geopolitiek aardig gefrustreerd zou worden. Hij

was naar zijn idee aardig op weg om nu eindelijk Keizerschap en Pausdom in zijn kroon van Habsburg-Lauffenburg te verenigen – de gekoesterde droom al van Rudolf III Habsburg (vermoedelijk 1199-1250, beoogd Rooms Koning van Bohemen) in zijn dynastie – en hij had de paraferalia al klaarliggen op het stamslot in de Elzasser Vogezen. Oostenrijk zelf zouden de Habsburgers pas veel later tot hun kroondomeinen mogen rekenen. De vereniging van pauselijke en keizerlijke jurisdictie is de finale dynastieke aspiratie van deze dynastie steeds geweest. De Habsburger Huiskroon verrijkt met de pauselijke dubbelkroon daar bovenop. Rondom de hoogopgebouwde fluwelen rode binnenmuts met de bisschoppelijke mijtercornetten. Bij elkaar een driekroon. Het mocht niet zo zijn.

Tegen botte reactie kan niemand echt goed op, hoe machtig hij op het eigenste moment ook is, en dat gold ook voor Karel. Hij trad dus voortijdig af. Het krijt ongelukkigerwijze overlatend aan een pedant en frikkig zoontje dat voornamelijk geen geduld wilde hebben met Noordwestelijk Europa. Het verwend baasje wilde dat Europa dat deed wat hij wilde. Daar had Philips recht op als de enige wettige vorst. *Yo el Rey*. En dat Europa besloot daarom hyper recalcitrant te worden. Dat was de uitkomst van de conferentie van Trente. De herschikking der staten buiten de rechtsorganisatie van Rome om. De curie daar zou er nooit aan wennen.

X.3 Deze bijeenkomst kan een Verenigde Naties van Europa opleveren

X.3.1 De *Realpolitik* van Keizer Karel V

Karel V bleef een *Realpolitiker* die best allerlei religieuze leerstellingen tegen elkaar wilde uitruilen in een compromisregeling. Hij kon wel wat voelen voor de merkwaardige flexibele tekst van de Augsburgse Geloofsbelijdenis. Die met de geamendeerde tekst daarvan uit 1540. Die nogal wat tussen vierkante haakjes plaatste. Als aanwijzing dat die tekstdelen ook nog veranderbaar waren.

Over de transsubstantiatie door de consecratietekst van de klassieke canon uit het **Missale Romanum**, daar was best in Lubberiaanse wolligheden over te onderhandelen, en, moest het zijn, over het absolute celibaat van de priester ook. Ook over de hiërarchische sacramentenleer, vooruit maar, en verder dus ook over de wildgroei van sacramentaliën. Karel had al grote bezwaren gehad tegen de immunitetsstatus van de geestelijkheid in fiscaal opzicht – hij was hartgrondig voorstander van een progressief stelsel van inkomens- en vermogensbelasting voor

iedereen – en verder vond hij ook de onbeperkte ambtscumulaties van pastoors, kanunniken, curieprelaten en de uitkering van prebenden *in absentia* een euvel. Karel wilde wel met overleg afschaffen. Niet alles met de botte bijl afkappen. Ambtscumulatie mocht wel, soms, maar de priester moest toch niet eindigen met een totale mandatering van zijn sacramentele plichten. Geen *beneficia in absentia*.

X.3.2 De altijd absente pastoor of kanunnik

Met dat laatste wordt bedoeld dat de priester die verplicht wordt de missen te lezen aan een bepaald altaar voor een bepaalde intentie en daarvoor flinke vergoedingen krijgt op forfaitaire declaratiebases – de zogeheten *beneficies* --- die verplichting onbeperkt kan aanbesteden bij lagere priesters terwijl hij wel blijft toucheren maar nooit aanwezig is. De pastoors van de grote stadskerken deden niet anders. Hun ambt was daarom zeer geliefd.

Maar de gelovigen vonden het helemaal niks. Vooral niet als de plaatsvervanger, de cureit of kapelaan, die niet genoeg had aan de provisie die hij voor zijn waarneming ving, daarnaast nog bordeel ging houden en waanzinnige tarieven hield voor de sacramenten, vooral die van de absolutie *in articulo mortis*, de kwijtschelding van alle tijdelijke zondes schulden op het sterfbed. Zonder die kwijtschelding was de *moriendus* -- de stervende -- zeker dat hij naar de hel ging. Dus die dokte wel of anders zijn familie. Maar de cureit moest wel, want hij barstte doorgaans van de kinderen in concubinaat verwekt.

Die moest hij behoorlijk onderhouden en doorgaans goed doen schoolgaan. Dat zagen de kerkvaders te Trente heel goed in. Dat dat eigenlijk de integriteit van de kerk totaal frustreerde als heilsorganisatie. Maar ze pakten niet de cumulatiemogelijkheden aan. Dat konden ze niet, want ze zátén dankzij die cumulatie op hun conciliezetels. Door de cumulaties waren ze in de hiërarchie flink omhooggevallen. Daardoor hadden ze mijter, staf en ring kunnen kopen, vaak op afbetaling.

Dus richtten ze hun maatregelen op de cureiten die toch niets konden terugdoen. Die moesten voortaan volstrekt celibatair gaan leven en dienden, mede daarom, volstrekt ambulante te blijven ten gerieve van de vaak suspecte doeleinden van hun residerende bisschoppen, *ad perfectum nutum episcopi*, stond in de conciliedecreten, uitgeschreven terwijl de concilievaders behaaglijk in de bubbelbaden lagen van de talloze bordelen die inmiddels te Trente waren ingericht op het niveau dat een hoge ambtenaar nu en voor alle eeuwen toekomt. *Per omnia saecula saeculorum*, om zo te zeggen. Het is bij de huidige topambtenarij niet anders. Maar recommanderen, dat doet het nooit.

X.3.3 Gereformeerde delegaties niet toegelaten

Karel had gewild dat ook de hervormers hun delegaties naar Trente hadden gestuurd. Daar hadden ze dan hun grieven kunnen voordragen. De vaders hadden daarop kunnen reageren. Ze hadden afdelingsonderzoeken kunnen instellen naar de feitelijke grondslag van die bezwaren. Daarop had men dan geamendeerde decreetteksten kunnen redigeren, met veel tussen haken geplaatste alternerende redacties. Daarover

hadden pauselijke en keizerlijke kanselarij consensus bij de conciliegangers kunnen inmasseren. Zoals dat ook bij een supranationale organisatie als de Verenigde Naties placht te gebeuren vóór de collectieve ondermijning van die rechtsstellende vergadering in 2001 een aanvang nam. Ná de *Twintower-bombings*. Karel wist dat daarbij zijn kanselarij het meeste gezag zou kunnen uitoefenen, omdat de Paus, Paulus III, Alessandro Farnese (1468-1549) een treurige Hamlet-figuur, zich onherstelbaar had gecompromitteerd door geheime, maar natuurlijk uitgelekte, defensie-allianties te sluiten met de Ottomanen.

Die vonden deze stiekeme ententes natuurlijk prachtig. Al was het alléén maar om de Paus hopeloos te kunnen discrediteren op het moment dat die weer eens tamboereerde op het geloofsgegeven dat Zijne Heiligheid die enige was die de juiste Heilsleer in het ondermaanse propageerde.

X.3.4 De Paus constant compromittabel

Dat was een kolfje naar de hand van de Ottomaanse heerser Suleyman I. En die deed dat uiteraard steeds op met meest voor de Heilige Stoel ongelegen momenten. Dat bijvoorbeeld een verbond van de Fransen met de Turken tegen de Roomse Keizer Karel V om Frans I, de koning van Frankrijk vrij te krijgen uit zijn militaire internering, mogelijk was door interventie van die Stoel was één van die momenten. Karel V had Frans in gijzeling genomen. Om zeker te zijn, dat Frans echt en eerlijk uitvoering zou geven aan de Vrede van Madrid, waarbij Frans zich verplichtte om Noord-Italië in fases geheel te ontruimen, zodat Habsburg flink kon opschuiven in de richting van Rome.

Karel was van plan in de Eeuwige Stad een effectieve bezetting te leggen. Om de Paus eens flink onder pressie te kunnen zetten. Zulks om deze Stedehouder Christi

te bewegen flink het mes te zetten in zijn decadente kerkorganisatie en mee te bewegen naar een moraaltheologisch compromis met de Hervormden. Het kon Karel niet verdommen hoe dat er dan precies uitzag. Als dat religieuze gedonder nu maar eens eindigde, vooral in Centraal Europa. Hij had er te veel last van. De Paus wist niets beters dan stiekem te pakteren met de Sultan van Istanbul. Militair nog wel!

De *Franco-Ottomaanse Alliantie* van 1527. Een verbond tegen de zo katholieke Habsburgers! De Heilige Stoel had zich daarvoor geleend! Omdat de eminenties dachten dat dat niet uit zou lekken. Dat gebeurde dus prompt. De verlegenheid van dit lichaam kon niet groter zijn. De christenheid kon daar werkelijk geen sluitend verhaal voor bijbrengen.

X.3.5 Allianties met de Anti-Christ

En dat toch alleen maar om op korte termijn de agressie van de Franse koningen in alle richtingen te kunnen breidelen. De Mohammedanen, de onverzoenbare en onverzoenlijke wederpartijders der christenheid. De plaatsvervanger van Christus die een verbond had gesloten met de Anti-Christ! Het moest niet gekker worden. Maar het werd dat tóch. De Heilige stoel was hardnekkig in het kwaad. Het trachtte bij deze alliantiepolitiek met de Ottomanen steeds weer geopolitiek garen te spinnen. Korte termijnpolitiek.

Steeds kwam de toeleg uit. En steeds geloofde niemand de pauselijke rechtvaardigingen of verontschuldigingen. Het leek werkelijk nergens op. Had Karel de keizerlijke doorzettingsmacht in Noord-Italië tijdig en strategisch kunnen ontwikkelen op het ogenblik dat het geopolitiek momentum mét hem was, dan was het gelukt. Dan was het concilie niet meer uit elkaar gegaan, hoezeer de Romeinse curie daarop ook aanstuurde. Dan was die vergadering een Verenigde Naties van Europa geworden.

X.4 De concilievaders zijn vooral beducht voor hun posities

X.4.1 Een ambtelijke Ad Hoc-Commissie in 1993

Een vergelijking uit eigen ervaring. Vanaf 1993 vergaderen ambtelijke delegaties in New York ter recodificatie van het internationale strafrecht betreffende de misdrijven tegen het supranationale humanitaire recht, het oorlogsrecht en het recht in gewapende conflicten, het misdrijf van interstatelijke agressie en de daarop toepasselijke regelingen van strafvorderlijke, strafrechtelijke, rechtshulprechtelijke rechtsmachtrechtelijke en institutionele aard.

Ze zetten daarmee de Sisyfus-arbeid voort die de *International Law Commission* is begonnen in 1945 naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog. Gebleken is immers dat de regelingen die tot dan toe golden ontoereikend waren. In 1997 komt men, eigenlijk tot ieders verwondering, tot een afronding. En dus tot een herstructurering van het bestaande juridische apparaat.

X.4.2 Een Rome-Statuut in 1998

De Italiaanse regering nodigt nu alle staten uit die partij zijn bij het Charter van de Verenigde Naties. Ze moeten naar Rome komen, om een overkoepelend einddocument op te stellen, een *Statuut*, ter reorganisatie van het stellig volkerenrecht op dit punt. Die staten geven daaraan gehoor. Zij zenden delegaties van hoog diplomatiek niveau. In het gevolg daarvan de onvermijdelijke Non-Gouvernementele Organisaties (NGO's) met hun uitgebreide delegaties van experts om de diplomaten goed in de gaten te houden. In het gevolg daarvan weer pressiegroepen en mediamuskieten.

De topambtenaren die het generale presidium van deze conferentie gaan vormen splitsen de conferentiegangers in twee groepen. Die van de topdiplomaten die een aanvaardbare compromistekst moeten maken. Acceptabel voor een belangrijke meerderheid. Die komen in de **Red Room** bijeen van het gebouw voor de FAO. De VN *Food and Agricultural Organization*. Daarnaast de technische delegaties van de juristen die strafvorderlijke en strafrechtelijke praktijkervaring moeten hebben. Want het nieuwe stelsel moet wel werkbaar zijn. Praktisch. Uitvoerbaar. En vooral: integer. Die juristen komen in de *Green Room* bijeen, in de kelder. Dat laatste is al omineus. De Red Room is luxer, geniet daglicht, zit dicht bij de restaurants en lounges en de communicatiemiddelen en persconferentieruimtes.

X.4.3 De Red Roomers

Waarover spreken de *Red Roomers*? Over de ambtelijke posities in de nieuwe organisatie, die uiteindelijk aan de top een universeel zelfstraffend hof moet faciliteren bij de effectieve rechtshandhaving van het nieuwe materiële strafrecht. Het gaat om de salarisschalen, de fiscale privileges, de immuniteiten, exempties, schadeloosstellingen, de wervingen, de sollicitatieprocedures en de criteria voor de aanstellingen, het tuchtreglement en de mogelijke disciplinaire sancties, de pensioenopbouw enzovoorts.

Zeker moet zijn, dat vooral de personen die van de hoogste morele standaard zijn, bij voorkeur in aanmerking komen. Het is vervolgens opmerkelijk, maar eigenlijk ook vanzelfsprekend, dat de daartoe ingevlogen topdiplomaten bijna allemaal bij uitstek in aanmerking komen, vooral als duidelijk is dat de president van dat Permanente Strafhof een salaris genieten zal gelijk aan dat van een directeur-generaal bij de VN en overigens ook de voorrechten van een zittend staatshoofd genieten zal. De discussies in de *Red Room* spitsen zich daarop natuurlijkerwijs toe, al wordt dat niet in de pers gecommuniceerd.

Veel delegatieleden lopen zich in deze wandelgangen alvast warm voor de werving. De *Green Roomers* zaniken daarentegen in de kelders, ook in de weekenden, oeverloos door over niet plezierig bekkende details waaraan geen eer te behalen is. De samenstelling van beide groepen verschilt dan ook hemelsbreed. De *glamour-girls and boys* zitten in de Red Room. De rest in de kelders. *Red is Red and Green is Green. And never the twain shall meet.* Ik parafraseer het gedicht van Rudyard Kipling. *East is East, and West is West, and never the twain shall meet.* Een tweedeling. Die niet goed is voor een **universeel** Strafhof. De artikelen uit het Statuut van Rome die gemaakt zijn door *Red Roomers* sluiten dan ook veelal niet goed aan op die van de *Green Roomers*.

X.4.4 In Trente alleen maar Red Roomers

Zo is het ook geweest in Trente. De prelaten wisten heel best wat er met hun corrupte rechtsorganisatie loos was. Paulus III voorop. In 1536 had hij al een inventarisatie laten maken van alle defecten. Hij had een inspectieraad ingesteld. Onder voorzitterschap van de prelaat Gasparo Contarini. Die had in een oogwenk de casus van corruptie, machtsmisbruik, knevelarij bij de sacramenten, waanzinnige cumulaties en rechtsaanmatiging bijeen. Die kwam met een document, waarin stond, dat de regelingen van de organisatie wel deugden. Maar er zaten altijd de verkeerde mensen aan de knoppen.

De geestelijken zelf. Man een paard werden genoemd. De Paus besloot dus dat het rapport-Contarini geheim moest blijven. Het was gevaarlijk voor de eenheid van de kerk. Dus lekte het. Dat gebeurde ook in het Rome van 1998. Precies zo. De gevechten omtrent de salarisschalen, immuniteiten, privileges, dienstreizen, vergoedingen, remuneraties, terugkeergaranties; de kongsi's omtrent benoemingen, niets ervan mocht lekken. Dus lekte het.

Contarini legde genadeloos bloot waarom de reformatie onontkoombaar was geweest, ook die van de Anglicaanse afscheuring en het begeleidende protestantisme. Het was de schuld van de bedienaren. Die hadden Luther en Calvijn voldoende munitie gegeven. Daarover was nu zoveel gepubliceerd dat dat ook beter maar niet meer ontkend kon worden. En zeker niet vanwege de kerk onderdrukt. Het was overigens wáár, dat dan de ambtelijke top van die kerk beter zijn biezen kon pakken. Deed ze dat niet, dan kon de kerk restauratie van haar positie en voortzetting van haar concordataire geopolitiek beter vergeten.

In Rome-1998 zagen de NGO's ook, min of meer als buitenstaanders, verdomd goed dat nu juist de *Red Roomers* niet de mensen zouden zijn die het nieuwe universele strafrecht élan zouden geven. Daarover publiceerden zij. Commotie. Het zou allemaal ook onderzocht worden, deelde de VN mee. En dus gebeurde er niets, net als in het Rome van 1545. Toen de eerste sessie nog beginnen moest van het komend vernieuwend concilie deed Paulus III er alvast alles aan om te zorgen, dat de personeelwisselingen die Contarini had bepleit niet zouden plaatsvinden. Want hij zou de eerste zijn die met wachtgeld zou worden gestuurd.

X.4.5 De Romeinse universele opperste inquisitie

Daarom zocht hij alvast in pro-actieve repressie via de oprichting van een centrale Romeinse Inquisitie. Die gaf hij voorshands een zetelplaats in Spanje. Een universeel onderzoeksapparaat. In Spanje zat dat veilig, in Rome niet. Dat was te instabiel na alle belegeringen van de afgelopen eeuwen. Het onderzocht iedereen die zich tegen de ambtelijke kerkelijke hiërarchie richtte, in woorden en daden. Dat deed het effectief. Maar een zuivering in de beoogde reformatorische zin leverde dat niet bepaald op. Deze soort organisaties hebben nooit enig zelfreinigend vermogen. Trente leidde niet tot kritische zelfreflectie. Het leidde tot preventieve censuur en universele repressie. Verdachtmakingen over heterodoxie. Verstarring, terreur en schrik.

X.5 Het Heilige Roomse Rijk ontbindt

Karel V had heel goed ingezien dat de Karolingische confessionaliseringpolitiek het centrale bindmiddel zou leveren voor de bijbehorende wereldlijke geopolitiek. Daarom wilde hij onder alle omstandigheden de godsdienstwisten uit zijn immense Rijk hebben. Hij vond dat de kerk veel te veel gedogmatiseerd had en veel te veel

geritualiseerd. Dat wilde hij versoberen. Drastisch. Maar hij zag ook in dat hij met een duizendjarige traditie te maken had. Die desbewust door die kerkorganisatie was aangejaagd en uitgebreid, tot in allerlei dwaasheden toe. De geneigdheid tot syncretiseren op een koopje speelde daarbij een grote rol. Als het maar leuk bleef, zo gezegd. Daaraan een einde te maken was noodzakelijk. Want anders zouden de geschillen toch weer overheersen. Ze waren nu in kaart gebracht. De misbruiken vooral.

Dat was voorshands alleen maar op langere termijn met tact weer af te dempen. En alleen via een welopgeleide geestelijkheid. Die ideologisch bevlogen was. Daarvoor was een nieuw opleidingssysteem echt noodzakelijk. Het beroemde seminarie-decreet was een van de belangrijkste uitvoeringsbesluiten die deze kerkvergadering nam. De Trente-klein-seminaries en de grootseminaries. Het Concilie stelde minimale didactische standaarden waaraan alle opleidingen moesten voldoen. In de Europese kerkprovincies, althans. In de dioceses en vicariaten in de missiegebieden onder de heidenen waren andere criteria toepasselijk op aanvragen bij de congregatio de propaganda fide. Het missie-departement bij de centrale. Deze opleidingsdecreten hebben een enorme sanerende betekenis gehad voor het bestuursapparaat van de kerk als rechtsorganisatie.

Ze leidden tot uniformeringen in de voorwaarden waaraan het hogere onderwijs in de kerk voor haar beampten in ieder geval moest voldoen. Het klein-seminarie moest in ieder geval kunnen concurreren met de wereldse gemeentelijke Latijnse scholen op het segment van de alpha-vakken. Dat was al heel wat. En het heeft decennia geduurd voordat de kerk die achterstanden per provincie heeft kunnen inhalen. Die inhaaloperatie lag voornamelijk in handen van priesters uit de oude, pre-conciliaire garde. Die werkte niet echt goed mee. Die had dan immers te erkennen dat ze zelf nauwelijks gecertificeerd was op het klein-seminarie-niveau. In de Brabantse dioceses is dat aantoonbaar een euvel geweest. Het heeft tot 1950 geduurd in de Nederlandse kerkprovincie voordat dat voorbereidend wetenschappelijk onderwijs voldoende aan de maat was in dit opzicht. Het Nederlandse episcopaat heeft daarvoor nooit

voldoende en adequate aandacht gehad. De beheersing van het klassiek middelbaar Latijn was ronduit beroerd.

En wie verder wilde in de ambtelijke top, moest minstens een academisch licentiaat kunnen vertonen van een beproefde universitaire instelling. Dat was een omschakeling. Karel V wist best dat de parochiegeestelijkheid nauwelijks kon lezen of schrijven en dat hun Latijn nergens naar staalde. Dat kostte tijd. En geduld van de centrale regering. Hij dacht niet dat zoon Philips dat had. Dat had hij goed gezien. Die greep meteen naar een draconisch tuchtrecht waarbij de goeien maar onder de kwaaien zouden lijden. Het gevolg was de onverbiddelijke ontbinding van het Heilige Roomse Rijk. In 1648 zou het opgesplitst worden in machteloze staatjes. Die eerder elkaar bevochten dan gemeenschappelijk front te maken. Karel had het voorvoeld.

X.6 Keizer en Paus almagameren niet

Dat betekende definitief dat het vacuüm dat in 476 was ontstaan toen de laatste westelijke Romeinse Keizer als een eerloze schelm door zijn eigen soldaten was weggejaagd onvervuld bleef. Die Keizer was opperpriester – *Pontifex Maximus* – en legislatief grootadministrateur alsmede opperrechter geweest. Geen scheiding van staatsmachten. Die is er tot op heden in de nationale staten van West-Europa ook nooit echt gekomen. Ook al noemen veel staten zich officieel seculier.

In Nederland laat alleen het wetgevingsformulier al direct zien dat de verkondiger van de wet een koning blijkt die regeert bij de gratie Gods. De Hervormde. In Engeland heet die gekroonde leider zelfs verdediger van het geloof. Uitdrukkelijk. Geen Brits monarch zal dat toevoegsel weglaten. Het Anglicanisme is een theocratie. Het Gallicanisme was het. En het is nog steeds leidend motief bij de Franse staatsopstellingen intern. Het theocratische is soms constitutioneel verankerd. Het is beter dat openlijk te erkennen. Het voorkomt veel draaikonterij achteraf.

Het impliciete theocratische heeft bij ambtelijke aanstellingen gevolgen. Nog steeds kunnen bepaalde leerstoelen in Engeland niet ingenomen worden of men moet het Anglicaanse geloof bezworen hebben. Bij de aanvaarding van zekere leeropdrachten geldt het zelfde, al liggen die helemaal niet op (moraal)theologisch terrein. Het heeft effect op het te geven onderwijs. Verhuld soms, goed gecamoufleerd. Bij staten die deze formula's niet officieel in hun wetsteksten gedogen is er nog altijd in de praktijk de kerkelijke belasting die aangeeft welke religies staatsondersteuning verdienen en welke niet. In alle oorspronkelijk Lutherse staten is dat zo.

Ook in de Scandinavische, vergis u niet. En elders worden de kerkelijke privileges van bepaalde denominaties ruitelijk in het publieke domein erkend: Polen, Hongarije, Roemenië en ga zo maar door. Je moet even zoeken. Karels openlijke amalgaam was duidelijker geweest en had de constitutionele verhoudingen van zijn Rijk in ieder geval transparanter gemaakt. De duidelijkheid die een representatieve democratie als rechtsstaat uiteindelijk ten goede komt, omdat ook die altijd geopolitieke aspiraties blijft houden. Al is dat niet identiek aan annexatoire aspiraties.

X.7 Missio Hollandica

Bij de defensie-overeenkomst van 1579 die de Nederlanders nog kennen als de Unie van Utrecht komen de gewesten, die dan nog oorlog willen voeren met Spanje, overeen, dat ze hun militaire inspanningen zullen coördineren onder een opperbevelhebber. Ze geven aan, dat de gewesten geen publieke religie zullen delen voor deze alliantie. Wat men gelooft wordt een private zaak. Dat is het idee. Wie dus katholiek is, kan dat blijven zonder heimelijkheid. Hij kan derhalve de erediensten die daaraan verbonden zijn ook openbaar uitoefenen. Dat wordt Holland en Zeeland al gauw te veel. Zij willen de calvinistische variant van de protestantse religie die ze “Nederduytisch Gereformeerd” noemen eigenlijk verheffen tot constitutionele staatsreligie. De dominees worden dan dus ambtenaren. De Zeeuwse en Hollandse Staten willen hierin Engeland navolgen. Daar is de Anglicaanse variant van het protestantisme de staatsgodsdienst geworden met de koning van Engeland als verdediger van dat geloof van opperhoofd. Een nationale Paus. Alleen personen die deze variant belijden en bezweren aan deze belijdenis uitvoering te geven in het publieke domein mogen ambtenaar worden. Joden, Lutheranen, leden van de Schotse kerkverbanden, Hugenoten en leden van dergelijke denominaties dus niet. En zeker Rooms-Katholieken niet.

Zij zien in katholieken toch personen die makkelijk de neiging vertonen gemene zaak te maken met de Koning van Spanje. En via die monarch toch weer met de Paus. Dat die volkomen onbetrouwbaar is bij interstatelijke afspraken is onloochenbaar. Zie hierboven over diens nefaste contacten met de Ottomanen. Waartegen, overigens, de protestanten op dit moment uiteraard geen bezwaren hebben. Zij trekken ten strijde onder de leuze: “Liever Turks dan Paaps!”. Wat daarvan de ultieme consequenties zijn, willen ze liever niet weten.

Ze willen, in navolging van Engeland, een eigen nationale staatskerk, die de in 1619 bij de Synode van Dordrecht officieel vastgestelde Nederduytse Gereformeerde Religie als openbare belijdenis zal verkondigen. Hun Staten sturen daar op aan, als na 1584 blijkt dat Spanje aan het kortste eind gaat trekken in de moerasdelta. In 1609, als de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën erkend wordt door Madrid – het sluit er een wapenstilstand mede – geven die Staten dat ook openlijk toe. Katholieken moeten uit het publieke domein blijven. Al zal de Gereformeerde Religie in de

Republiek nooit staatsgodsdienst kunnen worden. De regenten, vaak toch nog katholiek, maar ook wel Luthers, willen dat beslist niet. Niettemin: in deze twee gewesten komt het toch aardig in de buurt. Katholieken worden gaandeweg tweederangs ingezetenen. Hun godsdienst wordt achtergesteld. Maar niet onderdrukt.

In 1592 wordt dat binnen de kerkelijke organisatie duidelijk: de nuntius in Keulen zegt aan de vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht – het Sticht – dat uiteindelijk de Nederlandse kerkprovincie ontbonden zal moeten worden. In welke territoriale omvang dat ontbindingsbesluit zal moeten worden geslagen is nog niet duidelijk: dat zal van de definitieve vredesregeling afhangen. Wel is duidelijk dat Het Sticht zijn bisschoppelijke hiërarchie zal moeten prijs geven: daarom moet die vicaris-generaal alle volmachten van de residerende bisschoppen boven de Rijn overnemen: naast die van Utrecht die van Deventer, Groningen en Haarlem.

De vicaris staat nu onder procuratie van de Heilige Stoel. Deze zal via deze Keulse nuntius plaatsgrijpen. Deze vicaris heet Sasbout Vosmeer (1548-1624). Hij zal deswege zich moeten beschouwen als missionaris. Hij moet van de publieke rechten van de kerk zien te redden wat er te redden valt. Dat zal niet echt veel zijn. Hij moet uit de publieke sector zien weg te blijven. Daarom is er geen sprake meer van de voortzetting van de geopolitiek van de kerk. In 1602 wordt dit Noord-Nederlandse missiegebied officieel gedelineerd te Rome bij decreet, waarin Sasbout ook wordt benoemd tot Apostolisch Vicaris. Hij wordt gewijd tot titulair aartsbisschop van Philippi, waar de cathedra vacant is. Sasbout zal door diverse apostolisch-vicarissen worden opgevolgd. Die kunnen zich later ook best publiek als zodanig manifesteren, naarmate de legers van de Zonnekoning de Republiek naderen. Ze doen dat ook.

Daarmee de reputatie van katholieken als landverraders bevestigend. Dat zal de rooms-katholieken nog lang blijven opbreken. Tot diep in de negentiende eeuw.

X.8 De Boven-Rijnse Gewesten

Boven de grote rivieren gaan de publieke zakelijke rechten op dijkparken, polderingen, kwelders, droogmakingen, benoemingsrechten, patronagevoordrachten en sacramentele beneficies die de katholieke kerk vanaf de zesde eeuw door haar interregionale waterstaatskunde heeft verworven over op de nieuwe publieke overheden van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Dat gaat in fases. Nadat in 1585 de nieuwe regeringsleider Johan van Oldenbarneveldt heeft kunnen vaststellen dat hij door de koning van Frankrijk als volwaardig representant van een mogendheid wordt aanvaard, begint dat proces van naasting en overneming van die rechten. De meeste gaan niet naar de Nederduyts Gereformeerde Kercke. Dat zou ze wel willen, maar omdat Van Oldenbarneveldt heel het idee van een nieuwe staatskerk en dus een theocratie grondig verwerpt, krijgt dat instituut niet die kans.

Ze krijgt dus geen geopolitieke invloeden zoals de katholieke kerk. Johan wil juist niet dat aldus via de keukendeur weer een theocratisch monster binnensluipt dat net door de voordeur de polders is ingeschopt. Daarom stelt hij de dominees van deze kerk voor als ambtenaren van de publieke stedelijke of dorpse gemeenten die weer staatsorganen zijn. Ze zijn aan de Republiek en haar leiders onderworpen. Ze mogen deze leiders dus niet vertellen hoe ze moeten regeren. En nog minder hoe corrupt en onzedelijk ze zijn. Dat weet Van Oldenbarneveldt zelf het beste. Want hij is dat zelf ook. Hij wil geen vervolgingen om godsdienstwille. Hij wil daarom de katholieke erediensten niet ruchtbaar hebben in de openbare ruimte. Wie dat doet, miskent de interne soevereiniteit van de Republiek. Dat is een vorm van gekwalificeerde majesteitschennis. Daarvoor dreigt vervolging. Maar die is afkoopbaar. Transacties en schikkingen zijn altijd mogelijk al zijn de bedragen aanmerkelijk. Zo zal het boven de Grote Rivieren wel driehonderd jaar zo'n beetje blijven.

De genoemde overdraagbare rechten gaan naar de gewestelijke en stedelijke patriciërs die er alles aan doen om een soort nieuwe adel te vormen. Ze noemen zich daarom Heer van Mijdregt of van het gebied Lekdijk Benedendams en proberen ook, net als mijnheer Adam Kegge uit de Camera Obscura van Nicolaas Beets, op de deuren van

hun koetsen nieuwe wapens te schilderen waarbij ze de Salische wetten nopens de heraldiek hartgrondig geweld aan doen. Ze slaan daarmee een figuur dat de gezeten notabiliteit die het van de handel moet hebben niet snel vergeten zal. Deze aanzienlijken zetten het systeem-Tordesillas in het buitenland consequent voort.

Ze respecteren dus de paapse concessioneringen uit 1494 aan Portugal en Spanje. Ze zoeken juist daarom transoceanische routes die in dat jaar nog niet bekend waren uit publiek toegankelijke bronnen. Daarom sturen ze Hudson uit in opdracht van de VOC in het Noorderkwartier om routes te zoeken “Om den Noordomme” westwaarts door de Poolzeeën daar, dus boven de continentale massa die we nu Canada noemen. Die kon de Paus in 1494 niet op het oog hebben gehad, dus die viel buiten de concessies die werden gedefinieerd in dat uitvoeringsverdrag van Tordesillas. Hetzelfde geldt voor de doortocht door Straat Maegelhaen dwars door de Argentijnse rotsmassa’s onderin Zuid-Amerika, de transitgangen door de zeestraat Le Maire onder Vuurland, en de vaarten die verondersteld werden boven het Russisch landmassief Oostwaarts mogelijk te zijn.

De Republiek beweert dat zij zich aan het beginselen van het stellig volkerenrecht zal houden. Ook bij de koloniale politiek. Pas later, als ze de idee heeft sterker te zijn dan Engeland, trekt ze zich van dat stellig recht niets aan. De derde zeeoorlog op de Noordzee met Engeland leert de Republiek hoe kortstondig ze de maritieme overmacht heeft kunnen uitbaten. Maar dan heeft ze al voldoende effectieve bezettingen kunnen neerlaten in het Verre Oosten, vooral in de Indische Archipel en Brazilië. Al is er geen sprake van, dat ze die landinwaarts onder enige effectieve controle heeft. Ze heeft er geen interne soevereiniteit. Dat willen WIC en VOC ook helemaal niet. Daarvoor ontberen deze vennootschappen iedere toereikende doorzettingsmacht.

X.9 De Beneden-Rijnse Gewesten

Beneden de Grote Rivieren ligt het anders tot 1650. Daar is allereerst nog steeds de Luiker kerkvorst. Hij zet zijn geopolitieke consolidaties onverdroten voort en trekt zich daarbij niets aan van de conclusies die te Trente getrokken zijn. Hij intensiveert

alleen zijn wapenhandel omdat de Maasbedding strategisch belangrijker blijkt dan ooit, gelet op de intense Franse agressie tot 1815. Bij de andere bisdommen van Middelburg, Breda, Den Bosch en Roermond is het anders gesteld. Die vallen langzaam weg. Nog voordat de bisschoppen echt effectief piketpaaltjes hebben kunnen slaan in hun bisdommen. Ze handhaven voorshands de bestuursstructuur van de Luiker potentaat tenzij uitdrukkelijk op hun diocesane concilies anders besloten wordt. En dus, tijdelijk, ook de oude fiscale structuren met hun eigenaardige, propriale belastbare feiten uit de sacramentele sfeer.

De diocesane concilies verlopen chaotisch en moeizaam, omdat de zittende eerzaam regerende pastoors niet bereid zijn hun demissies aan te vragen omdat ze geen behoorlijke opleidingen hebben genoten zoals Trente eist. Daar gaat het doorgaans vooral over. Deze pastoors willen best vaceren, graag zelfs, want ook de oorlogswelingen uit Holland beroeren deze gewesten. Johan van Oldenbarneveldt schikt de krijgshandelingen zo, dat die zich vooral in deze zuidelijke diocesen afspelen, boer, burger, moeien, magen, huizen, steden, stenden en gehuchten brandschattend, schennend en plunderend. De heen en weer trekkende legerafdelingen leggen voortdurend nieuwe retributies op aan de bevolkingen. Die huiveren bijeen in hun bedehuizen en op hun kerkhoven. Ze hebben al gauw niets meer om belastingen mee te betalen.

De inningen stoppen navenant en daarmee ook de veraccijnzing van de sacramentaliën die nog maar zelden verkrijgbaar zijn als de hiërarchie van 1559 volledig teloor is gegaan. De sacramenten worden wel toegediend door rondtrekkende missionarissen. Die doen dat in het geheim. En vragen wel collectes. Maar leggen geen kaarsengelden op. En vragen vrijwillige bijdragen voor scapulieren, heiligenpenningen en rozenkransen. Pas na 1713 herleeft een zekere hiërarchie van kerkelijk gezag in deze gewesten op basis van de Vrede van Utrecht. Er komen dan Aartspriesters die proberen erg op een bisschop te lijken. Later komen er boven hen Apostolische Vicarissen. Die stellen dan ook pastoors aan.

De Raad van State uit Den Haag kijkt dan toe of de heren het niet te bont maken met publieke manifestaties. Maar dat vindt die Raad niet gauw. Alles wat al vóór 1648 bestendig in het openbaar voortgezet werd gepraktiseerd, mag voortduren. Zonder heffingen. Dat geldt dan voor bedevaarten, ommedrachten, processies, lijkvaarten en bidstonden op of aan de openbare wegen. Alleen moet de organisator die voortgezette erkende bestendigheid wel kunnen bewijzen. Dat is vaak lang niet makkelijk. Lukt het niet dan kan die organisator strafvorderlijk de pineut zijn. Maar dan ziet de Raad er toch op toe dat de burgerlijke openbare gewapende macht het weer niet te gek maakt, al willen de dominees dat juist weer wel.

X.10 De Luiker geopolitiek stopt

Luik – vooral de Prins-bisschop Johan Lodewijk van Eldern -- die met de nieuwe herrangschikkingen van de Westfaler Vredes te maken krijgt --- kijkt er wel voor uit

om jurisdictieconflicten te provoceren met de Spaanse of Oostenrijkse Landvoogden in de overige Zuidelijke Nederlanden. Die komen op voor de canonieke rechten van hun bisdommen. En die zijn weer krachtig op stoot, ook in de publieke sector. Hier kan de Luiker potentiaat nooit echte doorzettingsmacht ontplooien op basis van het Meerssens Uitvoeringsverdrag. Zijn diocese buiten de Maasvallei is sterk verkleind. In Loon heeft hij vrijwel geen heffings- en inningsbevoegdheden. Hij schrikt er ook voor terug om dat soort bevoegdheden noordwaarts te doen gelden, stroomafwaarts tot aan Venlo. Hij kan daar weliswaar de linkerbedding en sommige corridors claimen, maar die zijn nog niet duidelijk in kaart gebracht. Dat moet gebeuren bij uitvoeringsarrangementen bij de Westfaler Vredes. En die schieten maar niet op.

De enclaves en exclaves zijn zo verwarrend door elkaar geschud dat steeds tijdrovende arbitrages vereist zijn. De Prins-bisschop komt trouwens onverhoeds verzeild in de conflicten die zich rondom Luik voordoen midden in de Negenjarige oorlog (1688-1697) met de Zonnekoning, Lodewijk XIV en de Liga van Augsburg onder leiding van keizer Leopold I van het Heilig Roomse Rijk. Van Eldern denkt dat hij er goed aan doet zich tegenover Lodewijk erop te beroepen dat hij nog altijd als rijksgrote lid is van het Heilige Roomse Rijk. Dat werkt als de rode lap op de stier.

Lodewijk trekt meteen op en legt over het Maasdal een effectieve bezetting. Wat wilde deze Prins-bisschop ook weer? Wilde hij zich soms verzetten tegen de Koning van Frankrijk, één van de garanten van het Verdelingsverdrag van 870, waaraan de Prins immuniteit en soevereiniteit ontleent? Van Eldern stamelt dat hij het allemaal niet zo bedoeld heeft. Hij tekent een nieuwe neutraliteitsverklaring jegens Lodewijk. Hij zal het nooit meer doen. Dat nemen de Staten-Generaal van de Republiek op hun beurt niet. Zij trekken het Luiker bisdom binnen en houden flink huis. Van Eldern weet het nu niet meer. Hij vraagt bescherming bij de Staten. Dat prikkelt Lodewijk weer en die bombardeert Luik zo'n beetje van de heuvels en de Maasoevers. Het is een goede les voor Van Elderns opvolgers om vooral zich zo onzichtbaar mogelijk te houden.

Van Eldern maakt er dus verder geen duchtig werk van, van zijn neutraliteitsverplichtigen *erga omnes*, jegens alle mogendheden die belang hebben bij de Maas. De Staten-Generaal van de Republiek zien hem als buitenlandse mogendheid niet echt zitten. Met bisschoppen van zijn kaliber doen ze liever geen zaken. Dat merkt hij. Want wat er ook van zijn oorspronkelijke neutraliteitsstatus zij, tegen de Staatse brigades die politieel krachtig optreden in het generaliteitsland Noord-Brabant neemt hij het liever niet op. De tijden zijn wèl veranderd.

Aan de overkant van de Maas komt hij eveneens ongaarne, want dan krijgt hij moeilijkheden met Geldern of Gulick en daar zit hij niet op te wachten. De aartsbisschop van Keulen laat evenmin met zich sullen, ook al is Luik niet langer meer afdwingbaar onderhorig. Kortom: Luik vergenoegt zich met de Maasvallei en belast zuidwaarts alleen feiten als de hem toekomende enclaves, waarin die feiten begaan worden, binnen Namen, Bouillon – waarvan de soevereiniteitsstatus onzeker was -- en Verdun verdragsmatig erkend zijn. Hier valt niets geopolitiek meer te winnen. We gaan nu terug naar een andere bron van fiscaliteit: de heksenvervolgingen. Want die blijven doorgaan ondanks alle vredes en krijgsovereenkomsten. Al sedert de negende, IJzeren, eeuw.

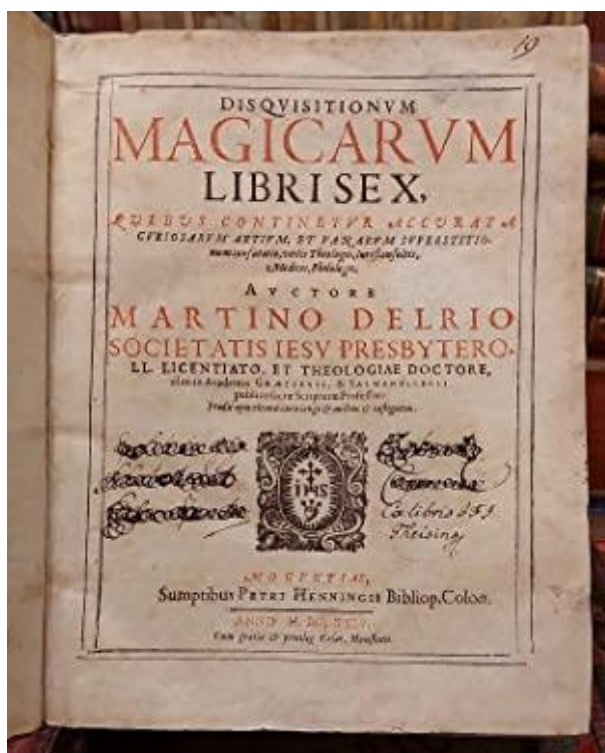
XI. De heksen en tovenaars in het Luiker rechtsgebied

XI.1 Meer heksen in het Luikse dan in het Sticht

Al aanstonds werd het Luiker diocese geconfronteerd bij de herinrichting van 876 met het grote getal vervolgingen van heksen, tovenaars en magiërs. Die lieden schenen behoorlijk emplot te hebben. Hadden Beëlzebub en Lucifer onder de Grote Rivieren meer sterfelijk grondpersoneel nodig dan boven deze waterwegen? En waarom dan?

Was dat altijd al het geval geweest of was dat een euvel dat zich vooral in deze concentratie opdeed in het Luikse diocese na de negende, IJzeren eeuw? En voorts: waarom moet de kerk zich daar nu weer mee bemoeien? Kan zij dat niet beter aan de wereldlijke justitie overlaten? Brandende vragen.

De pater Jezuïet theoloog van Spaanse afkomst Martinus Antoine Delrio (1551-1608), van Spaanse afkomst, voelt zich in de zestiende eeuw geroepen en door de pranging der tijden genoodzaakt ze te stellen en ze op wetenschappelijk verantwoorde wijze te beantwoorden. Hij doet dat in een boek dat enorme aandacht trok in de Lage Landen en ook wijd daarbuiten: *Disquisitionum Magicarum Libri Sex* (Onderzoekingen naar Magie in Zes Boeken), een werk dat in drie delen verscheen in Leuven in 1599-1600. Het zag meer dan twintig herdrukken. Delrio meent dat Limburg en Brabant inderdaad relatief veel heksen herbergen. Hij baseert dat op de geboekstaafde strafvorderlijke gevallen die diverse gruwelijke praktijken aan het licht hebben gebracht. Voor zover Delrio weet heb je deze jurisprudentie boven de Grote Rivieren niet. Neen, dat zal wààr zijn. In deze periode verkeert Holland in staat van burgeroorlog en staat bijna alles onder water doordat de geuzen overal inundatiën proberen te stellen om toch de noordwaarts oprukkende Spaanse huurlingen tegen te houden of te isoleren. De steden sluiten hun poorten, plundering, brandstichting en collectieve gijzelingen zijn aan de orde van de dag. Een erkend centraal overheidsgezag is er niet, de publieke rechtshandhaving is naar de knoppen. Handelsverkeer is vrijwel ondoenlijk, laat staan dat er iemand is die uitgebreid gaat rapporteren over heksenprocessen. Overleven is de kunst, ieder voor zich en god voor ons allen. Als er nu maar op korte termijn een wapenstilstand in zit, peinst Johan van Oldenbarneveldt, anders zijn we met zijn allen failliet.

XI.2 Wat is hekserij, hoe leg je het ten laste en wat is de bewijsredenering

En heksen zijn vrouwelijke magiërs met kwalijke intenties. Zij zijn, dat is hun euvel, dat zij vrijwillig hebben opgedaan --- over die vrije wil te dezen windt Delrio geen doekjes – permanent verliefd op de duivel. Meer nog, zij hebben geslachtsgemeenschap met dat creatuur dat een gevallen engel is. Zij hunkeren naar deze vereniging met de boze. Delrio komt Latijnse woorden te kort om gedetailleerd uiteen te zetten hoe ze dat beramen en wat de gevolgen daarvan kunnen zijn, want, dat is proefondervindelijk bewezen, deze geslachtsdaden kunnen de voortbrenging van duiveltjes inderdaad te weegbrengen. Het boeleren met de duivel is een belangrijk onderzoeksthema.

Delrio geeft de op te zetten bewijsredenering in verschillende modules ook nog weer alsof hij persoonlijk bij deze praktijk aanwezig geweest is en nu een ooggetuigenverslag uitbrengt om duidelijk te maken waarop kerkelijke rechters moeten letten als ze moeten beslissen op een inbeschuldigingstelling en een tenlastelegging van hekserij. Ik verwijs, omdat ik deze redeneringen hier niet in detail kan behandelen, naar:

<https://www.gerardstrijards.nl/wp-content/uploads/2021/09/Heksenprocessen-in-de-Lage-Landen-vanaf-de-middeleeuwen-tot-heden.pdf>, Syllabus 2; *Eene betoverde waerelt, Heksenprocessen in het graafschap Horne en het Roermonds overkwartier*. Men zie de hoofdstukken 2.4.-2.15, pp. 37-79.

XI.3 De Luikse interventies bij opsporing en gerechtelijk vooronderzoek

Want het gaat mij in dit verband om de vraag waarom de Luiker Prins-bisschop zich daar zo krachtdadig tegen aan bemoeide. Niet om de aard van de gedragingen die de heksen verweten worden en eigenlijk ook niet om de vraag waarom de Prins-bisschop vervolgingsrichtlijnen en opsporingsaanwijzingen meende te moeten uitvaardigen. Die vraag is weer simpel te beantwoorden: omdat dat lucratief kon zijn, als de heks inderdaad geld te makken had of bezittingen had. Waarom Delrio nu dacht, dat hekserij een geliefde bezigheid was van vrouwen binnen het Luikse diocese is ook weer een makkelijke.

Delrio was herkomstig uit dat diocese. Hij werd geboren op 17 mei 1551 te Antwerpen. Hij had zijn ogen niet in zijn zak. Je zou hem een sociaal geëngageerde socioloog, sociaalpsycholoog en andragoog kunnen noemen die veiligheidshalve gekozen had voor een doctoraat in de rechten aan de universiteit van Salamanca die universeel erkende doctorshoeden had te vergeven. Delrio haalde daar de indrukwekkende hoed en ring in 1574. Dan kon hij overal in West-Europa carrière maken. Hij was buitengewoon carrièrebewust en behept met blinde ambitie. En hij ging overal met vuile voeten doorheen, wist goed te netwerken en zei op het juiste moment precies de dingen die de elite wilde horen.

Dát is de manier om het ver te brengen. Het is wel een gave die je moet hebben en die je ongeremd winstgevend moet willen geldend maken. Delrio zag, dat het hoogste staatsgezag zich zorgen maakte over de immer sterker woekerende ketterij. Philips II, de koning van Spanje, zag de ketter als een soort gekwalificeerde opruier tegen het koninklijk gezag.

Die moest vervolgd worden voor tribunalen, waar je ze aantrof en waar dat maar kon. Daarom dacht Delrio dat het niet onvoordelig zou zijn als hij als werkhypothese zou hanteren bij zijn sociaalpsychologische beschrijving van de *crimino-genese* van de hekserij – die hij dus ook direct rubriceerde als een delict tegen de openbare orde en de regeringsvorm – dat ketterij bij vrouwen onherroepelijk resulteert in hekserij. En omgekeerd. Daarbij kon hij terugvallen op de in zijn dagen zo populaire Heksenhamer, de *Malleüs Maleficiarum*. Wie tot het denkend deel der natie hoorde had het thuis in de boekenkast staan.

XI.4 De Maanblaffers zitten overal

In dat boek stond precies **Wat Je Moet Denken** en verder **Hoe Het Komt Dat Het Zo Slecht Gaat**. Een geweldig boek dus dat fraai toonzet wat iedereen die erbij wil horen eigenlijk al aan zijn water aanvoelt. D66 bestond toen nog niet. Maar anders zou Delrio zeker buitenlid zijn geweest van het wetenschappelijk bureau daarvan. Delrio zag, wat iedereen zag of wilde zien. En hij zag dus veel heksen, want het ging in Antwerpen niet echt goed. Daarbuiten in het Luikse diocese evenmin. Het gaat met deze waarnemingen zoals Toonder beschrijft in *Heer Bommel en de Maanblaffers*.

Het publiek domein van Rommeldam staat op instorten – iedereen zegt het, dus is het waar – en dat is de schuld van de Maanblaffers. Ze hebben overal haar, meestal rood, en veel te grote voeten. Ze hebben een opvallend lage driftgraad. Die is te meten. Wetenschappelijk objectiveerbaar. Maar het ergste is: ze blaffen tegen de maan, het woord zegt het al. Prof Dr J. Sickbock heeft er participerende observaties naar gedaan en gelukkig komt deze beproefde en veel gevraagde expert mededelen dat de Maanblaffers overal in zitten en overal nefast manipuleren.

Hij heeft ook een unieke methode ontwikkeld om driftgraden te meten. Tegen geringe vergoedingen wil hij deze methode ook wel komen onderrichten. Er hoort ook een experimentele proefinstallatie bij. Hij vertelt dat meeslepend aan Drs Pieps, wetenschappelijk medewerker van de Universiteit van Rommeldam. En Pieps licht onmiddellijk neef Argus in, die er een hoofdartikel aan wijdt op de één van de Rommelbode. Hier heeft de overheid een taak, stelt Argus en wat doet de regering?

XI.5 Post hoc ergo propter hoc

En zo komt een intensieve Maanblaffer-vervolgung gelukkig nog nipt op gang, heilbrengend als ieder overheidsingrijpen. Het blijkt na veldonderzoek dat de Maanblaffers inderdaad overal zitten. En ze maken deel uit van een complot. Heer Bommel blijkt één hunner te zijn. Dat heeft de schoft kundig weten te camoufleren.

Zo zit dat boek van Delrio in elkaar. En omdat het softpornoïde is, leest het als de dan nog niet bestaande spoorwegtrein. Bij heksen kan de vervolgende overheid alle proceskosten verhalen op de nagelaten boedel en voorts kan tussentijds bij conservatoire maatregel ook het bezit van familie, moeien en magen inbeslaggenomen worden ter fine van verbeurdverklaring en onttrekking aan het verkeer. Gelukkig blijkt dat bezit altijd traceerbaar. Het is dus niet verbazen dat ook de Luiker gemijterde thans gebruik maakt van mobiele rechtbanken om deze varianten van opruiing tegen het regeringsgezag de kop in te drukken.

En maar goed óók, want er marcheren steeds meer niet-toegelaten soldateska over de linker bedding van de Maas. Het bewijs dat ketterij resulteert in hekserij komt bij Delrio neer op de *eenvoudige post haec [hoc] ergo propter* of *cum hoc propter hoc*-redenering: daarna, dus dientengevolge. Een veronderstelling van oorzakelijkheid. Soms in vorm van een onweerlegbaar rechtsvermoeden. Het kan geen verwondering baren dat Delrio Raad van Brabant wordt zodat hij verregaande overheidsbemoedienis binnen dit politiek segment wetenschappelijk kan rechtvaardigen. De politisering van de wetenschap en de verwetenschappelijking van de politiek gaan vicieus wederkerig in elkaar op als bantrekkers.

XI.6 De Peellandse heksenprocessen

Na 1570 tot 1629 komen er in heel Zuidoost Brabant dat belendt aan de Maasvallei opmerkelijk veel heksenprocessen voor. Men vindt nadien ook deze toename van dat soort procedures in Roermond dat rechts van de Maas ligt. Maar dat is later. Veel later. In dat overkwartier krijg je dan een hausse van vervolgingen ten laste van heksen, tovenaars en magiërs. Die tovenaars, dat zijn vaak mannen. En ook die gaan op de brandstapel of worden gewurgd. De initiators daarvan zijn dan protestantse magistraten, want Roermond is tijdelijk staats. De rechtsgronden van de vervolgingen, met hun ingrijpende dwangmiddelen, zijn overigens niet anders dan die Delrio al noemt: deze lieden zijn zo staatsgevaarlijk dat te hunnen aanzien geen onschuldvermoeden kan ingeroepen worden. Zijn bepaalde feitelijke omstandigheden aangetoond, dan moet de beschuldigde maar bewijzen dat hij géén heks, tovenaar of magiër is.

Daarmee wordt de aloude canoniek rechtelijke bewijsregel *negativa non sunt probanda* zonder morren opzijgezet. De regel houdt in dat je nooit een negatieve bewijsopdracht mag geven. Negatieve feiten zijn meestal naar hun aard onbewijsbaar. Bij heksen gaat de regel niet op. Omdat ze de gave hebben van bilocatie: ze kunnen op twee of meer plaatsen tegelijk zijn. Het helpt niet als de beschuldigde vrouw kan bewijzen dat ze in Helmond zat, toen de geiten van Mieke Vuil ineens stikten in de kroep in de hei bij Someren. Want een heks kan in Helmond en in Someren zijn. Tegelijkertijd. Een alibi gaat daarom nooit op. Zoals, overigens, de inquisitie ook placht te doen bij ketterij. De heksenprocessen waar ik hier op doel spelen zich af in Cranendonck, Leende, Mierlo en Lierop, Eindhoven en Asten. Ze beginnen steeds

met een beschuldiging aan het adres van een vrouw die de naam heeft *eene aorige* te zijn. Een rare, een excentriekeling.

Een alleenstaande vrouw is dat in deze periode al gauw. De veldoogst is bedorven. Dat heeft deze vrouw gedaan door een bezwering. Piet van Bommele Cis heeft het haar zien doen, het was bij avond in de deemstering toen de nevels opkwamen. Hij zag haar staan en dacht nog: wat staat ze daar te prevelen? En ja hoor. De oogst op de akker volledig beschimmeld. Of: het gehucht lijdt aan ziektes. Vliegende koorts, mijnheer. Knoekerende zinkings. Schijten als een lijster met bloed uit de anus. Maar dat komt door vrouw Marregie. Die kan toveren.

Dat weet iedereen. Ze kijkt je aan met haar boze oog. En ze heeft een zwarte kat die juist dan gaat schreeuwen, zwijgt er stil van. Zatte Wimke van WiezeMortelmanse zag haar op een bezem vliegen. Dat doet ze nou altijd op woensdag als Wimke veel schavuitenwater opheeft in de herberg van Nelemanse. Wimke zag haar over de maan scheren. En ja hoor. De andere dag: Wimke had de rooie loop. Hij liet het aan iedereen zien. Toen hij zijn gevoeg deed bij de brandkuil op de *gemeynt*, de dorpsweide, waar de vrouwen ook drinkwater putten. Want hij was verschoten, dat begrijpt u. *Hedde gij da ooit gezien*, dat vroeg Wimke nog aan de buurvrouw die net een emmer water kwam slaan. En de andere dag had de buuf het ook, wat *zegde daarvan?* En toen iedereen op de herdgang. Bewijs geleverd. Op de brandstapel met die heks. Naar de galgenheuvel.

XI.7 De huurlingenziektes

In deze periode komen via de Maasvallei vreemde huurlingencontingenten opzetten om zuidelijk van de Peel – moerassen, zo ver als het oog kijken kan – de draai in te zetten naar de zandruggen tussen Valkenswaard en Eindhoven. Het gaat om miliciens met bepaalde expertises bij het hanteren van vuurwapens of artillerie. Veel uit Lombardije of Tirol, musketiers die in formatie kunnen vechten of handig mortieren weten te stellen. Hellebaardiers die een tegenmoet komende ruiter in één flitsende beweging met de haak uit het zadel trekken, onthalzen, het paard bij de teugels vatten, kalmeren en naar achteren doen geleiden door de tweede linie lansknachten. Ze zijn hun soldij waard. In hun gevolg hoeren. Die venerische ziekten hebben. Die worden door de bevolking niet herkend. Ze zien geen symptomen en van besmettingsgevaar is men onkundig, ook bij het verschaffen van legering op meermalen gebruikt stro. Verder regent het met bakken, er zijn muizenplagen en er is toch al – mede dientengevolge – oversterfte onder de plaatselijke bevolking. Die krijgt te maken met ziektes die nog nooit vertoond zijn.

XI.8 Het desolate landschap

De akkers worden niet naar behoren bewerkt, het vee niet goed verzorgd en bovendien leven de infanteristen zonder specialisatie gewoon van het veld. Het is daarom opluchtend om de oorzaak van deze flakkerende ontembare ziektes te wijten aan één persoon. Die men betrekkelijk weerloos weet. Maar die persoon is altijd ook tante, moei of baker van familie. Op het dorp, gehucht of in een van de herdgangen. De eerste beschuldiging roept weerwraak op als tante ter dood gebracht wordt. Hele families gaan elkaar te lijf. Ook al omdat tante toch geacht werd liggende gelden te hebben of geheimzinnige bezittingen. Die zijn weg. Dat heeft de eerste aangever natuurlijk op zijn of haar geweten. Hele streken worden aldus gaandeweg ontvolkt, dat raakt ook in Brussel, waar de landsregering zit, bekend. Die wil dat vicieus proces doorbreken.

XI.9 De accusatoire procedure vervangen door de publieke inquisitoire

Zij beveelt, onder meer bij criminele ordonnantie, de plaatselijke overheden – kerkelijk en wereldlijk – zelf proactief op te treden via gestandaardiseerde tenlasteleggingen. Daarin moeten de bewijsthema's zijn vervat volgens een formulierboek, waarin men ook Delrio's bewijsredeneringen herkent. Men moet niet meer wachten op private aanklachten, want die brengen een cirkelspiraal van tegenverwijten op gang, dat heeft men gezien. Die kunnen maatschappelijk ontwrichtend werken. Dat moet een regering niet hebben.

Want dan komen ook de belastingafdrachten in het gedrang. Kortom: het volkse, vrijblijvende *accusatoire* recht wordt vervangen door inquisitoir recht. Waarbij de tenlastelegging ook schriftelijk moet worden opgesteld. Is de zaak rechtsaanhankelijk en uitgeroepen, dan moet een eindvonnis worden geveld. Afloop of schikking bij zoen is niet meer mogelijk.

De tenlastelegging verbindt daartoe. Maar dit document, dat nauwkeurige rubrieken bevat, die in de Heksenhamer zijn opgegeven, beperkt het strafrechtelijk schuldverwijt

naar het in de beschuldig opgegeven schuldverwijt. De bewezenverklaring moet daarop gestoeld zijn en de bewijsredeneringen mogen niet daar buiten gaan. De tenlastelegging is *tiranniek*. Ze moet daarom weer nauwkeurige *formulae* volgen, die jurisprudentieel geijkt zijn. Hogere rechters zegden haar af. De opstelling ervan is professioneel werk. Daarvoor moet je geletterd zijn en meer dan dat. Je moet beproefd expert zijn.

Dus iemand die de procesvoorschriften van Delrio kent. Minstens. Delrio heeft een gat in de markt gespot. In Leuven vindt zijn expertise navolging binnen een subfaculteit *demonologie*. Met natuurlijk een keur van deskundologen. Vaak met tonsuur, die de huurlingentroepen achteropkomen. Werk aan de winkel. En hier vinden dan ook de Luikse curie-geestelijken emplooi. Met het oog op de mogelijke confiscaties.

XI.10 De uitvoeringsarrangementen bij de Vrede van Münster

Dat blijft de Luiker curie doen, totdat Noord-Brabant wordt toegescheiden krachtens de Vrede van Münster aan de Staten-Generaal. In 1648. Maar het duurt lang voordat deze toescheiding wordt geëffectueerd, want daarvoor is een ingewikkelde zuidgrensbepaling noodzakelijk. Zulk een grens bestond nog niet. Men valt terug op de volkomen toevallige afwachtingsopstellingen van de Staatse legers in 1609, toen het Twaalfjarig Bestand inging. Dat werd al even aangestipt.

Maar die moeten dan ook weer in de kaarten ingetekend worden, waarbij de Spaanse machthebbers over de zuidelijke Nederlanden flink van zich afbijten. Nee, die regimenten stónden helemaal niet bij Poppel, ze waren nog niet eens Esbeek gepasseerd, zijn jullie nou helemaal van de pot gerukt? Het duurt tot 1655 voordat de talloze enclaves, exclaves, exterritorialiteiten, immuniteiten en exempties zijn ingetekend door pietluttige bureaucraten in Madrid en Delft, die geen haast hebben, want zelf zitten ze hoog en droog en veilig. De Raad van State kijkt erop toe. En die

heeft nooit echt veel gevoel voor de problemen in 't veld. Dat blijkt wel uit zijn adviezen die ook heden ten dage schier onuitvoerbaar zijn als men ze al begrijpt. Ze zijn er ook niet om iets op te lossen. Maar om politiek heikele beslissingen flink lang uit te stellen.

XII. De Brabantse revolte

XII.1 Een exclave in de Maasvallei

De Prins-bisschoppen hanteren hun diocese dat inmiddels zwaar is ingekrompen als een soort absolute volkerenrechtelijke exclave. Ze trekken zich niets aan van de kerkrechtelijke reorganisaties van Rome op basis van de Trente-decreten. En evenmin van andersoortig interstatelijke publiek recht. Ze proberen zoveel mogelijk buiten de jurisdictieconflicten te blijven die de nieuwe bisdommen, bevolen bij decreet van 1559, onderling opleveren, vooral omdat de omschrijvingsbullen van de nieuwe diocesen verassend lang uitblijven.

Komen ze eindelijk beschikbaar, dan blijken de grenzen tussen de diocesen van Middelburg, Breda, Den Bosch en Roermond niet goed op elkaar aan te sluiten. Een ding is zeker: de fiscale rechtskring van Luik is nu verhoudingsgewijs gering geworden, al heeft de Luiker gouverneur met het harnas onder het kazuifel nog altijd grote stukken van de Maasvallei tot diep onder Verdun tot zijn beschikking.

Maar deze rechtsmacht blijft niet onbetwist. Ook al omdat de territoria die Luik tot zijn exclusief canoniek terrein mag rekenen niet naadloos op elkaar aansluiten. Dat deden ze al nooit wat betreft de handhaving van het neutraliteitsstatuut in militaire zin, maar toen was het gebied toch vrijwel geheel gebied in het diocesane rechtsgebied. Dat is nu niet meer zo: er zijn nu tussenliggende gebieden waar andere bisschoppen, vooral die van Namen, de canonieke en wereldlijke rechtsmacht mogen uitoefenen. Bisschoppelijke visitatoren zijn nu aangewezen op het doorreizen van aansluitende corridors, canoniek rechtelijke passarelles. Verbindingswegen die exterritoriaal zijn.

XII.2 De Kleinstaaterei te Westfalen

Luik blijft ook buiten de herrangschikking van de staatsterritoria krachtens de Vrede van Westfalen in 1648. Wel krijgt het te maken met de daarin voorziene opdeling van het Duitse Roomse Rijk in een veelvoud van autonome vorstendommetjes, stadstaten, vrijheden en exclaves, de door Bismarck zo misprezen *Kleinstaaterei*. In vele staatjes is nu de wereldlijke vorst ook opperhoofd geworden van een nationale kerkorganisatie die overigens beschikt over goederen die nog steeds toebehoren aan de Luiker soevereine gemijterde.

Het gaat vooral om uitgebreide kloosterlandgoederen die bij Luik verblijven, maar die voor visitaties zo goed als onbereikbaar zijn, laat staan dat gedacht kan worden aan consequente jaarlijkse tiendheffingen en inningen. Deze zijn sedert 876 tot in de dertiende eeuw vastgesteld op abstracte forfaitaire basis krachtens de

toescheidingsverdragen waarbij de Luiker papieren oppermacht, de *sovereiniteit*, weliswaar erkend werd, maar waarbij daarvoor aan de Luiker kerkvorst geen effectieve doorzettingsmacht werd gegeven. Hij kan dus fluiten naar vele tienden en zoekt het deswege in de wapenhandel via zijn kerkfabrieken rechts van de Maas in het land van Herstal.

XII.3 De internationale wapenhandel als principale inkomstenbron

Maar die floreert dan ook zeer omdat vooral vuurwapens nu massaal in zwang komen met mobiele lange afstandsartillerie dat in staat is bressen te slaan in de nieuwste fortificaties, vaak naar ontwerp van Vauban. De grote vestingbouwer voor het Huis Bourbon die hoogtijdagen kent bij de voortgezette mobilisaties onder Lodewijk XIV, de Zonnekoning, die nu ook het Maasdal vele malen achtereen gaat betreden. Veel hoogexplosieve munitie wordt nu in verschillende granaten en splinterbommen besteld: de kerkvorst is meer directeur van een florerende *international* in bewapeningen en ondersteunende instrumentaties geworden dan herder der zielen, zo hij dat ooit was.

Men kan via hem ook huurtroepen bestellen die hij in onderaanneming doet leveren en waarvoor hij per hoofd flinke provisies kan toucheren. Hij weet hoe een divisie eigenlijk samengesteld moet zijn, naar regimenten en specialisaties. Hij weet wat de daarbij behorende burgerlijke tros moet kunnen produceren aan voedselbereiding, dranken, ontspanningsmogelijkheden en verzorging van verwonden. Je kunt zo'n complex in een klap bij hem bestellen. Hij gaat zich nu volledig uitdossen als Rijksgrote met hermelijnen schoudermantel, berbet, scepter en ridderhelm op een tabourettafel, maar van de Rijksdag trekt hij zich verder, wat de defensieverplichtingen die het Roomse Rijk oplegt, niet veel aan.

XII.4 De residuaire zorgtaken

Hij voorziet wel in armenzorg, algemeen lager onderwijs, een zekere voorziening in de volksgezondheid, maar veel geld besteedt hij daar niet aan. Hij slaat wel wetten om deze segmenten te kunnen beheersen en voorziet vervolgens ook in uitvoerende organen. Deze legislatieve bevoegdheden beschouwt hij als prerogatief, waaraan verder niet te tornen valt. Het onderwijs dient uiteraard tot consolidatie van zijn staatshuishoudelijke positie. De leerlingen moeten gehoorzaam leren zijn aan het bisschoppelijk oppergezag.

In Brabant bezit hij nog enclaves, waaronder Luiks Gestel. Dat brengt nog steeds heffingen op. Maar veel is het niet meer. Want Brabant is zo verarmd dat het niet veel meer kan opbrengen voor deze verre autoriteit. De *propria* blijven intact, maar de bijbehorende rituele uitoefeningen blijven buiten effectieve controle. De Raad van State in Den Haag maakt die zo goed als onmogelijk. Zoals hij ook bewerkstelligt dat de kerkvorst geen werk meer kan maken van zijn subsidiaire kapitale jurisdictie in strafzaken ook al zou deze geldswaardig kunnen blijken. De Raad staat daarvoor de bisschop de bijbehorende *penal enforcement power* niet meer toe. De prelaat eet er geen

wildbraad minder om. Hij dijt dan ook zichtbaar uit op de schilderijen die van zijn Doorluchtige Hoogwaardigheid vervaardigd wordt: de opvolger is altijd iets roziger en welgedaner dan de voorganger. Hij zou het dus nog jaren uithouden.

XII.5 Brabantse Omwenteling

Maar helemaal buiten de gistende geest der tijden kan de Luiker magnaat niet blijven. De Brabantse Omwenteling tast wel degelijk ook zijn territoriale soevereiniteit aan. Het gaat hier om een opstand van de Zuidelijke Nederlanden in 1789 en 1790 tegen het koloniaal beheer vanwege de Habsburger Roomse Keizer Joseph II. Die heeft meer dan genoeg van de stedelijke en gewestelijke privileges die nog steeds gelden op basis van verschillende “*Blijde Incomste*”-Charters per stad en gewest. Deze voorrechten zijn per gemeenschap anders geredigeerd en voorzien ook in andere grondrechten, gerechtelijke procedures en bevoegdheden, belastingstelsels en bestuurssystemen, waarbij de magistraten niet democratisch gekozen worden maar domweg kunnen regeren op basis van hun familielidmaatschappen en patriarchaten.

Daarbij heeft de geestelijkheid per stad, vrijheid of gewest een andere rechtspositie. Soms kan een bisschop zelfs binnen zijn diocese voorzien in wetgeving van generieke aard betreffende de uitvoering van de zorgtaken die de middeleeuwse katholieke rechtsorganisatie gaandeweg aan zich had getrokken. Het betreft meestal de armenzorg, de gezondheidszorg, het onderwijs in brede zin, soms zelfs het hoger en academisch onderwijs omvattend. De bedienende geestelijkheid is daarbij schier immuun. De getoogde is nauwelijks aansprakelijk te stellen voor misgrepen in zijn

aanstelling of bediening. Wie tegen hem een actie wil instellen op basis van beroepsaansprakelijkheid, moet dat doen bij kerkelijke officialen, rechters, die hun ambtgenoten hardnekkig blijven vrijwaren tegen schadeloosstellingsplichten in welke vorm dan ook. Dat roept en riep misbruiken op. Een kapelaan kan zich heel wat permitteren. Hij moet het erg bont maken, wil zijn geestelijke overheid hem uitleveren aan de wereldlijke jurisdictie.

De bisschoppen weten het. Maar hun stand is hun dierbaar, het prestige van de bedienaren van het altaar mag niet gekrenkt worden, in geen enkel opzicht. Bij de genoemde zorgtaken leidt dat uiteraard niet alleen tot corruptie, vriendjespolitiek, tersluiks openbaar maatschappelijk dienstbetoon en ambtsaanmatiging, maar ook tot ernstige letselschades in de verzorging van de geneeskunde, het beheer van oorden van maatschappelijk hulpbetoon zoals bejaardeninrichtingen, weeshuizen, instituten van krankzinnigenzorg en refugiehuizen voor gevallen vrouwen. De zuidelijke Nederlanders weten het goed genoeg. Maar de toeg is hen bij alles toch dierbaar. Als dan ook Joseph juist hier krachtig wil ingrijpen en aanstuurt op een nationaal centraal geleid krachtig gezag ter vervulling van juist deze zorgtaken, komen zij, wellicht uit oude sleur, daartegen collectief in opstand. Dat geldt evenzeer betreffende de uniformering van de rechterlijke organisatie en het justitieel beleid.

Ze erkennen de wantoestanden die de elkaar begunstigende gerechtelijke dynastieën de samenleving berokkenen. Maar de Keizer moet ervan af blijven. Dat doet hij niet. En dan begint een nationaal georganiseerde belastingweigering. De koloniale voogden schrikken. Ze willen van deze hervormingen afzien. Maar de bevolking wenst wel degelijk een zekere inspraak op basis van een representatief democratisch beginsel. De burgerij vindt, dat als ze belasting betaalt, ze ook moet kunnen meeregeren. En dat raakt ook de Luiker potentaat. Er komt nu een nationaal volksleger op de been.

XII.6 Het Brabantse volk bevrijdt zichzelf

Het zal het Brabantse Volk – wat dat ook moge zijn – bevrijden. Het eist de opperheerschappij op. Die gunt het zichzelf. Die krijgt het dus niet van een monarch. De volkssoevereiniteit in de zuiverste vorm. Een prachtig principe. Maar het zal daarbij de Luiker exclaves ook niet ontzien: principe is principe. Het gehele volk der Belgen – een nieuwe *common denominator* – zal de Verenigde Nederlandse Staten oprichten als mogendheid, waarbij stellig ook de Noordelijke Nederlanders zich zullen aansluiten.

Waarom dan het Maasdal uitzonderen van dat nieuwe verband? Het lijkt in Noordelijk Brabant aan te slaan; Breda voelt er voor ---- alleen: wie is dat Breda dan precies? De stad, de baronie, het gewest? --- Limburg en de landen van Overmaze doen ook al mee. Dat benart Luik. Terecht. Want Pruisen dat rechts van de Maas domineert stoekt het vuurtje graag aan. Zo lijkt het. De Luiker prelaat kan beter de koffers pakken: met zijn hoge sprongen is het schijnbaar gedaan. Maar dan krijgen de opstandelingen onderling gelukkig geweldige ruzie. Ze bestrijden elkaar, niet de Oostenrijkse Keizer. En zo kan de Prins-bisschop toch terugkeren.

Maar niet voor lang. Zijn exclave komt terecht in de kolkingen van de Franse Revolutie in 1798. Op 1795 zal de Prins moeten afzien van zijn interne en externe territoriale soevereiniteit. Er zal een bisschop zetelen op de kathedraal van sint Lambertus, na 1801. Maar slechts met geestelijke macht. Dat is de bedoeling. Het lijkt er nu waarachtig op dat Noord-Brabant voortaan gevrijwaard blijft van jurisdictionele aanspraken vanwege Luik. Wel erkennen veel parochies en dekenaten dat ze oorspronkelijk tiendplichtig waren. En dat ze afdrachten verplicht waren voor sacramentaliën. Maar nu, in deze verlichte tijden, niet meer. Luik heeft afgedaan. Als wereldlijke mogendheid onder een soeverein Prins-bisschoppelijk staatshoofd. Dat alles in voorbij. Voorbij, voorbij, o! voorgoed voorbij. Denken ze daar in de Kempen en de Meijerij.

XIII. Het concordaat van 1801

XIII.1 De keizeraspiraties van Napoleon

Napoleon heeft andere plannen. Hij is eerste consul van de Franse republiek. Maar dat betekent dat hij 's lands hoogste ambtenaar is. Hij blijft ondergeschikte van de volksvertegenwoordiging. Hij wenst dus een monarchale status voor zich te scheppen. Hij wil Kiezer der Fransen worden. Liefst Frans Keizer, maar dat zit er op dat moment niet in. Dat kan alleen, als hij geacht kan worden te regeren bij de gratie Gods. Gelet op de rechtspolitieke verhoudingen kan hij dat alleen in overeenstemming met de

Paus. Maar daar heeft hij bonje mee. Want Napoleon heeft de katholieke kerk eigenlijk als staatskerk afgezworen. Hij had haar niet nodig. Hij was integendeel van plan alle resterende bezittingen van die kerk te gelde te maken. Door onteigeningen. Maar dan gedoseerd. En dat niet, dan nadat hij de absolute scheiding van kerk en staat volledig zou hebben geëffectueerd. Daarmee zou hij de Paus, Pius VII, uiteraard flink in de wielen rijden. Die gijzelde Napoleon dus, opdat zijn geestelijken netjes zouden gehoorzamen aan de eerste consul. Dat verstoorde de betrekkingen met de Heilige Stoel uiteraard.

XIII.2 Normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk

Napoleon zag in, dat het Franse volk niet echt overweg kon met de representatieve democratie. Er was eigenlijk nooit sprake van geweest dat binnen de volksvertegenwoordiging geregeld wetgevingsoverleg werd gepleegd. De fracties van de politieke partijen hadden elkaar te vuur en te zwaard bestreden en elkaar proberen buiten de wet te stellen door hun leiders vogelvrij te verklaren. Daaruit was de gruwelijke staatsterreur voortgekomen onder Maximilien Robespierre. De guillotine had dag in dag uit gerateld. Maximilien had een soort godsdienst van de Rede voorgesteld als staatsreligie. Maar dat bleek de rede van Maximilien zelf te zijn.

En die wisselde per week, dag uur zo'n beetje van voorstellingsinhoud. Niemand kon die rede voorzien of uitplussen. Maximilien zelf evenmin. Al nam hij alles wat hij dacht onvoorwaardelijk serieus. Het had dus geresulteerd in bloedbaden totdat Robespierre, de zeegroene onkreukbare, zelf onder de guillotine was gekomen. Daarna hadden diverse staatsgrepen plaatsgevonden die de constitutie van Frankrijk volkomen hadden gedestabiliseerd. De politici hadden de vijanden van de Franse staat in het buitenland gesitueerd.

En dus het Franse volk te wapen geroepen, opdat zij hun onrust, hun ergernis, hun agressie en nationale frustraties zouden uitleven onder de tonen van dat betoverende slagerslied, de Marseillaise, in het buitenland tegen onbenoemde aanrukkende vijanden van Frankrijk. Dan waren de politici voorlopig gerust veilig voor elkanders samenzweringen. Napoleon had het van de zijlijn heel goed waargenomen. Want hij was als brigadegeneraal steeds ingezet bij deze agressie-oorlogen. De vijand zat voornamelijk in het binnenland. Die moest bedwongen worden. En daarna kon men gaan veroveren. Dat betekende dat hij iedere politieke verantwoordelijkheid jegens welke volksvertegenwoordiging dan ook intern moest uitbannen.

Dus wilde hij een politiestaat met een Keizer aan het hoofd. Hij sloot nu, ter normalisering van de betrekkingen met de katholieke kerk die altijd partner was geweest van de Franse koningen een reeks van arrangementen. Want hij had God en Zijn religie nodig, uit staatshuishoudelijke overwegingen. Hij zocht iedere legitimiteit van keizerlijk gezag weer, als van ouds, bij de gratie van een katholieke God. Die van het verdrag van 814, die van Karel de Grote. Die van de Bisschop van Rome. God liet het toe, Hij kon niet edelmoediger zijn. Zijn Zegen moest rusten op de Franse

Keizer die toch alleen maar Keizer der Fransen zou heten. Wel als dictator en zonder volksinhuldiging of erkenning vanwege zijn senaat. Napoleon riep dus de rechtskring op van Keizer Augustus en Karel de Grote en rustte zich gecostumeerd aldus uit. De adelaar, verwijzend naar Augustus' legioenen, de mantel van Karel, met het hermelijn. De zegen aanvaardend van Pius VII namens de genade-organisatie der Kerk. Om het embarassante moment van die legendarische kerstnacht in de Romeinse portico van 800 te vermijden zette de kleine Corsicaan zichzelf maar klemvast de kroon op de schedel. De Paus had daarbij het toekijken. De misprijzende gemijterde metropolieten eveneens.

Want alleen zo kon de kleine generaal een definitieve punt zetten achter de volledig uit de hand gelopen revolutie van 1789. Daarvoor had hij de instemming nodig van het overwegend katholieke Franse volksdeel. Pius wilde akkoord gaan, als dan de prerevolutionaire bisdommen in westelijk Europa hersteld werden voor zover ze in het machtsbereik van Napoleon vielen of zouden komen te vallen. Dat was voor Napoleon, die haast had om zijn verdere militaire veroveringen te hervatten, goed. Dat betekende dat ook de bisdommen in België, Rijnland en Luxemburg hersteld werden met hun oorspronkelijke jurisdictie-aanspraken. Napoleon zag geen bezwaren. Hij vond dat een detail.

XIII.3 Herleving van het Luikse diocese

Dus herleefde het bisdom Luik. De rechtsgevolgen daarvan had Napoleon niet verder bestudeerd, wist hij veel? Maar in Luik zag men nu de kans schoon, en zeker, toen Napoleon ook in 1810 noordelijk Nederland maar totaal annexeerde. Dat betekende, zei men aan het Sint Lambertusplein te Luik, dat de Luiker bisschop weer alle rechtsmacht had die hij vóór 1795 ook had bezeten. Dat betekende weer veel voor het fiscaliteitsbeleid van de Luiker curie, die er als de kippen bij was om met terugwerkende kracht alle heffingen en accijnzen alsnog sedert 1795 binnen te halen.

En daar kregen de Brabanders natuurlijk weer van alles mee te maken. Vooral die welke verbleven in de tenietgegane bisdommen Den Bosch en Breda. De priesters daar werden nu volgens het concordaat Franse ambtenaren of beambten. Ze waren dus ineens pensioen- en salarisgerechtigd. Dat tikte aan. Maar ze moesten dan wel, als ze de centen wilden, een eed van trouw afleggen aan het Franse gezag. En ze moesten ook de Franse rechtsvoorschriften uitvoeren. Dat wilde hun superieur, Apostolisch Vicaris Van Alphen beslist niet hebben.

XIII.4 Apostolisch Vicaris Van Alphen te Schijndel

Van Alpen (1748-1831) zat in Schijndel. En hij wist dat zijn priesters het niet breed hadden. De economie was in een zware recessie en er was te kort aan alle primaire levensbehoeften. Maar hij beval toch deze priesters geen enkele uitvoering te geven aan het concordaat. Dat was nogal wat, want de Paus had het aanvaard. Maar Van Alphen dacht: nu gaat het nog opperbest met Napoleon. Maar dat blijft niet duren. Napoleon jaagt alle mogendheden tegen zich in het harnas. Dat had Van Alphen goed gezien.

Opmerkelijk, want een globetrotter was hij niet en buiten zijn regio kwam hij eigenlijk niet. Maar hij herkende grootmoedswaanzin als hij ze geïncarneerd tegenkwam. Hij was vanaf 1771 werkzaam te Boxtel als kapelaan. Hij werd assistent van de zittende vicaris Andreas Aerts in 1790. Die had iets meer van de wereld gezien dan Van Alphen, waar hij theologie-hoogleraar was geweest aan het Van Standonck Collegium te Leuven in 1739-1742. In de zuidelijke Nederlanden deden dat soort prelaten iets meer mee aan het politiek debat dan in het noordelijker Nederland gebruikelijk en raadzaam waas. Van Alphen zag dat Keizer Napoleon eigenlijk de hele wereld uittartte. Van Alphen zocht bij zichzelf sluw beraad.

Dat moet deze Napoleon op den duur afleggen. Als mijn priesters Frans ambtenaar zijn geworden, komen ze in grote moeilijkheden als die Napoleon uiteindelijk een integrale regeringscapitulatie moet aanvaarden, afgedwongen door de tegen hem verzamelde geallieerden. En verder zal noordelijk Nederland, dat nu eenmaal Hervormd is, het bepaald niet op prijs stellen als die priesters meegewerkt hebben aan de uitvoering van rechtsvoorschriften van een Luiker bisschop, die vóór alles een franskiljon pleegt te zijn. Mijn priesters moeten daarvan verre blijven, dus óók Napoleons rijkgevulde hand afstoten. Dus: geen subsidies voor de kerkenbouw aanvaarden, niet voor de gestichten ter uitoefening van maatschappelijk hulpbetoon en evenmin voor die van onderwijs. Geen gebeden storten voor de Keizer, diens regering, diens gezin. Dus geen plechtig *Te Deum* aanheffen bij de geboorte van diens zoon. Het plechtig dankgebed waarbij lof gezongen wordt tot de Almachtige voor diens scheppende daad en diens mensheid en haar leiders.

XIII.5 Priesters als hoog- en landverraders

Gesteld dat dat noordelijk Nederland zichzelf weer uitroept tot zelfstandige staat, gesteld dat het protestantisme wordt hersteld als staatsgodsdienst, gesteld dat het Huis

van Oranje terugkeert, dan worden al mijn priesters straks vervolgd als hoog- en landverraders. Hij weigerde dus iedere medewerking aan Luik.

En werd als politiek weerspannige gearresteerd. Opgebracht naar Vincennes. De grote staatsgevangenis. Hij moest bij de Keizer komen. In Brabant werd het ergste gevreesd. Bidstonden werden al gehouden voor de ongelukkige prelaat. Zie hieronder. Napoleon blafte hem aan. Maar Van Alphen gaf geen krimp. Later is wel beweerd dat Van Alphen gewoonweg niet wist wat hem boven het hoofd hing. Dat zijn dapperheid neerkwam op boerse argeloosheid van de provinciaal. Dat Van Alphen niet begreep welke demonen waren gevaren in het heftig gesticulerende manneke voor hem. Maar

Napoleon die toch al niet overliep van mensenkennis en meestal met succes overal met vuile voeten doorheen placht te lopen, keek er toch bepaald van op. Die kon niet begrijpen dat deze boerse prelaat het waagde hem te weerstreven. Hij gaf hem lik op stuk. Maar van Alphen was niet bang. Hij gehoorzaamde God meer dan de Keizer. Hij zou aan de uitvering van diens concoraat met Pius VII niet meewerken en zeker zijn geestelijke jurisdictie niet afstaan. En de Keizer was een Mammon. Het zou niet goed met hem aflopen. Napoleon was de kluts kwijt. Dit was hij niet meer gewend. Maar hij liet Van Alphen toch lopen. Na kortstondige detentie. Inmiddels verhiel Napoleon op eigen titel de Meijerei en Kempenland met de bijbehorende kwartieren en vrijheden tot bisdom. Hij benoemde een gezeglijke Antwerpse pastoor Matthias van Camp tot bisschop, al blééf hij Van Alphen eerbiedig bezien. Een flinke vent, oordeelde de verbijsterde Corsicaan. Die berichtte vanuit Schijndel aan de kerkvorst te Luik, dat hij niets met hem te maken had. Hij zou met Rome nader overleggen, maar die superheffingen, die kon Luik wel op zijn buik schrijven. En de accijnzen ook.

XIII.6 Einde Luiker Kerke-ackers in Stripe

De Franse Keizer Napoleon I zond in 1806 zijn jongste broertje naar de Noordelijke Nederlanden. Hij wilde de Bataafsche eenheidsstaat die daar gevestigd was strakker inscharen in zijn Rijkseenheid, met maar een zeer beperkte territoriale autonomie. Een vazalstaat dus. Hij zond zijn jongste broer om daar koninkje te spelen. Lodewijk Napoleon. Die had hij leren kennen als een brave, vrome en welwillende slappeling. Maar Lodewijk was toen hij de kroon kreeg opgedrukt ineens onverwacht eigenzinnig.

Hij vond zijn koninkrijk Holland een verband van goede, hardwerkende handelslui. Hij was eigenlijk niet van plan mee te werken aan het continentale systeem dat zijn oudste keizerlijke broer voor geheel Europa had uitgedacht. Amsterdam had altijd innige commerciële relaties gehad met dat Empire. Die relaties waren voor het hele koninkrijk van essentieel belang. Lodewijk dacht er niet aan, voor deze blokkadepolitiek te gaan werken. Hij deed het niet, maar gaf dat niet ruitelijk toe. Geen handel meer met het enorme Britse Empire?

Dat kon Holland zich niet permitteren, een handelsblokkade die iedere transoceanische vaart feitelijk stremde. In 1809 had de Franse Keizer wel genoeg van de eigenzinnigheid van zijn jongste broertje, Lodewijk, die voor zijn Hollanders nog een betrekkelijke autonomie had willen overeind houden. Hollanders. Koning Lodewijk Bonaparte had te Parijs uit handen van zijn grote broer het “Koningrijk Holland” ontvangen ter bestiering, onder voogdij van het familiehoofd dat voortdurend oorlogen bleef voeren. Lodewijk was de Brabo’s toegedaan, als onderworpen katholieken die derderangs burgers waren gebleven, niettegenstaande alle grondrechten die over hen waren nedergedaald krachtens de ene na de andere hoogdravende constitutie.

De Brabo’s begrepen er niet veel van. Maar ze ervoeren wel, dat ze moesten mee gaan betalen aan de aflossing van immense staatschulden die de Zeeuwen en de Hollanders in de zeventiende en achttiende eeuw hadden aangegaan ten behoeve van hun handelsvennootschappen die voeren op Zuid-Amerika en het Verre Oosten. Van die vaart

hadden de Brabo's nooit werkelijk enig voordeel gehad. En ze dachten er dus niet aan, om deze kastekorten ook in hun gewestelijke rekeningen over te nemen. Ze werkten daarom eigenlijk de integratie van hun gewesten in het nieuwe koninkrijk tegen. De randstedelingen hadden hen uitgebuit. En nu wilden ze dat voortzetten door de staatsschulden naar evenredigheid van de bevolking in de voormalige generaliteitslanden bijwege van indirecte belastingen te delgen. Geen denken aan. Men begon nu toch in deze gewesten terug te verlangen naar de Luiker tijden. Die waren ook niet best geweest. Maar toch nog beter dan de huidige. Dat werd breed in Braboland gedeeld. Ook in de gehuchten, zoals het al meergemelde Strijp bij Eindhoven. De ontwikkelingen daar waren eigenlijk exemplarisch voor heel dat gewest.

In 1796 was in de Volksvertegenwoordiging te Den Haag Brabant juichend welkom geheten. Er kwam nu eindelijk nationale welvaart via conjunctuurplannen. Er kwamen departementen die de zorg voor de nationale waterstaat, wegenbouw en bruggenaanleg zouden uitvoeren op basis van plannen opgemaakt bij wetsbesluiten. Daarbij zou Brabant flink bedeed worden, om de achterstanden van de voorgaande driehonderd jaar eindelijk in te lopen. Eerst zouden de oude handelsroutes door de Kempen eens goed bestraat worden met tollenvrijdom. Dan zouden Aa, Dommel maar ook Dieze gekanaliseerd worden. En, zo mogelijk, de belendende beken en sprangen rechtgetrokken. Die hadden eeuwen voor geweldige wateroverlast gezorgd. De Gender bijvoorbeeld.

Dat zou nu op korte termijn veranderen. In ronkende toespraken zegden de Nationale Agenten voor deze zorgplichten van alles toe: het departement van Binnenlandse Zaken zou Brabant goed bedelen. Daardoor zouden de Brabanders pas goed in de gaten krijgen welk geluk hen deelachtig zou worden na integratie in dit nieuwe democratische staatsverband. En ze zouden hun middeleeuwse katholieke kerken terugkrijgen. Natuurlijk met flinke subsidies voor de aanzienlijke restauraties die dan noodzakelijk zouden blijken. Want Den Haag gaf wel toe, dat de protestanten uit pesterij die kerken hadden verwaarloosd tot verkrottings toe. Er was nu geen Heersende Kercke meer. Dus waren de katholieken thans volledig geëmancipeerd.

De Strijpers hadden er eigenlijk, neerhurkend in hun beekdal, nog altijd met moeite hun roggebrood, onderroome en boekweitpap, boekweitsoep met vage vetkringen, zult en blaasspek dagelijks bij elkaar scharrelend weinig van gemerkt. Wat hen voor heerlijks te gebeuren stond was onduidelijk, veel fiducia hadden ze eigenlijk in geen enkel staatsgezag meer, of het nu boven de Grote Rivieren zat of daaronder. Dat gold voor alle Brabo's in het Zuid-Oostelijk deel van het gewest en in ieder geval voor de Kempenlanders. Alleen bij de politieke tinnegieters die mee dachten te bewegen in revolutionair Europa lag dat wellicht anders. Daaronder enkele groot-industriëlen uit Tilburg. Die kwamen daar gauw op terug. Die merkten alras dat de Fransen hun armelijke volkslegers divisie naar divisie naar hun regio lieten marcheren om daar weer enigzins behoorlijk gefourageerd, geëncadreerd, geüniformeerd, gelegerd en uiteindelijk bewapend te worden mede via Luik. Natuurlijk alles op voorschotsbases. Het waren leningen. Uitgestelde. Maar zonder substantiële dekking. De Brabo's kwamen er spoedig achter. Ze hadden trouwens niets anders verwacht. In Kempenland liepen deze gerestaureerde volksbevrijders lanterfantend rond en veroorzaakten veel baldadigheden. Waarbij de Brabantse schonen natuurlijk weer golden ald publieke proefstations voor de Gallische viriliteiten. Zoals gebruikelijk. De Strijpers zagen het al aankomen.

De grote gebeurtenissen van het wereldtoneel waren hen voorbij geschied. Hun pastoor, mijnheer Matthias Botti had bij een volksstelling de armelijke staat van de gemeente opgegeven: de helft zou van de publieke bedeling moeten leven. Maar de publieke armenkas was daarvoor ontoereikend. Er werd wel gebedeld, als er vreemdelingen doortrokken. Die kwamen zelden langs. Ze waadden niet graag door het slijk, er was geen goede herberg die een middagschaft kon geven. De Strijpers trokken, als er vraag naar was, mee met de seizoen-arbeiders uit het Walen-land, noordwaarts, om daar te oogsten, de dariebeugel te trekken, de hooischelven op te tasten, mee te dorsen en soms langs de watergangen vaartuigen te jagen. Maar deze tochten waren lichamelijk bezwarend. Er trokken er honderdvijftig uit. Maar die kwamen lang niet allemaal terug. En veel bracht de wederkerende rest niet in.

Bijna negenhonderd gemeentenaren waren in het dal bekend, ze waren bijna allemaal arm. Nijverheid van betekenis was er niet. Bij de inlijving was een streep gehaald door de mogelijkheid dat de Luiker pachten toch gedeeltelijk zouden herleven: bij de regelingen was voorzien dat de Franse staat in een dergelijke herleving kon toestemmen op voordracht van de bisschop van het rechtsgebied als hij gemotiveerd opgaf dat hij de tienden behoefde voor het onderhoud van de kerkfabriek, het bedehuis, de pastorie en de veestapel. In Den Bosch zat sedert 1629 geen bisschop meer. Dus kon de Luiker kerkvorst, die geen prinsentitel meer mocht voeren, deze voordracht indienen bij het Parijse departement voor de katholieke erediensten en religieuze aangelegenheden. Dat was Jean-Évangéliste Zaepfell geweest van 1802-1808.

Die was de grootoom van de streng bonapartistische generaal Henri Jacques Guillaume Clarke. De nieuw-gemijterde was vooral van plan niets te doen wat de Keizer zou kunnen mishagen. Hij reorganiseerde zijn bisdom, gedefinieerd op grondslag van het al genoemde concordaat van 1801. Botti gaf op dat er nog kercke-akkers bij Luik, via allerlei tussenpersonen die provisiegerechtigd waren, in pacht waren met tienden-afdrachten. Die lagen binnen een perceel van noord naar zuid lopend vanaf de Heuvelseweg noordelijk en de Hastelweg zuidelijk. Oostelijk waren ze begrensd door de Gender en haar sprangen. Zuidelijk door de Slibvoirdes. Zie het kaartje. Deze omvatten akkers gereed tot agrarische bewerking en beweiding. Veel brachten ze niet op, maar aangezien de protestanten de

tienden al jaren niet hadden geïnd waren hun heffingsrechten te niet gegaan. Door *non usus*, door ze gewoonweg niet geldend te maken, vermoedelijk, omdat ze daarvoor sedert 1798 geen doorzettingmacht hadden kunnen uitoefenen. Botti had ze overgenomen zonder schadeloosstelling. Maar véél had hij er niet aan gehad, want al zou hij ze recht- en wetmatig kunnen effectueren, dan hadden de kosten daarvan de baten overtroffen, omdat hij ze notarieel had moeten doen verlijden op basis van de overgangsbepalingen bij de Staatsregeling-1798.

De Vicaris-Apostoliek Van Alphen was daar voorshands vanuit Schijndel mee akkoord gegaan. Maar, zoals gezegd, die was onmiddellijk met bevel van medebrenging ontboden in 1810 te Parijs. Hij was zelfs verschenen voor Napoleon. Botti wist het goed genoeg. Het was het gesprek van de dag geweest op alle pastoorskransen in de Kempen. Die dorpsse Van Alphen bij die geduchte vreesaanjagende Keizer! Van Alphen had nog een grote mond opgezet óók! Het verhaal had epische vormen aangenomen. Met als gevolg dat geen Brabantse geestelijke het nog aandorst de aandacht van Parijs op zich te vestigen. Van Alphen, was de slotsom, moest hartstikke gek zijn geweest. Hij had met zijn leven gespeeld, maar ook met dat van zijn onderhebbenden, daar had de Vicaris wel eens beter over mogen nadenken. De keizer had Van Alphen toegesnuwd dat hij de kerkelijke ambtenaren die Parijs hem opgaf ingevolge het concordaat stomweg diende aan te stellen in zijn rechtsgebied als kerkelijke bedienaren. Van Alphen had dat eenvoudig geweigerd. De Keizer had verstomd gestaan, niet meer gewend aan enige tegenspraak. Hij had bedreigd met eenzame opsluiting met gijzeling van familie. Van Alphen had vriendelijk weergegeven, dat hij met belangstelling zulks afwachtte. Daarop was hij gevankelijk naar het cellulair complex te Vincennes gevoerd.

Daar gedetineerd had hij zijn priesters in Zuid-Oost Brabant gelast dat zij geen ambtshandelingen meer mochten verrichten ter uitvoering van enige aanwijzing gedaan door of namens Parijs, en dat zij evenmin enige bevoegdheid mochten aanwenden die zou kunnen berusten op het concordaat dat heiligschennend, onrechtmatig en onwetmatig heette. Botti had dus, voorzichtigheidshalve, de burgemeester van Strijp doen weten dat hij van heffingsrechten afzag. Hun herkomst was onduidelijk en hij mocht niets bestuursrechtelijk doen wat niet direct was terug te voeren op de oude regeling van het Meerssens partage-verdrag van 870. Want dat had Rome wel erkend, en dat concordaat van 1801 had het Vaticaan uitvoeringstechnisch geschorst. Ook een concordaat was een verdrag. En dat verdrag bond, zolang de omstandigheden waaronder het was aangeaan nog onverkort bestonden: de *clausula rebus sic stantibus* was altijd op concordaten onmiddellijk toepasselijk. Daarmee waren de tiendheffingen over de kercke-ackers beëindigd, tenzij nieuw, door Rome erkend, wereldlijk gezag uitdrukkelijk anders zou beslissen krachtens een nieuwe concordataire regeling. De kercke-ackers te Strijp waren teniet gegaan, al lagen de percelen braak en voor de grijp. Botti begreep er niet veel van. Maar als dit was wat zijn kerkelijke overheden van hem vergden, dan zou hij het onmiddellijk doen. Hij wilde promotie naar Stratum. Daar was het allemaal veel welvarender en daar had je dit politiek gelazer niet. Zo schrijft hij zijn zuster die daar de huishouding doet van een welvend heer. Botti komt aldus op de Stratumse pastorie terecht, God dankend dat Stratum niet ligt aan het belangrijke handelsroute. En ook niet in een beekdal.

XIV. Het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden

Het liep zo'n beetje als Van Alphen had voorzien. Napoleon werd eerst bij de Volkerenslag bij Leipzig in 1813 verpletterend verslagen en later in 1815 bij Waterloo nog een keer. Inmiddels had Londen een prins van oranje naar Nederland laten gaan, om daar de territoriale soevereiniteit te gaan uitoefenen als vorst. Willem Frederik, de erfprins van de protestante Oranje-dynastie. Die kreeg een koninkrijk in de aanbieding, als hij een flink defensieapparaat uit de grond stampte. Dat rijk omvatte België en Luxemburg. Het was Willem niet best naar de zin. Want daar woonden katholieken. Die zouden straks in zijn rijk de meerderheid uitmaken. En hij vertrouwde ze voor geen meter. Londen had geëist dat hij protestanten en katholieken staatkundig volkomen gelijk zou behandelen.

Dat stiet Willem tegen de borst. Maar Londen was onvermurwbaar. Als hij dat niet deed zou hij zijn koloniale bezittingen niet terugkrijgen en ook geen leningen kunnen plaatsen via het Londense bankfiliaal van de Rothschildts. Willem had dus geen keus. Hij aanvaardde deze regering met voorgevoelens van onheil. Hij lag constant met de katholieken overhoop. Hij dacht nu ze te kunnen paaien door ook een concordaat te sluiten met de Heilige Stoel, net als Napoleon. Maar hij eiste dat hij een voordracht zou mogen doen voor de aanstelling van bisschoppen. Steeds drie of zes namen. Dan mocht de Paus kiezen. Dan zou de koning de aangewezenen toelaten, maar weer met de status van een topambtenaar zoals Philips II dat óók had mogen doen. Rome antwoordde: ja, maar Philips was katholiek, en u niet. Verder wilde Rome dat de

koning zich niet zou bemoeien met het katholiek onderwijs en vooral niet met de priesteropleidingen op de seminaries. Hij zou wel mogen inspecteren.

En verder zouden de bisschoppen ook nog zekere regelgevende bevoegdheden mogen claimen, weer op het stuk van de armenzorg, het onderwijs, de volksgezondheid, en de inrichting van hun eigen kerkorganisaties. Alles nader te bepalen bij uitvoeringsarrangementen. Willem zag af van de voordrachtsrechten betreffende bisschoppelijke vacatures. En verder lieten beide partijen alles verder afhangen van de nadere uitvoeringsarrangementen. Het concordaat werd in 1827 gesloten. Het is nog steeds van kracht. En Willem gaf weer best veel weg aan de Heilige Stoel. Al trad hij verder ontactisch op. Hij kon niet nalaten te stellen, dat de katholieken gewoonweg niet in staat waren om behoorlijk onderwijs in te richten: ze waren eigenlijk achterlijk. Daar had hij op dat moment gelijk in. Maar dat vonden de Belgen niet prettig.

Te Luik zag men deze spanningen graag oplopen. Want straks kon de Luiker bisschop wellicht bemiddelen in deze dreigende conflicten. Misschien kon hij dan toch nog een fiscaliteit te zijnen gunste claimen, dacht François-Antoine, Prince de Méan die op de Luiker cathedra zat. En wat zou hij er dan nog kunnen uitslepen? Misschien zelfs nog de tienheffingen of wellicht de accijnzen voor de *propria*? En zouden de Belgische bisschoppen dan ook kerkelijke delicten kunnen doen strafbaar stellen, te handhaven door het wereldlijk Openbaar Ministerie? Je wist het bij die Willem toch nooit. Hekserij, aan te geven door de pastoor in een inquisitoir systeem? Zoals destijds in De Meijerij? Als de priesters tevens staatsambtenaren werden – en dat was wel de strekking van het concordaat van 1827--- was dat toch niet zo gek?

Dan was een misdrijf tegen het geestelijk gezag dus altijd ook een misdrijf tegen het staatsgezag, de openbare orde en de grondwettige regeringsvorm? Dat had men in België toch ook gekend vóór de Brabantse Omwenteling van 1791? Jammer blééf dat die Willem zichzelf beschouwde als nationale opperbestuurder van de Hervormde kerk. Dat was een defect in de regeling van het concordaat. Anderzijds was Willem bereid de oprichting en inrichting van bedehuizen te subsidiëren, katholiek onderwijs zwaar te financieren, processies, bedevaarten en ommegangen op of aan de openbare rijweg te vergunnen en zelfs heiligdommen onder de zorg van Binnenlandse Zaken te laten restaureren, zoals het sint Willibrordspjutje bij Heiloo. En er was te praten geweest over de persoonlijke immuniteiten van priesters tijdens hun sacramentele bedieningen. Daar zat, dacht De Méan, bepaald muziek in. Maar de andere Belgische bisschoppen dachten daar niet zo over. Die wilden dat de katholieke godsdienst in het zuiden staatsgodsdienst zou worden. Daar wilde Willem niet eens aan dénken. De Gentse bisschop, Prince Maurice de Broglie, de aanvoerder van het Belgische episcopaat was juist in dat opzicht weer halsstarrig onverzettelijk en bleef aanzetten tot weerspanningheid tegen het protestants bewind. Hij kwam ervoor voor de

strafrechter en werd gegijzeld.

XV. De Belgische opstand

Iedereen dacht dat zulks spaak moest lopen. Dus liep het in juli en augustus 1830 inderdaad spaak. De Belgen scheidden zich af. Ze vormden een eigen staatsverband dat geen rechtsmacht kon uitoefenen op Nederlands grondgebied, ook niet via bisschoppen. Daarop liepen ook de illusies van de Prince de Méan stuk. Maar voorlopig bleven de Brabantse priesters wel op religieus en sacramenteel vlak aan hem onderhorig voor zoveel het de regelingen der erediensten betreft. Dus kerkelijk binnenkamers. De Apostolisch Vicarissen hadden aanvankelijk na 1815 geen

bisschopsrang en konden voorshands geen aan die rang verbonden sacramenten, wijdingen en bevestigingen verrichten.

De Vicarissen bleven verder ondergeschikt aan de Keulse internuntius: hun rechtsgebied bleef missiegebied. Maar er waren genoeg ambulante bisschoppen in de buurt beschikbaar, die het vormsel konden komen toedienen. Verder redde men zich wel. En al helemáál toen de omvangrijke molenaarszoon Zwijsen benoemd werd tot Apostolisch Vicaris binnen het voormalige Bossche diocese, want die kreeg wel de bisschopsrang erbij. Zwijsen was bevriend met de kroonprins van Oranje. En die vriendschap breidde hij duchtig uit, nadat deze Willem II als koning was ingehuldigd. Hij liet alle arrangementen met Luik voorzichtigheidshalve intact. Dus handhaafde hij ook de *propria* van de Luiker potentaat uit de middeleeuwen. Zwijsen beidde de tijden. Altijd verstandig.

XVI. De herstelling van de bisschoppelijke hiërarchie

XVI.1 Een zwijn in de Hollandse wijngaard

De Bulla *Ex Qua Die*, waarbij de bisschoppelijke hiërarchie weer in Nederland werd ingevoerd in april 1853 sloeg in als een bom. De Romeinse curie had geen enkel vooroverleg gevoerd met het Nederlandse departement van Buitenlandse Zaken. De bul deelde mede dat er bisschoppen zouden komen in Utrecht, Den Bosch, Breda,

Roermond en Haarlem. Het decreet was ingeleid met de meest krenkende bewoordingen over het protestantisme die de curieprelaten maar konden bedenken. Het heette dat de Lage Landen in de gelukkige periode waarin de katholieke geloofsleer in de Lage Landen werd verbreid door vrome, geleerde en pastoraal bewogen missionarissen een prachtige tuin, wit van bloemrijke oogst, was geworden waarin de gelovige bezoekers tot ware erkenning van de goddelijke Heilsleer waren kunnen geraken door het voorbeeldeloos onderwijs, de buitengewone predicaties en de stichtelijke liturgieën die deze zielzorgers hadden verbreid louter uit vaderlijke zorg voor hun heil in het hiernamaals. Een schitterende wijngaard droeg heerlijke vrucht. Reeds stonden de plukkers en rissers klaar om hun zegenrijke werk te doen.

Maar toen was het wilde zwijn van het protestantisme dit weelderige lustoord binnengedrongen, had met de klauwige poten de borders omwoeld, de struiken vernield, de vijvers veranderd in modderige poelen, slechts goed voor muskieten en hondsvissen. Mateloos onheil was over de Nederlandse natie gekomen. De kerken waren aan tuchteloze onwil prijsgegeven, heiligenbeelden verbrijzeld, nijvere bedienaren van het sacramentele ambt waren gruwelijk gemarteld en uiteindelijk opgehangen en kloosters, destijds vermaarde oorden van geleerdheid en ingekeerde observantie, volledig met de grond gelijk gemaakt.

XVI.2 Smartelijke vervolgingen en moordpartijen

Hoe smartelijk had het volk daaronder geleden, nu het van zijn heiligdommen was beroofd, vervolgd werd voor zij geloofsuitoefening en aan barbaars vervolgingsgeweld was blootgesteld op basis van dwaalleer en opzettelijke mistastingen in de Openbaring. En zo ging het in prachtig kanselarij-Latijn maar door. Het was niet direct een waarmerk voor tactvol begrip voor de protestante vorst, zijn hof, zijn regering en de meerderheid der Hervormde aanzienlijken. Die reageerden dan ook furieus. Veel ondernemers ontsloegen op grote schaal katholieke werknemers, hysterische taferelen ontrolden zich op de straten waar uiting werd gegeven aan enige katholieke ceremonie – uitvaarten, processies, ommegangen, bedevaarten en bidstonden bij kruiswegstaties en Golgothagroepen of calvarieën, en menig Mariabeeldje in een straatnis, eeuwenlang mild beschenen in de deemstering door een gouden olielampje werd de morgen daarop verbrijzeld op de keien gevonden.

Het was allemaal niet alleen onhandig, maar het gewaagde van basale arrogantie. Vooral omdat de onderhandelingen over de uitvoering van het concordaat van 1827 nog gaande waren. Men had op zijn minst de minister van Buitenlandse Zaken aan het Plein moeten laten inlichten door de Keulse internuntius. Dat dat was nagelaten is ongetwijfeld te wijten geweest aan de klunzigheid van de kardinaal-staatssecretaris

Giacomo Antonelli, camerlengo van de regerende Pius IX. Die paus zou later nog veel uithalen wat de gemoederen in Nederland wéér mateloos innam tegen de Heilige Stoel.

Zwijsen werd de eerste aartsbisschop van Utrecht. Maar wijselijk liet hij na ceremonieel de cathedra dáár openlijk in te nemen na publieke intocht binnen die stad. En verstandig was ook, dat hij voorlopig niet echt in een aartsbisschoppelijk paleis daar ging resideren met alle openbare *pompa* van dien. Dat hebben zijn opvolgers daarom ook maar nagelaten. Hij bleef in een fraai herenhuis wonen bij het Brabantse Haaren, Huize Gerra. Omdat hij als Apostolisch Vicaris tot titulair bisschop was verheven op de cathedra van die gelijklopende plaatsnaam in het Ottomaanse Rijk, in de provincie Egypte. Zwijsen liet alles na wat de protestanten destijds zou kunnen provoceren of irriteren.

XVI.3 Terughoudendheid van het katholieke volksdeel

En dat was héél wat. Hij herzag verder wel het administratieve bestuur binnen de hem toegewezen dioceses – Den Bosch en Het Sticht – maar onthield zich van alle wijzigingen van het **Missale Romanum** dat direct was gaan gelden in de *Missio Hollandia*. Hij handhaafde dus ook alle Luikse propria en onthield zich van instelling van nieuwe sacramentaliën in deze gebieden. En ook dat vond bij zijn rechtsopvolgers navolging. Er bleef dus gebeden worden via Heiligen die in Luik bijzonder veneratie hadden gevonden, zoals Sint Hubertus, Lambertus, Odrada, Odulfus, Rumoldus, Switbertus, Wiro en Servatius. Waartoe was bijvoorbeeld Sint Wiro allemaal niet in staat, mits men maar op de juiste knoppen drukte? En liefst op zijn tombe bij Sint Odiliënberg onder de rook van Roermond. Dat werkte het best, zoals ook Sint Knelliswater uit Esbeek werkzamer bleek dan het elders betrokken vocht, ook al leek het verdacht veel op elkaar. Voor Sint Plechelmus en Sint Otger gold wel ongeveer hetzelfde. Koop de juiste Nederlandse waar, dan helpen wij elkaar. In tijden van crises gaat dat altijd op. Opvallend is dat.

Allemaal heiligen met een beperkte sacramentele actieradius. Maar daarin wel supergespecialiseerd, mits men de juiste formules maar prevelen kon. En daarbij werden ook de sacramentalistische liturgieën gehandhaafd. Maar Zwijsen ontzag de protestantse gevoelens zoveel mogelijk door geen openbare manifestaties toe te staan rondom de Martelaren van Gorcum, de priesters, opgehangen door de geuzen van Lumey van der Marc, het Wilde Zwijn van de Ardennen na de inname van den Briel in 1572. Het moment waarop het protestantisme scheen te gaan zegevieren over

Holland.

Deze terughoudendheid zouden zijn opvolgers op den duur gaandeweg wel opgeven. Er kwamen wel degelijk bedevaarten naar Gorinchem, waar deze executies hadden plaatsgehad. Maar zoveel mogelijk zonder aanstoot te geven aan hen die destijds merkwaardigerwijze werden aangeduid als “andersdenkenden”.

XVI.4 Universele secularisatie

Totdat in de zeventiger jaren dergelijke aangeblazen folklores vanzelf uitstierven. Wegens de oprukkende secularisatie, moet men aannemen. Deze secularisatie maakte ook een einde aan de bijzondere devotionalia samen hangend met de feesteigens van de Nederlandse bisdommen, de *propria*. Na 1970 wordt ook in de Eindhovense Paterskerk zelden meer gevraagd om Sint Tolentijnsbrood. Het klooster daar is nu niet meer als monastiek oord bewoond. Het staat gedeeltelijk ter beschikking aan bejaarden die daarin appartementen tot hun beschikking hebben gekregen.

En de rest van het complex is hotel geworden, de cellen of pupillenruimten dienen vaak als kamers voor de gasten die komen logeren in het voormalige Gymnasium Augustinianum. De schipruimte in de openbare Heilig Hartkerk is omgetoverd in een neutrale ceremonieplaats. De altaren zijn of verwijderd of aan het oog onttrokken door gordijnen aan rails. Men kan ze even wegschuiven om op te zien naar de merkwaardige retabels. Ook die van Sint Tolentijn, die daar met een daapse glimlach zijn dierlievend werk schijnt te doen. Soms breekt de zon door via het zijraam in de zijbeuk en dan schiet het gipsen verguldsel even vonken. *Tempora mutantur*. De tijden veranderen.

XVI.5 Kocht Hare meest Brittannische Majesteit Victoria een doksaal uit Den Bosch? De positionering van een Rooms doksaal in de Sint Jan van Den Bosch

De Sint-Jans Kathedraal van Den Bosch bezat een prachtig Hollandsch renaissancestisch doksaal, bestemd om het priesterkoor af te sluiten van het kerkschip,

de plaats voor het samendrommende kerkvolk. Het doxaal is vervaardigd door de steenhandelaar en beeldhouwer Coenraed van Noremborgh. Hij was geboortig te Namen in 1571, maar werd op 31 maart 1609 officieel poorter van den Bosch. Er had in deze basiliek sedert de late middeleeuwen een doxaal gestaan. Dat was zwaar beschadigd tijdens de beeldenstorm in 1566.

Verder had boven dat meubel de vernietigende brand in de op de viering geplaatste houten middentoren in 1584 zwaar huisgehouden, waarbij een groot deel van het gewelf rondom die viering ingestort was. Ook dat had de meubeling daaronder niet onaangetast gelaten. Het leek er in 1609 op dat de oorlog met Spanje op korte termijn wel eens een einde zou kunnen nemen. Spanje was op dat moment militair en financieel uitgeput. Het verkeerde in een monetaire crisis en een economische depressie.

XVI.5.1 De verkennende besprekingen inzake een wapenstilstand in 1602-1609

Het had al geruime tijd via Engeland en Frankrijk gesondeerd of er met de nieuwe mogendheid, de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, wellicht een vredesregeling in zou zitten waarbij de godsdienstuitoefening van de katholieken op het grondgebied van deze mogendheid in alle opzichten openlijk geborgd zou zijn. Madrid liet uitkomen dat dat een springend punt zou zijn. Het wilde gerechtigd zijn tot inspecties of die Republiek zich daaraan zou houden. Het ging dus in zekere zin uit van de grondrechtsgarantie van de vrijheid van godsdienst. Op dit punt viel niet te schipperen.

Maar dat kon niet onoverkomelijk zijn, oordeelde Madrid, want bij het defensieverbond van de Unie van Utrecht hadden de opstandige gewesten elkaar een dergelijke vrijheid toegestaan: wie katholiek was zou terzake van de uitoefening van de religie, daaronder begrepen iedere openlijke eredienst, niets in de weg gelegd worden. Dat stond uitdrukkelijk in de alliantie-artikelen. De landvoogden uit de Zuidelijke Nederlanden, op dat moment de Hertogen Isabella en Ferdinand uit het Oostenrijks Habsburgse Huis, zouden mogen controleren of de katholieken na een militaire wapenstilstand in dit opzicht recht zou worden gedaan. Dat betekende dat Madrid niet bereid was, in dit stadium, de volkomen en absolute interne staatssoevereiniteit van de Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën te erkennen. Dat was nog een brug te ver.

XVI.5.2 Een religieus suzereiniteitsvoorbehoud

Madrid wilde eigenlijk in religieuze aangelegenheden een zekere supranationale voogdij kunnen uitoefenen over de nieuwe Mogendheid. Het wilde controleren of die Mogendheid toch niet op een of andere manier katholieken op geloofsredenen vervolgde binnen het eigen territoir. Het behield een soort oppertoezicht voor in dit opzicht. Het wilde een mandaat dat de Republiek zo nu en dan een onderzoekscommissie zou toelaten vanwege de Hertogen die namens Oostenrijks Habsburg regeerden als landvoogden over de Zuidelijke Nederlanden. Die commissie zou dan zelfstandig mogen onderzoeken of de katholieken vrij waren tot de

uitoefeningen van hun erediensten en religie. De Republiek zou dat moeten faciliteren. Deze voogdij over de uitoefening van soevereiniteit door een staat is nog steeds niet ongebruikelijk. Dat voorbehoud van voogdij noemt men ook wel suzeriniteit. Het is een typisch middeleeuws begrip ontwikkeld uit de rechtsbetrekkingen die de persoonlijke feodaliteit deed ontstaan tussen vorst en leenheer. Johan van Oldenbarneveldt, destijds minister-president en minister van buitenlandse Zaken voor de Republiek had daar geen moeite mee, met dat suzeriniteitsvoorbehoud.

Johan wilde eigenlijk totale godsdienstolerantie binnen het grondgebied van de Republiek. Die stond al uitgedrukt in de Unie van Utrecht van 1579. De gewesten zelf zouden bepalen wat ze in dit opzicht zouden willen gedogen, maar van scherpelijperij zou geen sprake mogen zijn. De opstand, zo oordeelde Johan, was eigenlijk gericht op het herwinnen van de oorspronkelijke autonomie van de steden en gewesten. Niet op het vestigen van een staatsgodsdienst en allerminst op het inrichten van een staatskerk die de ambtenarij ook zou mogen controleren. Hij had in Engeland gezien hoe destabiliserend het Anglicanisme werkte in het publieke domein, met alle massale generieke onteigeningen die de Britse Kroon zich in dat opzicht permitteerde. Het bracht rechtsonzekerheid.

Dat ondermijnde altijd de nationale volkshuishouding en het handelsbeleid met andere staten of mogendheden. Het joeg het internationaal krediet het land uit, omdat hypothecaire zekerheden ineens niets meer waard bleken en waardepapieren aan toonder dus evenmin. Omdat Johan vóór alles erop uit was om de internationale consulaire betrekkingen met de Ottomanen en het Verre Oosten weer volledig te herstellen wilde hij in dit opzicht in hoge mate pragmatisch zijn. Suzereiniteit was een duister begrip, een abstractie. En daarvan kon je niet leven. Hij stond dus zulk een suzeriniteitsclausule toe. Niet officieel, in de uiteindelijke capitulaire arrangementen, maar wel in sideletters, in interpretatieve verklaringen gegeven in contre-lettres via gezanten uitgewisseld. Je kunt ze in het Nationaal Archief raadplegen: Johan placht ze zelf te redigeren.

XVI.5.3 De precieze suzeriniteit van Madrid inzake de katholieke geloofspraktijk in de Nederlanden

Ze zouden inspectiecommissies mogen sturen. De Staten-Generaal, op dat moment te Delft bijeen, waren bereid daarmee akkoord te gaan. Ze hechtten wel aan dat soort vrijheden voor iedereen en waren als regering beslist niet van plan een soort protestantste staatsgodsdienst te vestigen. Holland en Zeeland wilden wel aan het calvinisme een prioritaire positie geven binnen hun gewestelijk gebied. Maar dat was geen onderdeel van een dwingende staatsregeling. Zoals in Engeland was gebeurd onder pressie van Hendrik VIII.

Dat gaf hoop op spoedige vrede. En dus een bevredigende afsluiting van het godsdienstconflict dat de Republiek teisterde. De magistraat te Den Bosch ademde op. Den Bosch zou binnenkort weer ongehinderd als katholieke stad aan het algemeen

handelsverkeer kunnen gaan deelnemen, daaronder ook de participatie in de transoceanische vaart die inmiddels ontwikkeld was. Den Bosch dacht daar via de maas aan deel te kunnen nemen, zeker nu Dordrecht door tal van overstromingen eigenlijk nauwelijks meer kon mede komen als Hollandse handelsstad. Met het zo belangrijke Dordtse stapelrecht was het gedaan. De Sint Elisabethsvloeden van de jaren 1421 en 1422 hadden de loop van de grotere rivieren en watergangen zodanig verlegd, dat de Dordtse havenbekkens niet goed meer bereikbaar waren voor bekielde vaartuigen. Delft was al geruimere tijd in snelle opgang via de eigen zee-vóórhaven die het had aan de Nieuwe Maas die zich door de genoemde vloeden had gevormd. Delfshaven.

Rotterdam was nu ook beter bereikbaar en legde een groot havencomplex aan bij de wetering de Love, later de Leuvenhaven genoemd. Glashaven, Wijnhaven, Bierhaven, Scheepmakershaven, Buizengat, Blaak: die namen logen er niet om. De Maasstad bereidde zich voor op intensief transoceanische verkeer met Azië. En daar kon Den Bosch zeer van profiteren. Via intense binnenbeurtvaart die onmiddellijk na de wapenstilstand van 1609 tot stand kwam. Waarbij Madrid erkende dat deze stad en dergelijke steden ook mee mochten vervoeren op De Oost. Niet in zelfstandige vaart. Maar wel in convooiverband met Portugese begeleiding. Den Bosch zag nieuwe ronden. En nieuwe kansen. Het stedelijk zelfbewustzijn juist als roomse stad zwol aan. Het bestand liet de stad immers vrij rooms-katholiek openlijk te blijven praktiseren. Daarom besloot de stad de kathedraal van Sint Jan nieuw elan te geven.

XVI.5.4 Noremborghs nieuw doxaal

Het bestelde bij Van Noremborgh een nieuw doxaal, opgesmukt naar de smaak van de tijd. Het werd al spoedig in de oostelijke zijde van de viering geplaatst. Een grote met porfier afgewerkte afsluiting van het middenschip en het priesterkoor waar alleen geestelijke, priesters en kanunniken toegelaten werden, de laatste om hun getijden der dag te kunnen bidden en zingen in responsievorm. Het hoogaltaar, in de oostelijke apsis gelegen, werd daarmee liturgisch als tabernakelplaats afgezonderd voorbehouden alleen aan die geestelijke kaste. Het brak aldus perspectivisch opzettelijk het zicht op het immense hoogaltaar. Waarop dat schip nu juist oorspronkelijk vol georiënteerd was.

Zie over de ornamentatie en uitvoering van het doxaal: <https://www.erfgoedshertogenbosch.nl/verhalen/het-oksaal-van-de-sint-jan> **(Het oksaal van de Sint Jan: een kunstwerk verloren, monumentenzorg gewonnen)**. Die breking was ook beslist de bedoeling: sedert het al meer genoemd Concilie van Trente moest de sacramentele mystiek van de hoogheilige consecratie liturgisch centraal staan. Die sacramentaliteit was een exclusief priesterlijke zaak. Alleen de priester kon haar ambtshalve doorgronden. Het volk niet. Het moest haar aanvaarden. Niet begrijpen. Dat was voorbehouden alleen aan de geroepenen van Godswege over wie De Schrift al zei dat velen geroepen waren, maar weinigen uitverkoren. Dat was typisch contrareformatorisch. Een reactie tegen het al te volkse

karakter van het Lutheranisme en het Calvinisme. Waarin de geloofsbelevenis van onderop, uit het volk, diende te komen, al bleef Luther daarin opvallend inconsequent.

In het midden van de negentiende eeuw werd daarentegen weer veel meer waarde gehecht aan de liturgisch deelname van het in aanbidding neergezegen kerkvolk gehecht. Dat ook tot de offertafel geroepen was. Al bleef de priester uiteindelijk beslissend middelaar bij de voltrekking van het sacrament. Dat volk moest dat wel kunnen zien. Ten behoeve van de mede-belevenis. Men moest de spreuk dat zalig zijn zij die niet zien maar toch geloven ook weer niet overdrijven. Daarom wilde het kerkbestuur dat meubel in de tweede helft van de negentiende eeuw kwijt. Omdat het niet rijmde met de ruimtelijke werking van de oorspronkelijke gotische bederuumte. Koningin Victoria van Groot-Brittannië kocht het onverhoeds incognito. Wat moest deze Anglicaanse verdedigster van het Geloof er mee? En wat voor diplomatieke strubbelingen had deze private koop tot gevolg?

In dit verband is het weer raar dat tegelijkertijd in andere diocesen in Nederland juist neogothische doxalen besteld werden. Of zwaar gerestaureerd hersteld. Zo besloot het Utrechtse aartsbisdom tot de bestelling van een nieuw doxaal in de kathedraal onder patronage van Sint Catharina. Uit te voeren in neogothische stijl. Hier besteedde het Sint Bernulphusgilde in de Sint-Catharinakathedraal aan. Maar elders werden deze afsluitingen tussen schip en priesterkoor ook weer aangebracht, zelfs in gloednieuwe neothische kerken, zoals in België. Men dacht dus in rooms-katholieke kring niet overal hetzelfde over de (on)liturgische waarde van deze doxalen.

XVI.6 Het doxaal als staatkundig soevereiniteitsteken

XVI.6.1 Een Perzisch ritualistiek kerkmeubel

Een vrome bezoeker van de Bossche Kathedraal ervoer bij het betreden van de schipruimte in 1805-1870, dat het zichtveld op het immense hoogaltaar waaraan bisschop Masius nog had gecelebreerd was versperd door een liturgische hóógopgetrokken scheidingswand. Deze was opgericht tussen 1610-1613. Het geldt hier een Hollands eclecticisch koormeubel dat nog niet duidelijk contrareformatorisch van opzet is. Het is niet barok, maar classiscistisch. Ingetogen, eigenlijk. Met een wonderbaarlijke doorenmenging van Romeinse seculiere beelden en overduidelijk roomse heiligen-conterfeitsels.

Waaronder links Petrus, als peinzende Apostel links vanuit het schip. De primate der leerlingen van de Alverlosser, piekerend over zijn deerlijk verraad. In het midden de Madonnina, met haar gezegend kind rechts op de arm. Het hoofd herwaarts licht rechts genegen, maar, conform de voorschriften van het Trents concilie, ontdaan van de slang onder de voeten, de maansikkel en alles wat voorts zou doen denken aan de Diana der Efesiërs, waarover Sint Paulus al zo'n heibel kreeg met de souvenir-verkopers in de drukbehavende handelsstad in de oostelijke oksel van De Levant.

Maria's sokkel is druk bewerkt met verwijzingen naar haar kwaliteit van *theo-tokos*: de godsbarende onbevleete.

Doxaal kloosterk Ter Apel

Dan, uiteraard, de bedroefde gestalte van de liefste leerling van Jesus, Diens moeder als zoon onder de hoede nemend na de afscheidswaarden van zijn Meester, doodbloedend aan het kruis te Golgotha. Alles in diverse kostbare marmersoorten uitgevoerd, alsof het Brabantse gelovig volk hier zijn ultiem saluut voor de komende eeuwen van vervolging wil uitkrijten in eeuwig porfier. Nederlandse toeristen zagen het oksaal of doxaal tot zijn verbazing in het Victoria & Albert Museum in Londen. Geen twijfel mogelijk: dit was het Bossche doxaal, ineens, zomaar, rond 1870 verdwenen uit de Bossche kathedraal. Hoe was het hier, in Londen, in dit staatsmuseum ineens terecht gekomen? Raadsel.

Het doxaal was altijd een pronkstuk geweest. De protestanten die de kathedraal hadden mogen naasten ingevolge de Vrede van Münster hadden het kerkmeubel laten staan. Het was alleen in de tijd van de Bataafsche Revolutie in 1795 hier en daar wat beschadigd. Het gold veeleer als een typerend voorbeeld van Nederlandse renaissancekunst dan als een katholiek kerkmeubel. Belangrijkere stadskerken hadden zulke scheidingswanden in de latere middeleeuwen gekregen in de Lage Landen. Maar soms hadden kloosterkerken ze óók wel. Je vindt een prachtig volledig gotisch doxaal in de kloosterkerk van het Augustijnerconvent van de kanunniker koorheren te Ter Apel.

De westerse christenheid had deze doxalen overgenomen van de keizerhoven in het Midden-Oosten. Deze beoogden de geheiligde persoon van de Perzische Keizers bij hofritualen af te schermen van de opdringerige blikken van de onderdanen die ter audiëntie kwamen. De Romeinen namen veel van de Perzische hofetiquette over, zoals de pauwenveren waaiers, de draagstoel, de mijter met cornetten, het merkwaardige klapstoeltje dat steeds achter de soeverein werd gedragen – het faldistorium – en de witte handschoenen.

XVI.6.2 De Pausen van Rome hadden de Perzische soevereiniteitsdragers óók geïmiteerd zoals de Romeinse Keizers

De Pausen deden dat na 476 óók, omdat ze de Romeinse Keizers wilden imiteren. En daarop gingen Westerse residerende bisschoppen, gezalfde koningen, abten en prelaten dat óók doen. Haile Selassie, de Keizer van Ethiopië deed het tot diep in de twintigste eeuw. Ook hij had een mobiel doxaal tot zijn beschikking op dienstreis. Tot ontsteltenis van koningin Juliana. Die keek raar op bij een staatsbezoek dat Selassie bracht aan Nederland. Ze drong erop aan dat de Keizer het niet zou gebruiken. Ze wilde zo gewoon mogelijk blijven doen. Haile nam het wel, maar de Sjah van Perzië Mohammed Reza Pahlavi die nadien, uitgenodigd op staatsbezoek in mei 1959, vond dat Juliana als gastvrouw hem deze eerbaarheid moest doen geworden, bepaald niet.

Prins Bernhard moest sussend ingrijpen toen bleek dat Juliana overduidelijk de ceremoniële wensen van het staatshoofd van Perzië onzinnig vond. Bernhard was inderdaad een *leichter Vögel*, zoals zijn omgeving hem placht te noemen op instigatie van de kamerheer in buitengewone dienst Ernst Heldring, maar omgevingsbewustzijn had hij beslist wel, in tegen stelling tot zijn hardnekkige echtgenote.

Ook bij de zeer omstreden komst van de Keizer van Japan Hirohito nadien speelden dergelijke etiquette-futiliteiten een rol, al nam het staatshoofd van het Land van de Rijzende Zon genoeg met een papieren opvouwbaar kamerscherm bij bepaalde aangelegenheden. Aziaten hechten aan deze solemniteiten. Nederlanders hebben nooit begrepen hoeveel. Maar de universele katholieke kerk heeft dat begrip altijd wel gehad. Net als de Romeinen. Die waren in dit opzicht als agrarisch volk opmerkelijk plooibaar en namen ook klakkeloos veel onbegrijpelijke ceremonies over als dat consulaire belangrijk scheen. Handel vóór alles.

XVI.6.3 Het doxaal was al bij Trents decreet anachronistisch verklaard

Het hierboven meermalen genoemde contrareformatorisch concilie van Trente (1545-1563) hield grote opruiming onder de liturgische santenkramen die in de middeleeuwen waren ontstaan in de kapellen, kerken, bedevaartsplaatsen, rondom heilige bronwaterputten en in cryptes, bij sacramentstorens en reliekhouders. Het liep vaak de spuigaten uit wat er allemaal aan liturgische knoeiboel werd vertoond of aan ritualistiek was ontwikkeld per bisschoppelijk rechtsgebied of in kerkprovincies.

De kerkbeheerders zagen in deze heiligen-vereringen, processies, heiligdomsvaarten, bijzondere zegeningen en altaar-aflaten steeds fiscale feiten die een soort vermakelijkheidsbelastingen genereerden. Een soort sacramentele belasting-toegevoegde waarde, btw dus, omdat een gewijde kaars méér is dan een huishoudelijke lichtbron. En wijwater werkzamer dan ijzerhoudend Spawater.

XVI.7 De Luiker fiscaliteit

XVI.7.1 De heffingen van de prins-bisschop van deze citadelstad aan de Maas

De prins-bisschop van Luik was een meester in dat soort tarifieringen, zoals ik al uiteenzette. Rome liet het toe, zolang het er provisie van trok. Maar omdat de Luikse potentat deze accijnzen vooral aanwendde voor militaire doelen gericht tegen de Koning van Frankrijk of de Keizer van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie kreeg Rome er geen deel aan.

Rome gebruikte het concilie vooral ter koude sanering van deze liturgische wildgroei. Dat lukte maar heel gedeeltelijk: de accijnzen waren inkomsten waarvan de plaatselijke kerkleiders ongaarne afzagen. En voortz was ook niet heel duidelijk waarom in Trente bepaalde tradities wél gespaard werden en andere niet. De prelaten van de Romeinse curie waren voor bij de toepassing van de uitvoeringsdecreten erg opportunistisch. Konden ze er een Btw-tarief op innen, dan spaarden ze de merkwaardige rituelen. En anders niet.

Bij de doxalen was het niet veel anders. De doxalen hadden deurpartijen die met een zware slag werden dicht gegooid als een altaarbelletje rinkelend signaleerde dat de priester aan het hoogaltaar begon aan het canongebied ter inleiding van de consecratie. Tegen entreegeld kon een gelovige het recht kopen dan binnen het koor te verwijlen tot aan het Onze Vader. Bij het inzetten van het Benedictus moest hij ophoepelen, via de trans: de kooromgang. Einde van de liturgische pret, waaraan aflaten verbonden waren.

Trente vond het niet echt in de haak. Maar soms was het toch een *laudabilis usus* – een lofwaardige gewoonte – en dan mocht deze traditie op provisiebasis voortgezet worden. Ook in Den Bosch. Voor niks gaat de zon op. Vooral in georiënteerde kerken. Waar de apsis inderdaad op het Oosten ligt zodat de zon daar rijst in de flonkering van de gebrandschilderde ramen. Daar mocht de *doxaal rite* voortgezet worden. Uitzonderingsgewijs.

XVI.7.2 Het Bossche doxaal hoort bij de Luikse rites

Zo had de Bossche Sint Jan in het begin van de zeventiende eeuw een prachtig renaissancestisch doxaal of oksaal met kooromgang voor de koorknappen, een afscheiding tussen schip en priesterkoor. Daarin drie deuren en twee zijaltaren. Het Trentse concilie wilde deze doxalen met zijaltaar inbouw eigenlijk niet meer. Ze leidden te veel af van de offerande aan het hoogaltaar. Maar de prins-bisschop van Luik wou ze juist wel. Omdat het dichtgooien van de deuren bij het begin van het canon-gebed ter inleiding van de consecratie steeds drie fiscale feiten opleverde ter bijzondere zielsintentie.

Hij zag dus nergens van de doxalen af. Sonnius en Masius probeerden ze weg te doen halen, maar Luik verhinderde dat. Ze bleven ook na de Val van Den Bosch gehandhaafd. Vreemd eigenlijk, omdat dit meesterwerk van Coenraad van Norenberch uit Namen nogal wereldlijk was: er staan zeven grote beelden aan de schipzijde, die voorstellen de Trouw, De Liefdadigheid, De Hoop, Petrus, Maria met Christus vereend, Johannes en Paulus. In deze combinatie een voorstellingsreeks die niet verenigbaar was met de strenge voorschriften van de Dordtse Synode van 1619 waarin eigenlijk deze beeldencultus in de kerkruimte streng veroordeeld werd.

XVI.7.3 Antithetisch aan het calvinisme

De *Here Here* wilde immers geen beeltenissen van Zichzelf, maar ook niet van de sacramentele bedienaren, laat staan van Romeinse symbolen en zeker niet in onderlinge combinatie vereend. Dat geschiedde in dit doxaal nu juist wel, op een uiterst expressieve wijze. Maria gezusterlijk naast Charitas, Fidelitas en Misericordia in romeinse gewaden, dat was volgens Gommarus, de strenge calvinist, vloeken in de kerk. De Nederduyts Gereformeerde Dominees hebben vanaf 1650 steeds weer getracht dat alles te doen verwijderen. Maar het Bossche stadsbestuur verhinderde dat, vaak in samenspanning met de Raad van State, het beheersorgaan voor de Generaliteitslanden waartoe Zuidoost Brabant hoorde. Het doxaal bleef, hoezeer onderkomen, gespaard. Ook toen Koning Lodewijk Napoleon de Sint Jan ineens

teruggaf, in 1806, aan de Bosschenaren die katholiek waren gebleven. Lodewijk was vroom katholiek, maar op Corsicaanse wijze. Hij keek raar op van een doxaal. Maar schonk de santenkraam met restauratie-subsidie. Koning Willem I erkende de rechtsgeldigheid van die rechtshandeling ook in zijn Vereenigd Koninkrijk, en sloeg het naastingsdecreet in 1816.

Hij had de Bosschenaren deerlijk nodig. Want hij vreesde dat de Belgen zich niet zouden neerleggen bij de toescheiding van hun Bourgondisch land aan een Hervormde Koning. Dat deden ze dan ook niet. In 1830 kwamen ze in opstand. En vestigden een erkend koninkrijk der Belgen. In 1839 moest Willem I er zich bij neerleggen. Den Bosch bleef trouw maar ook onverschillig jegens zijn persoonlijke regering.

XVI.8 De herleving van het katholicisme in Nederland

XVI.8.1 Een neogotische restauratie

In 1813-1853 bleven de katholieken een onderdrukt volksdeel wat de uitoefening van hun godsdienst betreft. Ze mochten binnenskamers geloven wat ze wilden. Maar niet in het publieke domein. Daar mochten ze géén manifestaties van religieuze aard houden. In 1853 wordt dat anders, als Rome in de gaten krijgt dat Thorbecke in 1848 vrijheid van godsdienst gunt aan alle ingezetenen van het rijk in Europa. Het besluit eenzijdig een kerkelijke hiërarchie op te richten bij Pauselijke Bul.

Die is tactloos geformuleerd en wordt tevoren niet eens ter kennisneming aangeboden aan Thorbecke als minister-president. Stom, want de Hervormden, die nog oppermachtig zijn, gaan nu reactieve maatregelen nemen tegen de nieuwe bisdommen en plaatsen bij de wet op de Kerkgenootschappen in 1855 eigenlijk de roomsen weer onder protestantse supervisie. Maar de Bossche Sint Jan is aangewezen als kathedraal. En ze blijft het.

Nu komt echter een neogotische architectuur-beweging op gang naar de criteria van Eugene Emmanuel Viollet-le Duc, een atheïstische Franse bouwmeester, die de constructivistische bouwwijzen van de middeleeuwse vrijmetselaars fantastisch vindt. Maar Viollet gebruikt daarbij spanbeton en gietijzer en ornamentatiemallen met stoomaandrijving. De Tilburger Henri van Tulder gaat dat ook doen in de Meijerij die hij van opvallende Rijnlandse gotiek voorziet, zoals bij het Rijkskrankzinnigengesticht te Vught. Ook in kerken. Maar ook in stoomgemalen. En watertorens.

XVI.8.2 De gotiek van Viollet-le-Duc

Viollet vindt vooral dat kerken met de apsis oostwaarts gericht moeten worden en dat westelijk de torens moeten oprijzen in driegeleding met de klokken in de derde étage, terwijl de hal wereldlijk moet blijven afgescheiden van dat schip. Wie in die hal staat, moet in één blik oostwaarts het hoogaltaar kunnen zien. Daar zat immers vroeger de keizer. Nu zit daar Christus *Imperator Rex*, Christus Koning; in het tabernakel. De schipruimte moet de blikken daarheen direct concentreren. Viollet is diep onder de

indruk van de universaliteit van de Romeinse kerk, de voorzetting van de romeinse imperiale gedachte.

Was die roomse kerk die hegemonie maar niet kwijtgeraakt. Dan waren de Europese staten niet verzonken in hun chauvinistisch nationalisme. Mét de wapenwedloop. Veel Fransen delen deze romantiserende gedachte. Die slaat in Frankrijk enorm aan: Louis Veillot zal daarom het herstel van de theocratie onder Rome staatkundig indringend blijven promoten. De grote staatsman en priester Hermanus Schaepman neemt dat over als hij in de Nederlandse Staten-Generaal een katholieke kamerclub organiseert.

Maar de Roermondenaar Piet Cuypers óók. Hij wordt aanstonds Rijksbouwmeester. Want ook Thorbecke vindt de gotiek een fraaie uiterlijke verschijningsvorm voor staatsgebouwen. Hij staat toe dat Cuypers aldus het Centraal Station en het Rijksmuseum te Amsterdam ontwerpt. De gotiek wordt daardoor mode, ook in liberale kringen. Cuypers vindt dus, dat dat Bossche doxaal weg moet. Het bederft het zichtveld in de schipruimte oostwaarts. Er zijn meer Bossche kerkmeubelen die dat doen. Zoals die gekke sacramentstoren en dat drukke hekwerk tussen de zijkapellen waar gilde-altaren staan. Die moeten maar weg. De Bosschenaren evenwel willen er niet áán.

XVI.8.3 De bisschoppen gaan opruiming houden van de santekramerij

Aartsbisschop Zwijsen kreeg echter wel in 1870 voor elkaar dat deze afleidende meubelingen konden worden opgeruimd, als ze duur verkocht konden worden. In 1866 werden kerkmeubelen die niet thuishoorden in de neogotiek van Viollet-le-Duc openbaar ten verkoop aangeboden. De hoogste bieder was hare meest Britse Majesteit (Her Most Britannic Majesty) Koningin Victoria die ze wilde bezigen voor de opluistering van de Albert-afdeling van het Britse Victoria & Albert Museum. Albert van Saksen-Coburg.

Hij stierf in 1861 en weduwe Victoria, voortaan ontroostbaar, wilde alles doen voor zijn nagedachtenis. Victoria bood royaal op het Bossche doxaal in haar *private* hoedanigheid. Dus uitdrukkelijk niet als soevereine. Ze nam daarom een particuliere kunsthandelaar als tussenpersoon te baat. In Londen. Deze moest bieding doen zonder de opdrachtgeefster te noemen. En zulks aan een eveneens privaat tussenhandelaar. Die op dat moment helemaal niets wist over de bemoeienis van de Britse Majesteit.

Het ging om een kunsthandelaar die binnen het parochiële kerkbestuur van de Sint Jansparochie persoonlijke connecties had. De besluitenlijsten van het Bossche kerkbestuur vervat in het *Registrum Memoriale* van dat bestuur die geraadpleegd zijn gewagen van een particuliere aankoop door Jan Bolsius. Lid van het kathedrale kerkbestuur. Bolsius liet het doxaal afbreken. Hij verkocht kennelijk de losse onderdelen ieder voor zich en afzonderlijk. En alles bij elkaar voor een verbijsterend gering bedrag. Dat wekte in Den Bosch destijds beslist wél opzien. Ook in de pers.

Het doxaal was ook destijds erkend als een uniek kunstwerk van hoogwaardige kwaliteit naar gebezigde materialen en kunstenaars, waaronder eerste klas renaissance-architecten die destijds hooggeroemd waren geweest voor hun prestaties.

XVI.8.4 Een aanstootgevende transactie

Dat hier een uniek kunststuk bijna werd weggegeven, werkte ook buiten katholieke kring ergernis. Wie de gelukkige nieuwe bezitter was, was onbekend, het kerkbestuur wilde voor de hand liggende vragen te dien aangaande niet beantwoorden. Het beriep zich op zijn private bevoegdheid om met dit private eigendom te doen wat het wilde, naar de luid van het burgerrechtelijk artikel over het volstreekte eigendomsrecht in het toenmalige Burgerlijk Wetboek. Bolsius, overigens, was wel bekend als bouwkundig inspecteur van dat bestuur, maar niet als opkoper.

De tussenkomst van een particuliere kunsthandelaar bij de doorverkoop van het doxaal aan het Kensington Museum was later, toen de zaak van de transactie ten behoeve van de persoon Victoria naar haar private hoedanigheid in Engeland politiek problemen ging opleveren, bij het Nederlandse departement van Buitenlandse Zaken eveneens bekend. De gang van zaken bij het Britse Hof was voorts officieus globaliter wel bekend. Niet in Den Bosch. Maar wel in Den Haag. Whitehall was niet bereid verder specifieke informatie te geven, zeker niet toen ineens in Nederland bekend werd dat het doxaal prijkte in het Victoria and Albert Museum. Als de Britse Kroon hier iets mee te maken had, was dat een zaak van het Home Office. En verder was de Koningin uiteraard onschendbaar. Dus waar bemoeide Den Haag zich eigenlijk mee?

Bolsius trad op namens derden. Opvallend is, dat alle samenstellende doxaalbestanddelen vervolgens "*telle quelle*" verkocht, meteen weer terstond na aflevering samengevoegd werden tot het oorspronkelijk doxaal. Dat werd *linea recta* verkocht aan de instelling die wij nu kennen als het *Victoria and Albert Museum*. Het ging dus kennelijk om de religieuze strekking van het meubel. Natuurlijk staat daarover niets in de Bossche registers van het kerkbestuur. Dat ligt voor de hand. Ik denk ook niet, dat het bestuur destijds daar -- van die handelingen in Engeland tussen 1866-1899 -- iets heeft kunnen weten en voorts evenmin of zulks dat bestuur heeft feitelijk en detail kunnen interesseren. Dat bestuur had, in verband met de voorgenomen aanmerkelijke neogothische restauraties, vrij veel geld nodig.

De handelaar zou trachten een prijs te krijgen zonder dat daarbij de transportkosten zouden worden doorberekend naar Londen, maar wel het loon, verbonden aan een zorgvuldig uiteennemen van het toch vrij kwetsbare monumentale geval, waarvan de historische en artistieke waarde op dat moment vrij hoog werd aangeslagen. De Londense makelaar zou zorgen voor het volledige transport en de assurantie. De leverancier zou op basis kunnen handelen van de FOB-clausule die de Londense Lloyd placht te hanteren voor samengestelde bouwwerken: *Free On Board* van het schip dat voor het zeetransport zou worden gebezigd op volledig risico van de koper. De levering zou mede omvatten het uiteennemen, met het breukrisico van dien en

het vervoeren bij binnenvaartschepen waarbij de vaart gevolgd zou worden conform aanwijzingen van de binnenlandse tussenpersoon.

Dus zou het stoomschroefschip gebedigd worden dat normaliter de beurtvaart onderhield tussen Feyenoord en de Bossche binnenhaven van de Zuid-Willemsvaart. De transporttijden zouden nog door de Londense tussenpersoon worden opgegeven: het was belangrijk dat de vaart geen opzien zou baren. Het Bossche kerkbestuur zag een voordeel dagen. Het ging akkoord. Uiteraard zonder Den Haag te raadplegen. Het ging om kerkelijk meubilair. Van een private rechtspersoon. De parochie, een burgerrechtelijke vereniging met volledige rechtsbevoegdheid. Dus wat had de Nederlandse rijksoverheid eigenlijk daarmee te maken?

XVI.8.5 De oogmerken van de Britse Kroon

Die – hoogst politieke en dus gevoelige vraag -- kan slechts bevredigend beantwoord worden als we nagaan wat Koningin Victoria oorspronkelijk bewoog om dit doxaal in private eigendom te verwerven? Waarom had zij belangstelling voor nu juist dit religieuze kunstvoorwerp dat bepaald ook in Anglicaanse Engeland opzien zou baren?

XVI.8.6 De staatkundige positie van de Britse Kroon in klassiek-liberaal Engeland

Het had te maken met Victoria's innige behoefte weer aan de Koning van Groot-Brittannië echte staatkundige macht te verschaffen. Ze ervoer dat haar ministers haar

min of meer behandelden als een handtekeningenautomaat. Ze moest steeds wetsbesluiten ondertekenen ter goedkeuring. Besluiten van ad hoc-aard, zoals benoemingen. Maar ook die ter vaststelling en inwerkingtreding van algemeen regelgevende strekking, de befaamde Acts of Parliament. Ze kon ze niet goed overzien. Ze waren ingewikkeld, veronderstelden gedetailleerde uitvoeringsarrangementen en hadden vooral betrekking op buitenlandse aangelegenheden, gesitueerd in het steeds uitdijende Britse Empire. Vooral de formele wetten, vastgesteld door Lager en Hoge Huis, hadden betrekking op gecompliceerde kwesties in Het Verre Oosten.

In Malakka, Maleisië, Brits-Indië, Ceylon, op Sumatra en op talloze Archipelgroepen in de Stille Oceaan. Victoria had steeds het idee, dat ze betrekking hadden op de consulaire politiek van haar Rijk, op de staatszelfstandigheid ervan en het defensiewezen. Dat waren, dat had haar betreurde echtgenoot Albert haar steeds ingeprent, typisch onderwerpen voorbehouden aan koninklijke prerogatieven. Zoals ook theologische en moraal-theologische onderwerpen. We moeten bedenken dat Groot-Brittannië in deze periode echt een klassieke theocratie was: het Anglicaanse Geloof was een staatsreligie. De Koning van Engeland was hoofd van de staatskerk. Albert had steeds gezegd, dat dat nu bij uitstek iets was wat de soeverein exclusief als onherleidbare bevoegdheid die hij diende uit te oefenen bij de Gratie Gods. Albert had Victoria gewaarschuwd: haar ministers waren er bij uitstek op uit deze bevoegdheid stiekem te naasten.

XVI.8.7 De prerogatieven van een bij de Gratie Gods regerende vorst

Daar diende ze tegen te waken. Dat zou Victoria, ter nagedachtenis van haar Albert gaan doen. Dat was ze zijn nagedachtenis schuldig. Daartoe ondernam Victoria velerlei. Waaronder de bieding, middellijk, op het Bossche doxaal. Zij beschouwde deze daad als een *actum iure gestium*: een koopmanshandeling, vallend onder het traditionele internationale privaatrecht. Het onderwerp en de oorzaak van het contract tot aankoop en levering was wel uitzonderlijk van artistieke strekking. Maar Victoria had ook al eens zestiende eeuwse schilderstukken van Hollandse meesters doen verwerven op deze wijze.

Ze oordeelde, geadviseerd door haar juristen, dat het feit dat het hier om religieus meubilair ging met een liturgische bestemming de oorzaak van de transactie niet veranderde in een *actum iure imperii*: een handeling rechtens die alleen een soevereine kon verrichten in haar officiële capaciteit van Brits staatshoofd. Het feit, dat Victoria altijd óók *Defensatrix Fidei* was --- onmiskenbaar hoofd van de Anglicaanse staatskerk – maakte dat volgens haar adviseurs niet anders.

XVI.8.8 De bevoegdheidskring van Monarchen in de XIXe eeuw

Daarover bleek men te kunnen twisten. Dat zou niet aanstonds blijken. Maar dat aspect zou, omdat de internationale betrekkingen in de tweede helft van het decennium 1860-1870, de transactie ineens geopolitiek van kleur doen verschieten. Tot schrik van het Nederlandse kabinet. Wel adviseerden de Britse *Queens Councils* dat

het raadzaam was om geen nodeloos opzien te baren met de aankoop en de methode van leveranties noch met de plaats waar het geval gepositioneerd zou moeten worden. Destijds was verder niet echt duidelijk wat monarchen precies wel of niet mochten doen, extern -- in het buitenland buiten hun interne territoriale soevereiniteit -- op eigen burgerrechtelijke titel. Dat was een typisch XIX-eeuws probleem. Die eeuw introduceert de voordien onbekende politieke ministeriële verantwoordelijkheid voor de opstellingen van **monarchen** voor zover ze staatshoofd waren. Ze mochten nooit handelingen verrichten die staatkundige implicaties konden hebben buiten medeweten van hun ministers of kabinetten om.

XVI.8.9 Wat was de staatkundige aard van de aankoop?

De opdracht tot het verwerven van dit doxaal was géén *actum iure gestionis*. Een handeling in het horizontale privaatrechtelijk verkeer. Het was, oordeelde het Britse kabinet dat pas achteraf op de hoogte kwam van de handelingen van Victoria te dezen, overduidelijk een *actum iure imperii*: een handeling met staatkundige, constitutionele implicaties. De reden was dat Victoria ook in haar particuliere hoedanigheid constitutioneel hoofd van de Anglicaanse kerk was krachtens de *Act of Supremacy* van Hendrik VIII van 1531. Het was de intentie van de twee echtelieden om dit meubel te doen plaatsen in West Minster Abbey. Daar zou het ook beter gepast hebben. Albert vond, dat het katholicisme meer ruimte bood aan een absoluter opgevatte koninklijke macht dan op dat moment in Engeland gangbaar was.

Zijn oom Leopold I der Belgen had hem daarover ingelicht. Die kon veel beter overweg met de katholieken dan met de liberalen. Die katholieken gaven meer ruimte aan wat de "Gratie Gods" toeliet en waren afkerig van volkssoevereiniteit. Albert was eigenlijk de gene die politiek leidend was in het koningskoppel. Victoria begreep er niet echt veel van. Maar koppig was ze wel. Albert was haar idool. En zeker, Victoria was hartgrondig van plan die doxaalleverantie en herplaatsing dóór te zetten ter ere van haar zo diep betreurde Albert die schielijk nadien overleed in 1861. Beiden wisten van het Bossche voornemen om het doxaal te vervreemden. Toen al. Victoria raakte na dat overlijden van Albert in een depressie.

XVI.8.10 De constitutionele positie van Victoria als weduwe der Kroon

Ze ondernam allerlei, de vreemdste dingen, om haar Albert te eren. Deze bieding, die namens haar gedaan werd, was één uit een reeks. Want Victoria vond dat de herdenking van haar *Prince Consort* háár particuliere zaak was. Ze wilde zich niet neerleggen bij de visie van het kabinet -- het waren er meerdere, volgtijdelijk -- dat ze hier, juist omdat ze hoofd van de Anglicaanse kerk was een *actum iure imperii* beging. Ze was daar niet van af te brengen en bleef bij haar voornemen. Deze ruzie drong door naar buiten. Uiteraard. De Britten vonden dat echt leuk. Het lijkt wel op de heibel die ook ontstond ten gevolge van het *décès* van prinses Diana. Omdat toen de koningin ook nogal wat verheimelijkte voor haar kabinet-Blair. Omdat ze vond dat de begrafenis, de uitvaartplechtigheden en de gedenkdiensten met de plaatsing van zerkmonumenten geen zaak waren voor het *common house*.

Alles werd destijds door de hofmaarschalk van Victoria gedaan om te beletten dat zij in persoon iets wilde uitvoeren wat ze met haar Albert op touw had gezet. Iets wat haar kabinet wel begreep in 1866 maar niet kon billijken en aanvaarden. In Nederland was het zeker bekend bij het kabinet, dat Nederlandse gezant ingelicht had over de staatshuishoudelijke heibel bericht te dezen. Gelet op de Britse constitutionele verhoudingen. Albert Venn Dicey, de grote staatsrechtgeleerde, schrijft erover in zijn handboek *The Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, eerste druk 1885 (zie het bronnen- en literatuuroverzicht in de bijlagen). De Engelse constitutie is immers samengesteld uit tradities en gewoonten en zeker niet vervat in een artikelsgewijze Akte zoals een Grondwet.

XVI.8.11 De Britse constitutie bestaat uit gewoonterecht

De befaamde Magna Carta-1215 is geen grondwet. Het is een wederzijdse overeenkomst waarin de feodale onderlinge afhankelijkheid van graven, baronnen en koning wordt gedefinieerd en waarin de koning belooft bepaalde privileges van die edelen te eerbiedigen. Die belofte geldt niet buiten die kring van contractanten. Niet voor burgers, niet voor ingezetenen en niet voor vreemdelingen --- voor die laatsten al helemaal niet. Het verdrag van Lissabon-2004 is juist wel zo'n grondwet en daarin zit mede een reden voor BREXIT.

Bij ons in Tilburg placht onze staatsrechtprofessor H.J.H.M. Jeukens, aan de nieuwe juridische faculteit diens Britse standaardwerk een semesterlang te gebruiken als catalogus van voorbeelden van typisch westelijke constituties in een representatieve democratie. Willem III en Wilhelmina deden overigens precies hetzelfde als Victoria. Ze regelden veel buiten hun kabinetten om, zonder ook maar een minister tevoren of zelfs achteraf te informeren. Ik geef één sprekend voorbeeld op. De bieding ter aankoop van Luxemburg als privaat eigendom van Willem III aan Keizer Napoleon III, hier te lande ruchtbaar als de "Luxemburgse kwestie" van 1868. Ook hierbij werd de offerte gedaan door bemiddelaars. Natuurlijk niet door Willem zelf, zo gek was hij toch nog niet. Nederland kwam daardoor bijna in oorlog met Pruisen.

XVI.9 De positie van de Britse Monarch als hoofd van de Anglicaanse kerk binnen het imperium

XVI.9.1 De handelscontacten

Victoria bood deswege heimelijk via een reeks stromannen, waaronder een welgereputeerde handelaar in antiquaria, firmahoudend onder de naam Murray Marks Ltd. gevestigd te Londen, die vaak in opdracht bestellingen deed van monumentale kunstwerken in het buitenland. Murray zelf (1840-1918) was gespecialiseerd in de verwerving van Hollandse kunstobjecten, vooral de zo begeerde Hollandse maritimisten – schilders van zeetaferelen, vooral oorlogsslagen ter zee tussen Engelse en Hollandse vlootcombinaties – maar was ook goed bekend met andere kunststukken uit Hollands Gouden Eeuw. En ook de marktprijzen. Marks was herkomstig uit Nederland. Maar hij was ook bekend als een discreet bemiddelaar, vooral waar het stukken betrof uit Het Verre Oosten. Zoals wit Chinees porcelein dat

in deze dagen zeer in tel was, maar vaak afkomstig was uit illegale handelstransacties. Ook Murray opereerde nooit zelf rechtstreeks doch via stromannen, vooral als het aanmerkelijk risico van heling niet uit te sluiten was. Soms waren de eigendomsverhoudingen betreffende het te verwerven stuk onduidelijk althans buitengewoon gecompliceerd. Dat gold te meer voor kerkelijke stukken uit Nederland, wanneer ze afkomstig waren uit een genaaste of geschonken boedel uit verworven hoofde van de Staatsregeling des Bataafschen Volks-1798 waarin in additionele overgangsartikelen die verhoudingen waren geregeld wanneer een religieuze gezindte een kerkgebouw of kerkfabriek had kunnen opeisen ten laste van de Nederduyts Gereformeerde kerkorganisatie van 1650. Dat overgangsrecht was nogal oppervlakkig en telde tal van lacunes betreffende het interne kerkelijk meubilair. Murray was er mee op de hoogte. Zie: Wainwright, Clive. *'A gatherer and disposer of other men's stuffe': Murray Marks, connoisseur and curiosity dealer.* In: *Journal of the History of Collections* 14, no. 1 (2002): 161-76. NAL pressmark: PP.69.E.

Victoria bood in *privatim*. Dus: alsof ze particulier was. Het stuk zou moeten worden geleverd aan het South Kensington Museum op nader overeen te komen verzekerings- en transportcondities. Zoals ze ook wel meubels en schilderijen kocht. Dat Britse majesteiten hadden dat vaker gedaan. Er waren precedenten. Dat is altijd van groot belang in een land als Engeland, waar het ongeschreven, althans ongecodificeerd, gewoonterecht altijd een doorslaggevende rol speelde en nog speelt. Juist in gevoelige rechtspolitieke aangelegenheden.

Destijds, in 1572, koningin Elisabeth I, de roemruchte *good queen Bess*, ook al eens met vrucht de totale rooms-katholieke inventaris gekocht van de Rotterdamse stadskerk, de Sint Laurens. Die was wijd vermaard wegens het prachtige interieur met de diverse rijke gilde-altaren en vooral het imponerende hoog-altaar, aan de Sint Laurens geschonken door de Bourgondische bisschop van Utrecht, midden in de vijftiende eeuw toen het kerkschip van de Sint Laurens net was opgeleverd. David van Bourgondië was dat geweest.

Hij had niet op een cent gekeken en ook het kunstig gestoken koorgestoelte geschonken tezamen met een groot houten doxaal. In 1572 echter had Rotterdam besloten, nadat het geteisterd was door Spaanse bezettingstroepen, over te gaan, integraal tot de Nederduytsch Gereformeerde Religie. Het had dat gedaan omdat het de brandschattingen van de Spaanse bezettingsbrigades meer dan zat was geweest. De voormalige pastoor was meteen ook maar aangesteld als de eerste dominee. Elisabeth kon de inventaris prima gebruiken voor haar Anglicaanse kerken, want ook al waren die protestants geworden in 1530 onder Hendrik VIII, het roomse meubilair van

altaren, preekstoelen, retabels en sacramentstorens bleef liturgisch in zwang.

Elisabeth wist, ter versteviging van haar wankele monarchale gezag als vrouw wel raad mee. Rotterdam, dat de commerciële relaties met Engeland bleef koesteren -- wat kon het anders, overigens? -- leverde tegen vriendenprijs. De gemeente raakte zo die op dat moment verworpen al te drukke paapse opsmuk kwijt --- later kreeg de gemeente er spijt van -- zonder dat er een inleidende zaaksvernietiging, zoals die van de beeldenstorm van 1566 aan te pas kwam.

XVI.9.2 Rex Chistianissimus

Ze kon de transactie met gesloten beurzen doen delgen, want Elisabeth had Rotterdam tijdelijk Schotse troepen geleverd die nog altijd niet betaald waren. Zulks ter verdediging van Rotterdam tegen de Spanjaarden die op dat moment begonnen waren met terreurbezettingen in het hart van Holland. De Schotse soldaten kregen nu hun soldij in hun eigen pasmunt, Rotterdam was die aanstootgevende inventaris kwijt, Elisabeth maakte goede sier in Londen, en de Staten van Holland konden voorlopig rekenen op defensieve allianties van de zijde van Engeland. Want dat de oorlog met Spanje nog niet afgelopen was, placht destijds ieder duidelijk te zijn. De door Victoria ingezette biedingen vanaf 1862 leken een herhaling van deze reeks precedenter. Whitehall had geen bezwaren -- historische precedenter zijn alles in het

Angelsaksische *common law system* – en Den Haag kreeg aldus wellicht mede de beschikking over aanzienlijke Britse deviezen.

Want deze leveranties veronderstelden hoge exportlicenties. Ook al omdat het doxaal gold als openbaar kunstbezit. Elisabeth had de inventaris van de Rotterdamse stadskerk nodig voor de herinrichting van de voormalige roomse bedehuizen die Koning Hendrik VIII had genaast ter gelegenheid van het door hem veroorzaakte schisma met Rome. Hendrik had die bevoegdheid gegrond op het feit dat hij tenslotte toch maar *Verdediger van Het Geloof* was volgens het wetsformulier dat Engeland placht te hanteren. Zijn vader, Koning James IV van Schotland had de titel ook gehad. Hij mocht zich Protector and Defender of the Christian Faith noemen bij decreet van Paus Julius II. Hij kreeg deze titel uit handen van de Pauselijke Delefaat Robert Bellenden in Holywood Abbey. Ik refereerde al aan die ceremonie hierboven.

XVI.9.3 De bevoegdheden voortvloeiend uit de positie van religieus leider

De titel was competentiescheppend volgens Britse rechtsgeleerden, juist zoals de aanduidingen van de Portugese en Castiliaanse Majesteiten waren geweest in de bulla, die had geleid tot het Verdrag van Tordeillas in 1494. Daarin waren de koningen “zeer katholiek” of “*Christianissimus*” genoemd. In deze aanduiding lag hun competentie uitgedrukt om extraterritoriale rechtsmacht uit te oefenen in de Nieuwe Wereld. Ter verspreiding van het christelijk geloof. Zie hierboven. Een rechtsmacht die natuurlijk effectief moest zijn en dus inzet van het legitieme geweldsmonopolie van vorsten veronderstelde. In navolging was de Franse koning zich óók *Christianissimus* gaan noemen en eveneens *Défenseur de la Foi*.

Hendrik VIII zag dus in die titel niet maar een loos, inhoudsloos eerbewijs. Neen, het was een titel die competenties inhield van staatshuishoudelijke aard. Hij was door die titel burgerrechtelijk administrator geworden van alle kerkelijke stoffelijke bezittingen. Paus Leo X gaf de titel door bij een vergelijkbaar decreet in 1521 aan de koning van Engeland Hendrik VIII. Het was een beloning voor diens verdediging van de dogmatiek van de Zeven Sacramenten (*Assertio Septem Sacramentorum*), een leer die ook nog door Hendrik in het voorbijgaan was vastgeknoopt aan het primaatschap van Petrus dat sedert Luther in 1517 te Wittenberg de kerkelijke hiërarchie ten principale als on-Bijbels had geafficheerd zwaar onder druk was komen te staan, zéker als volkerenrechtelijk uitgangspunt.

XVI.9.4 Het primaatschap van Petrus en de Engelse positie daartegenover

Dat primaatschap was immers de grondslag geweest van de geopolitieke tweedeling van de Nieuwe Wereld conform het hier meermalen genoemde Verdrag van Tordesillas-1494. Portugal had de Koning van Engeland in persoon deelgenoot gemaakt van zijn concessies oostwaarts. Het had goed gevonden dat die Koning in Het Verre Oosten ook territoriale claims zou uitbrengen, zulks ter verspreiding van de christelijke – dus: Rooms Katholieke leer – en daarmee was Hendrik VIII op dat moment druk doende. Hendrik had er alle belang bij om dat primaatschap te koesteren. Op dat moment tenminste.

In 1530 werd dat natuurlijk anders, toen de Paus Hendriks huwelijk met Catharina van Aragon niet nietig wilde verklaren, met alle terugwerkende kracht van dien. De Paus excommuniceerde Hendrik. Dat was dodelijk. Tenzij Hendrik alsnog zich volledig canoniekrechtelijk losscheurde van de Roomse Kerk. En zichzelf benoemde tot hoofd van de Anglicaanse kerk, wier leerstellig moraal-theologisch systeem nog uitgevonden moest worden. Het Engelse Parlement sloeg een wet in 1543 waarin deze verheffing rechtens constitutioneel werd erkend.

De wet strekte deze erkenning ook maar meteen uit over Ierland. De titel werd een constitutioneel onderdeel van de staatshuishouding van Groot-Brittannië, op dat moment omvattend Ierland, Frankrijk en Engeland zelf. Wat dat onderdeel precies betekende, staatkundig en moraal-theologisch, moest nog nader vastgesteld worden. Wie ambtenaar in dat rijk wilde zijn, moest de geldigheid van de titel bij eed bezweren bij de aanstelling.

Paus Paulus III erkende in 1537 koning James V van Schotland als *defender of the faith*, in de hoop dat James trouw aan Rome zou blijven. Maar deze titel werd in Schotland geen constitutionele aangelegenheid. Er was geen echt Schots rijksgeloof. Dat wilden de Schotten echt zo houden. Ze ervoeren religie veeleer als splijtzwam in staatshuishoudelijke aangelegenheden dan als fermentatiemiddel of samenbindende kracht.

XVI.10 Groot-Brittannië als christelijke theocratie

XVI.10.1 Het koninklijk geloof rijksaangelegenheid

Het werd nadien, nadat de Engelse Kroon voortgezet alle kerkelijke onroerende goederen en opstallen, kerkfabrieken, heilige geesttafels en onderwijsinstellingen, was gaan onteigenen en toedelen aan de eigen loyale adeldom of naasten ten eigen behoefte – waaronder de roemruchte universiteiten te Oxford en Cambridge – gaandeweg duidelijk dat het Anglicaanse geloof een weinig stabiele basis bood voor de doorontwikkeling van een absoluut monarchaal gezag. Het was er te opportunistisch, te ge(geo)politiseerd, te staatshuishoudelijk voor ingebed geraakt. Een verloren zeeslag, een mislukte bezetting, een niet houdbare annexatie of expeditionaire soevereiniteitsclaim bracht het koninklijk gezag meteen in diskrediet en daarmee alle aan het koninklijk gezag verbonden machtsaanspraken.

Het Lager Huis dwarsboomde dan deze jurisdictionele soevereiniteitsaanwendingen, wees ze af als usurpaties en weigerde iedere belastingvoordracht in verband daarmee. En zonder dat parlement kon geen fiscaal feit rechtens in stand blijven volgens het universele nationale gewoonterecht van het rijk, de *common law*. Zonder wettelijke grondslag was geen fiscale heffing legitiem en gold de vordering van de kroon als een machtsaanmatiging waaraan geen ingezetene mocht medewerken. Het protestantisme was geen religieus kader waarin de macht van een koning absoluut kon worden doorontwikkeld.

XVI.10.2 Karel II als crypto-katholiek vorst

Karel I (1600-1649) Stuart kwam er bijna onmiddellijk achter. Hij ervoer dat het protestantisme een geloofsovertuiging bood dat “van onderop” geplogen moest worden, het kon niet dwang- en plichtmatig tegen een meerderheidsovertuiging worden opgelegd zoals het rooms-katholicisme sedert Bonifacius VIII. Zonder parlementaire goedkeuring geen belastingen. Dat het Lutheranisme dat wél goedkeurde, bleek, nadat de Reformatorische schokgolven waren verlopen, exceptioneel. Karel I zette speciale mobiele tribunalen in om het tegendeel te forceren, liet arrestatiebrigades los op het land, probeerde een koninklijke moraal-theologie via disciplinaire maatregelen ten plattelande, in dorpen, steden en gewesten door te drukken, maar allemaal te vergeefs.

De *common law* heerste ook over de koning. En zij was gebaseerd op de gedachte: no taxation without representation. Deze rechtsspreuk zou de basis worden voor de Britse staatshuishouding. De bedienaren van deze Anglicaanse theologie bleken ambtenaren. Hun salaris was daarom de resultante van fiscale heffing. En die heffing was slechts gelegitimeerd door de instemming van het volksparlament bij of krachtens een wet waarmee dat bekrachtigd werd.

Karel I deed het tegenovergestelde. Hij was dus een tiran. En de christenheid verdroeg geen tirannen. Niet ultiem. Dat was de maxime van de *common law*. Karel gehoorzaamde deze maxime niet. Het kostte hem de kop. Terwijl de Franse zonnekoning tegelijkertijd kon schitteren door een dergelijke maxime volledig te veronachtzamen. Maar Lodewijk had Rome aan zijn zijde, zij het dan via een op zijn behoeften hertaalde modaliteit van de Roomse Geloofsleer, het Gallicanisme.

Karel II trachtte dat na te apen. Ook hij wilde absoluut vorst zijn. En dus niet onder de vigeur van de *common law* staan. Maar zijn imitaties werden onmiddellijk herkend als antithetisch aan de essentie van de *common law*. Karel moest het veld ruimen en kreeg asiel bij de zonnekoning. Koning Stadhouder Willem III van Oranje trad als substituut in zijn plaats. Maar onderwierp zich letterlijk stilzwijgend aan de *common law*. Die werd hem, zij het summierlijk, bij dictaat voorgehouden door vertegenwoordigers van dat Lager Huis via een staccato voorgelezen lijst van grondrechten van de Engelse burger-ingezetene, de *Bill of Rights*. In 1688 deed dat parlement dat. Willem mocht de hoed ophouden op de allongepruik. Hij hoefde niet mondeling in te stemmen. Willem moest alleen kortgestuikt knikken. Hij deed het tegen heug en meug. Maar hij had het Engelse mobiele Veldleger en de Engelse oorlogsvloot nodig om zijn Lage Land, vooral zijn Holland, militair te zekeren in de staatszelfstandigheid. Een knik was daartoe voldoende.

XVI.10.3 De Kroon ledepop van het Lagerhuis?

Het leek goedkoop. Maar de Engelse Kroon leverde zich met die knik onvoorwaardelijk uit aan de onbepaalde *common law*. Want wat dat gewonterecht nu inhield, was niemand duidelijk. Dat was precies wat de Engelsen wilden. Zij maakten uit wat het was, kon zijn en worden. En drongen tussen 1688-1800 alle wezenlijke

koninklijke macht in het staatshuishoudelijk apparaat omzichtig, zorgvuldig en effectief terug. Via de onbeperkte politieke verantwoordelijkheid van ieder kabinetslid jegens dat Lager Huis. Mocht een lid die verantwoordelijkheid misachten, dan was hij strafbaar. Wegens *contempt of Parliament*. Een misdrijf gelijk aan hoogverraad. Vervolging ter zake impliceerde dat het betrokken lid het beulzwaard in de verte zag schitteren.

En dat bracht een warm gevoel van politieke correctheid bij de kabinetsministers te weeg. In 1800 had de kroon vrijwel niets meer te makken. Het was vergemakkelijkt omdat de vorsten die de Stuarts waren opgevolgd Hannoverianen waren die geen Engels kenden en overigens doorgaans leden aan geestesafwijkingen die hen tot regeren buiten staat steden. Zo trof de *Queens-consort* Prins Albert van Saksen-Coburg het Britse staatsapparaat in 1839 aan. Toen deed Victoria, tot over haar oren verliefd, haar volle neef haar huwelijksaanzoek. Hij aanvaardde. Met als *reservatio mentalis*, dat hij de koninklijke macht van voorheen zou weten te restaureren. Eventueel met hulp van Rome. Albert had te maken met een basaal naïeve Victoria. Victoria, die zo onverwacht toch nog tot de Britse troon was geroepen, omdat de (achter) en neven-neven die eerder voor het bezetten daarvan geroepen waren door hun doorgaans beestachtige levenswijze of geestelijke defecten – beiden zo eigen aan de Hannoveriaanse dynastie – waren vooroverleden.

Queen Victoria

XVI.10.4 De *Bedroomcrisis* van 7 mei 1839

Victoria kon destijds, om zes uur in de ochtend van 20 juni in 1837, maar niet geloven, dat zij tot deze macht ineens, eigenlijk zonder degelijke voorbereiding, was verheven door de Voorzienigheid, over wier existentie ze mystieke en excessief vage denkbeelden koesterde toen ze in die schemerachtend van haar Hofkapelaan vernemen mocht dat ze Koningin van Groot-Brittannië was geroepen. Ze was verbijsterd. Maar ze wist dat goed te camoufleren. Ze was krap negentien. Ze kende haar latere echtgenoot prins Albert wel, maar ze vond hem een wijsneus en een pedante appetanterik. Ze is pas later verliefd op Albert geworden. Ze was eigenlijk van plan helemaal niet te trouwen. Wat ze thuis aan vechthuwelijken had gezien was

wat haar betreft genoeg om vrijgezelle te willen blijven. Ik volg nu vooral Lytton Strachey, in zijn voorbeeldeloze en onnavolgbare biografie van Victoria (*Queen Victoria*, uitgeverij Chatto & Windus, Londen, vele drukken). Ze wist zich omringd door hoogst viriele Engelse macho's met een te groot ego. De politici. Erop uit haar koninklijke macht zoveel mogelijk te reduceren. Victoria, met de koppigheid van de puber die overvallen wordt door wijsneuzige volwassenen die willen bevoogden, nam zich die ochtend voor dat nimmer, nimmer, nimmer te laten gebeuren.

Ze zette direct haar moeder de slaapkamer, die ze met haar deelde, uit en verbande haar naar elders, v er uit de buurt. Want deze moeder had met die politici geheuld. Ze wist weinig van de Engelse constitutie. Maar ze wist dat ze haar hofhouding naar welgevallen mocht inrichten en dat ze daarvoor de gelden mocht voteren bij haar eerste minister, die maar moest zien waar hij dat vandaan haalde. Ze besloot in lijn daarmee het begrip "hofhouding" of "huis" zo ruim mogelijk te interpreteren. Bij Lord Melbourne, een oude straatwijze losbol en nog steeds levenslustige schavuit, die aardigheid had in de zo jeugdige spring-in-het –veld vond dat geen bezwaar. Maar bij diens opvolger, sir Richard Peel, w el.

Hij merkte dat Victoria vakkundig nogal wat staatkundige bevoegdheden naar zich toeschoffelde. Via het begrip "huis". Ongedefinieerd, zoals zoveel in de van tradities aan elkaar hangende Engelse constitutie. Peel besloot daarmee korte metten te maken, door te eisen dat Victoria voortaan alleen hofdames zou benoemen op voordracht van de premier. Want via die dames liepen praktisch alle externe contacten van dat Huis en de buitenwereld. Victoria tekende alleen voor afkondiging vatbare wetsbesluiten. Victoria weigerde. Dat was ongehoord. Peel was totaal van slag. Hij deelde mee, dat hij dan ook geen kabinet kon samenstellen. Hij was druk met de formatie ervan doende.

Dat was dan jammer, aldus Victoria. Dan bleef Lord Melbourne maar aan. Die vond dat alleraardigst, mede omdat Peel allerlei moties tegen hem had weten door te drukken in het Lagerhuis. Hij sterkte Victoria in haar constitutionele wederspanning. Hij wees er op dat zij Peel de handkus – dus diens aanstelling, traditioneel door die kus bekrachtigd -- kon weigeren. Maar dat Peel, op zijn beurt, haar niet kon ontslaan. Aldus de constitutie. Melbourne en Victoria waren nog van plan lang en gelukkig op deze voet met elkaar door het staatkundig leven te gaan. Aangezien Peel zijn congé op deze basis had gekregen in de slaapkamer van Majesteit, staat dit gecompliceerde incident in het Britse staatsrecht bekend als de *Bedchambercrisis* van 7 mei 1839. Het zou het hele lange leven van Victoria, dat ze als weduwe op zichzelf teruggeworpen zou leiden, nasudderend blijven beheersen. Ze stierf op 22 januari 1901.

XVI.10.5 The King can do no wrong, but he cannot act alone

Het meningsverschil, dat Peel totaal desori enteerde, bleef slepend. Victoria week niet. Maar ondermijnde niettemin toch het gezag van de Kroon. Melbourne zorgde dat ze weinig voteerde, zodat de zaak niet op de spits zou worden gedreven.

Maar omdat de Engelse constitutie uitging van de gedachte *The King can do no wrong but He cannot act alone*, wist Melbourne óók dat er op de langere duur moeilijkheden van moesten komen. Er zou zich ongetwijfeld een premier opdoen, die zich niet bij de halstarrige weigerachtigheid van Victoria zou neerleggen. Voor bepaalde voteringen zou stellig een wetsbesluit moeten worden geslagen. Zulk een besluit zou mede-ondertekening vergen van de premier, die vervolgens voor de geraamde uitgaven de onvoorwaardelijke politieke verantwoordelijkheid zou nemen jegens het Lagerhuis. Zou een premier dat niet doen, dan zou zich een negatief jurisdictieconflict voordoen tussen de persoon des Konings en het kabinet.

XVI.10.6 De vergelijking met halstarrige Wilhelmina in haar vormeloze bontjassen

Dat zou dan naar buiten treden. Daarmee zou de persoon van de Koning aansprakelijk kunnen worden voor een bepaald regeeringsoptreden. Dus zou deze gezagsdrager niet langer onschendbaar kunnen blijven. En wat dan? De constitutie regelde dat niet. De geschiedenis wel: die leerde dat óf de premier óf de Monarch het hoofd op het schavot zou moeten laten. Victoria zou moeten inschikken. Hoe, dat was nog niet duidelijk. Maar dat een prins-gemaal met een zekere belegen wijsheid haar daartoe zou kunnen – en moeten nopen – dat was duidelijk. Victoria zou zich door geen politicus laten beïnvloeden. In dit opzicht lijkt ze opmerkelijk veel op onze Koningin Wilhelmina.

Die deed hetzelfde. En haar premiers hebben er steeds alles aan gedaan om dat krampachtig geheim te houden. Want ze durfden de constitutionele crisis die aan dat negatief jurisdictieconflict verbonden zouden zijn nu eenmaal niet aan. De zittend premier zou zeker een electoraal verlies voor zijn partij tegemoet mogen zien, als hij genoodzaakt zou zijn de Tweede Kamer deswege te ontbinden. Dat perspectief hebben Cort van der Linden, Colijn, Drees en Den Uyl – bij de Lockheed-affaire, toen Juliana ineens óók deze koppigheid bleek te koesteren – niet aangedurfd. Melbourne kon langer blijven door dit constitutionele schaakmat en de eerste ministers na hem hebben deze staatkundige verlamming nooit aangedurfd. Ook al deden de Monarchen de gekste dingen. Het feit dat de Britse premier sedert de *bedroomcrisis* niet durfde te vragen naar de aard van de uitgaven ten behoeve van de koninklijke hofhouding kwam pas brisant aan het licht in 1871.

En zulks omdat het Lagerhuis had moeten vaststellen dat de jaarlijks forfaitaire gegunde bedragen voor die hofhouding ten laste van de Rijksbegroting sedert de dood van Albert alleen maar fors gestegen waren. Victoria trouwde met haar Albert op 10 februari 1840. Albert was beslist niet van plan een in de actuele staatkunde een tweede viool te gaan spelen. Net als Victoria wilde hij macht. Hij wilde ertoe doen. Maar hoe dat te bereiken, dat was Albert niet aanstonds duidelijk. Zijn Victoriaatje was erg verliefd op hem, dat wist hij wel. Dat was ze toch ineens geworden, nadat Lord Melbourne haar ervan had doordrongen dat staatsnoodzaak vergde dat ze trouwde met deze Duitse prins, reeds, omdat het Duitse blok in Centraal Europa steeds belangrijker aan het worden was. Dat blok had Groot-Brittannië wellicht nodig,

omdat Frankrijk nog steeds agressief en onbetrouwbaar bleek in deze jaren. Victoria zocht ook nog steeds naar heimelijke wegen voor koninklijke machtsuitbreidingen buiten het Britse parlement om. Ook zij wilde ertoe doen. Het deed haar deugd dat haar man dat ook wilde. Al snel kwam tussen hen beide de *bedroomcrisis* ter sprake en de neiging van Britse premiers zich met de private hofhouding te bemoeien.

XVI.10.7 De master of the royal household rekeningplichtig aan Albert alléén

Die hofhouding was buitengewoon talrijk en daaronder waren veel functionarissen met de merkwaardigste benamingen, vaak stammend uit de middeleeuwen. Wat ze deden, dat was eigenlijk niemand recht duidelijk en vaak nog minder hoever hun bevoegdheden gingen. Wat deed eigenlijk een *lord chamberlain* in vredesnaam? Hij was bevoegd te beschikken over alle woonruimte van de majesteit en daartoe uitgaven te doen. Maar wat betekende dat praktisch en dus concreet? Er was een *lord steward*. Die had het oppertoezicht over de keukens, de voorraden en de bijkeukens? Dan was er nog een lord, die alles regelde betreffende de bossen en wouden die ter beschikking stonden van de majesteit. *The Warden of the Royal Robes, the Royal Verger and Herberger*, wat deden die lui in vredesnaam om hun emolumenten te verdienen? Waarom werd soms “Rodekamerwijn” uitgereikt en waar was dat voor? Wat was dat trouwens in ’s hemelsnaam voor drank? En zo stond de lijst van huishoudelijke diensten vol met enigmatische personages, aanstellingen, ambten en bijbehorende voorliggende voorzieningen alsmede voorschotten. Alles bij elkaar opklimmend tot aanmerkelijke bedragen. Allemaal belastinggeld.

De lord chamberlain ging over alles waaruit de koninklijke vertrekken waren samengesteld in bouwkundige zin, dus ook over de ramen en glaspartijen die anderszins het daglicht deden binnenvallen, zoals dakkoekoeken, dakvensters en de lichtkoepels der trappenhuizen. Deze lord deed ze aan de binnenkant wassen. Maar niet aan de buitenkant: daarvoor was de lord steward exclusief bevoegd. Maar deze twee hoge functionarissen communiceerden nooit met elkaar! Zoals de *master of the horses* gewoon was evenmin te doen. Daar kwam Albert ook al gauw achter. En dáár, zo oordeelde hij aanstonds, zat beider kans. Net als in het feit dat de regeling niets inhield over de omvangrijke glazen kassen, serres en glazen tuinhuisjes waarover majesteit mocht beschikken vanuit haar paleizen. Iets dergelijks gold óók voor de opperjagermeester, de meester van de vossenjacht, de kaarsenmeester en ga zomaar door, die goudgegalonneerd rondliepen door de immense paleizen en voortdurend de gekste declaraties indienden.

Een kaars, die één keer aangestoken was, mocht niet andermaal gebruikt worden wegens de brandgevaarlijkheid, omdat wellicht de pit scheef was komen te zitten tijdens het branden via het wegglekken van kaarswas. Die werd dan apart gelegd, maar mocht door de kaarsenbeambten particulier verkocht worden. De lord chamberlain was de enige, die bepaalde waar en wanneer vuur gemaakt mocht worden in de paleizen. Maar de lord steward moest de voorraden aanleggen voor het vuurmateriaal zoals houtblokken, takkenbossen, die verdomde kaarsen, olielampen en drijfputten.

Ze declareerden allemaal fors. Onafhankelijk van elkaar. Albert besloot nu, voor dat hele chaotische personeelsapparaat één opperhofmeester aan te stellen, de *master of the royal household*.

Die was voortaan gehouden aan de prins financieel overzichtelijk rekenschap af te dragen. Mét alle bijbehorende rekeningen, bestellingen en overmakingen per wissel. De prins vroeg op basis van deze maandrekeningen aan Victoria voor haar hofhouding het bijbehorend bedrag aan te vragen als totaal som op te nemen in de aanlopende rijksbegroting. En dat werd aan de premier bij de vaststelling van de rijksbegroting gevoteerd. Aan het parlement, meteen in het begin van het boekjaar. Die premier nam dat document aan, nam het vluchtig door, en betaalde: de bedroomcrisis had immers duidelijk laten blijken wat er gebeurde als dat niet geschiedde: de koningin weigerde dan verder met de premier te communiceren. Dan stond het staatsapparaat eigenlijk stil. Vragen over de posten die onder de totaal som prijken werden niet gesteld. Victoria wenste geen informatie te verschaffen, was het parool, over de wijze waarop ze haar huishouding deed voeren. Bestellingen, rekeningen en overmakingen werden nimmer getoond. De pers moest er maar naar gissen (iets, waarin die pers op den duur heel goed werd). Dat alles was en bleef privé. Dat ging het kabinet niets aan. Wilde ze niettemin toch iets toelichten, dan was dat vrijwillige zelfbeperking harezijds, maar geen plichtmatige verantwoording, dat moest iedere politicus heel goed weten.

Lord Melbourne had dat geaccepteerd, maar met hem kon Victoria het opperbest vinden. Met Peel en zijn opvolgers niet. Met Gladstone stond ze, zoals we nog toelichten, zowat op voet van permanente oorlog. Met Lord Palmerston eveneens, want die wenste niet te accepteren dat Britse gezanten en diplomaten dienaren waren van de Zeer Brittannische Majesteit in persoon. Die al te verzekerde man werd uiterst onheus bejegend bij bepaalde botsingen betreffende de huishouding, ook die welke niets met het eigenlijke buitenland te maken hadden. Want steeds moesten buitenlandse diplomaten toch hun opwachting komen maken bij die Majesteit en steeds was Victoria niet te beroerd om Palmerston dan flink in zijn hemd te zetten. Je zag deze bewindsman gaandeweg krimpen totdat hij schier elke eigendunk verloren had.

Ook al ging het om de Krim-oorlog, Victoria wist er altijd óók iets huishoudelijks aan te ontwaren. Ondertussen bouwde Victoria aldus een reeks precedenten op, die een gewoonterechtelijke regeling vormden waardoor Victoria en Albert steeds over een enorme som konden beschikken, bijna een illegaal fonds, om hun activiteiten financieel te dekken. Dat was precies de toeleg van Albert geweest. En Victoria zette dat voort, ook als weduwe, onverstoorbaar en uiterst onheus als deze regeling van haar betreurde Albert door een premier betwist werd. Zo verwierf de Koning van Engeland waarachtig toch weer grote geheime macht buiten de volksvertegenwoordiging om. Dat ervoer Victoria die zulks zag als het erfdeel van haar Albert dat ze zou handhaven. Tegen iedere prijs. Dat ze daarmee het

staatsrechtelijk budgetrecht van het Lagerhuis behoorlijk ondermijnde was Albert destijds echt wel duidelijk geweest. Zo liberaal was Albert, als Duitse prins van den bloede, nu ook weer niet geweest, al wordt in de Engelse geschiedenisboekjes vaak anders verhaald. Via dat huishoudgeld, dat steeds meer wies, kon zijn Victoriaatje uiteindelijk toch haar persoonlijke macht flink uitbreiden en dus die van hem, Albert. Buiten iedere politieke verantwoordelijkheid van de ministers. Zolang Albert leefde, maakte Victoria het niet te bont: Albert voelde altijd haarscherp aan hoe ver hij soms te v er kon gaan. Dan trapte hij op de rem en stuurde Victoria schielijk bij. Maar na zijn dood was die breideling weg. Victoria sloeg nog net niet op hol, maar trapte te vaak en te krachtig tegen de disselboom. Dat zou al binnen tien jaar blijken. Haar huishouding bleek op bijna iedere staatkundige aangelegenheid betrekking te hebben: het werd te gek.

XVI.10.8 De debatten in het Lagerhuis over 's Konings onschendbaarheid en de Britse buitenlandpolitiek

Het Lagerhuis vroeg uiteindelijk een interpellatie aan in deze brisante kwestie en bracht allerlei berichten ter sprake uit de openbare periodieke pers over de aanschaf door of namens Victoria van voorwerpen die onmiskenbaar van religieus getinte aard en strekking waren. De leden van dat huis wezen erop, dat Victoria vrijwel geen van de haar opgedragen koninklijke ceremoniële taken had verricht in het bijzijn van het publiek uit de natie. Inderdaad: Victoria kon de rouw maar niet afleggen in verband met het heengaan van haar dierbare Albert. Ze deed alleen nog maar het constitutioneel onontbeerlijke minimum zoals het tot de handkus toelaten van premiers, het aanvaarden van de geloofsbrieven van gezanten en de ontvangst van vreemde vorsten buiten haar Imperium.

Maar ze ving wel op jaarbasis driehonderdvijfentachtigduizend pond sterling. Voor de huishouding. De kranten stonden echter bol van Victoria's buitenissige aankopen waaronder allerlei retabels, altaarstukken, sacrosanct vaatwerk en beelden. Die konden toch bezwaarlijk aangemerkt worden als meubelstukken in de majesteitelijke salons? Waar w as dat allemaal voor? Waarom moest de belastingbetaler daar voor opdraaien? De leden beleden met het vereiste nederig respect dat zij geen uitputtende inventarisatie vroegen van dat soort verwervingen, maar toch wel een specifieke rekening en verantwoording. Ze wilden nog niet zover gaan, dat ze op eigen initiatief samengestelde lijsten overlegden met het verzoek aan het kabinet om na te gaan of er iets aan ontbrak. Want er waren hele vreemde, zeer omvangrijke aankopen bij die duchtig over de tong gingen. Waar bleef de zestigduizend pond voor de civiele lijst bijvoorbeeld precies? Werd er zo prijkelijk gedineerd soms?

XVI.10.9 De interpellaties van Sir Charles Dilke

Was Victoria soms aan het speculeren? Soms in de in deze tijd zo spraakmakende aandelen in het Suezkanaal? Kon daardoor de precaire verstandhouding met Frankrijk, dat in oorlog was met Pruisen – de Frans-Duitse oorlog was juist in een eindeloze impasse geraakt – niet in gevaarkomen? Besefte Gladstone wel dat Victoria

in wezen uit een Duitse dynastie herkomstig was? Was dit niet gevaarzettend voor de diplomatieke betrekkingen met Parijs? Graag opheldering. Die gaf de zittende premier Gladstone niet. Hij wees op de deferentie voor de persoon van de Majesteit en kapittelde het huis dat het dit soort vragen durfde te stellen, blijkt uit de kamerhandelingen, de *Hansard*, (Hansard's Parliamentary Debates printed at Westminster, London Pater-noster-Row) over 1870.

Het huis vergat dat de Koningin gerechtigd was tot het forfaitaire bedrag en dat de besteding ervan niet in het debat aan de orde kon komen: de Koning is onschendbaar. Dit was onhandig geplaatst. Op dat moment herinnerde Engeland zich weer en detail dat hun vorsten eigenlijk Welfen waren uit het Huis Hannover en dat dit soort demarches die de betrekkingen met Bismarcks Pruisen en diens Duitse Keizerrijk in gevaar brachten hoogst ongewenst waren en in het Lagerhuis onder ministeriële verantwoordelijkheid behandeld dienden te worden. In het openbaar. Zonder dat de premier zich verschool achter de onschendbaarheid des Konings.

Dat was precies de benadering die de kwestie op scherp stelde, vooral omdat Victoria (a) een aanzienlijk vermogen had geërfd van Albert (b) zekere John Neild, een excentrieke spreekwoordelijke vrek haar een landgoed had doen erven van meer dan een half miljoen pond terwijl (c) verder ook de hofhouding voor de prins-gemaal was vervallen na een zekere overgangstijd voor het ontslag of de overplaatsing van het daarbij betrokken personeel. Waar bleven verdomme de duiten? En wat deed Victoria er mee? In deze jaren was een recessie gaande en ook de daarmee verbonden duurte van de primaire bestanddelen van het volksvoedsel zodat barre armoede en zelfs hongersnood heerste, vooral in Ierland en Schotland. Gladstone volhardde.

Dat joeg de gemoederen op, mede omdat Gladstone tegelijkertijd een voorstel indiende voor de toekenning van een bruidsschat aan de oudste zoon van hertog van Argyll van dertigduizend pond en verder een jaargeld van zesduizend pond. De hertog ging trouwen met prinses Louise van Saksen-Coburg, dus het was overduidelijk een uitgave ten behoeve van de natie. Dat vond tegenkanting via grote demonstraties waarbij voor een republiek gepleit werd, onder meer op Trafalgar Square. Onder deze omstandigheden, donderde de geachte afgevaardigde sir Charles Dilke, was de referentie aan de deferentie die men de Kroon was verschuldigd een paskwil. Maar Gladstone gaf niet toe. Dilke eiste een openlegging, integraal, van de boeken van de huishouding, de aanbestedingen inbegrepen.

Sir Charles Wentworth Dilke, 2nd Baronet, MP

Sir Charles Wentworth Dilke (1843-1911) 2nd Baronet, Member of Parliament voor het district Forest of Dean, was een buitengewoon gevaarlijke opponent van Gladstone. Hij was een radicaal liberaal. En hij was een heftig agerend republikein. Hij werd gedoodverfd als aankomend premier. Hij was daarom zo gevaarlijk omdat hij ten Hove gerepresenteerd was als hofbeambte. Hij wist heel veel van de merkwaardige aankopen van Victoria, die betrekking hadden op de aanschaf van godsdienstige parafernalia. Hij kende de dynastie Van Saksen-Coburg heel goed. En hij had de pest aan haar. Het was, zo vond hij, een kwalijke hofstoeterij, tuk op ongecontroleerde staatsmacht. Hij viel daarom Gladstone ongenadig aan, toen deze weigerde het Lagerhuis inzichten te geven in de aankopen en aanbestedingen op de civiele lijst. Hij stond bekend als een rokkenjager, een man met weinig respect voor de plichtmatige monogamie die Victoria openlijk als de enige juiste levenshouding predikte. Een man berucht om grensoverschrijdend gedrag, een non-conformist, een persoon met *me-too* aanklachten te zijnen laste. Victoria had zijn respectabiliteit meermalen kwestieus genoemd. Bij Dilke waren eerzaam getrouwde vrouwen beslist onveilig, deelde ze zuinigjes mee. Zulke dingen spelen steeds een grote rol. In de staatkunde. En daarbuiten.

Hij deed dat in een rumoerige zitting van het jaar 1872 vóór het zomerreces. Hij verwees naar de opvallend welgeredigeerde precieze berichtgevingen nopens de uitgavenposten van de zijde van periodieken als “*The Times*”, opgenomen in de bijlagen van de *Hansard* van dat jaar. Waren die juist? Durfde de regering deze posten te ontkennen? Daaronder de aankoop van een verder ongespecificeerd *Rood-Loft* uit een plaats met een onuitsprekelijk moeilijke naam in Holland. De krantenberichten over de opmerkelijke recentere verwervingen waren eveneens opmerkelijk gespecificeerd. Waar haalden, zo vroeg het publiek zich af, deze journalisten dergelijke nauwkeurige informatie vandaan? Uiteraard dacht iedereen aan de *Master of the Royal*

Household, de door prins Albert aangestelde functionaris die alle vreemde hovelingen met hun zonderlinge middeleeuwse titels en competentiekringen moest coördineren en controleren ten behoeve van de koninklijke beurs.

Had die soms gelekt naar de pers, omdat het alles bij elkaar de spuigaten ging uitlopen? Kon de premier daar een vinger achter krijgen? De leden van het Lagerhuis zouden pogingen daartoe zeer op prijs stellen. Het gold hier een hofbeambte die nog door Albert was aangesteld en die het volle vertrouwen van de diepbetreunde prinsgemaal had genoten, zoveel stond wel vast. En óók dat Victoria als een furieuze wijfjeskruisspin in de gouden herfst zou reageren als de premier haar door ochtenddauw doorparelde web zou durven te betreden ook al zou de premier die paringsdans inzetten die uiteindelijk resulteert in het consumeren van het mannetje nog tijdens de copulatie. Gladstone was dus niet bereid toelichting te geven en ging niet in op de intellectuele juistheid van de overgelegde krantenberichten. Ook al wilde de oppositie de overreiking van de *smoking gun*, de staatsman bleek wel wijzer. Hij wilde nog langer mee dan vandaag. Zo beheerste Victoria via haar sjaggerijn het staatkundig tableau meer en te geduchter, dan ze met de meest hoffelijke welwillendheid had kunnen bereiken. Die les trok Hare Meest Brittannische Majesteit ter dege uit deze afwikkeling door de volksvertegenwoordiging. Die beruste. Waarna de interrumpant concludeerde dat deze persberichten dus juist waren. En zo was de algemene opinie.

XVI.10.10 Is het Lagerhuis wel de Mater Parliamentorum?

De Britse staatsrechtsgeleerden hebben het niet graag over deze episode uit hun staatkundige geschiedenis. Dat, omdat zij poseren willen als de enige echte dragers van de representatieve constitutionele democratie. Daarbij wordt het Lagerhuis onveranderlijk gepresenteerd als de Moeder van Alle Parlementen ter wereld, *Mater Parliamentorum* in het afschuwelijke Latijn van *regius* professoren te Oxford en Cambridge als de bewerkers van de standaardwerken van Blackstone, Dicey en Bagehot over het Engelse constitutionele recht. Een parlement echter kan alleen echt gelden als een volksvertegenwoordiging in staatssoevereine zin, als het een integraal budgetrecht naar believen openlijk op alle segmenten geldend kan en weet te maken en als een beroep op het staatsbelang daarbij uiteindelijk ontkracht kan worden bij votum van de volksvertegenwoordiging. De belastingbetaler moet kunnen weten waaraan zijn centen worden besteed. Via zijn volksvertegenwoordiger moet dat te controleren zijn. En ook, of de uitgave in het landsbelang was, het collectieve belang van dat volk. Daarover moet tot op de laatste penning helderheid kunnen worden verschaft, zover en zo lang de volksvertegenwoordiger dat eist, in overeenstemming met het meerderheidsgevoelen van de volksvertegenwoordiging zelf. Ook als die misschien wel neerkomen op onderbuikgevoelens. *No taxation without representation*, dat is hier het doorslaggevende principe, dat Britten daarbij zo graag nadrukkelijk citeren. Daarvan was dus bij de interpellatie-Dilke geen enkele sprake. En dat is nog steeds zo. De vragen naar uitgaven van de Royal Household bij het plotseling versterf van

de prinses van Het Volk Diana Spencer bleven onbeantwoord met een beroep op de onschendbaarheid der Kroon. Dat is het Britse constitutie ten voeten uit.

Daarin blijft de positie van het koninklijke staatshoofd niet makkelijk inplaatsbaar. Het lijkt erop dat de Koning in Persoon in dit opzicht geheel onttrokken is gebleven aan het Engelse *common law*. Kennelijk beschikt dat staatshoofd tóch over een soort onbeperkt privaat amortisatiefonds zoals Koning Willem I vóór de grondwetswijzigingen van 1848. Het fonds dat moest zorgen voor de delging van alle schulden aangegaan door stadhouder Willem IV namens de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën zonder dat daarvoor enige parlementaire verantwoording kon worden gevraagd, omdat de soevereiniteit van de Koning nu eenmaal vóórgegeven was aan de grondwet van 1813 die deze Willem goedgunstig toestond aan het regerend patriciaat, niet aan het volk. Een volkomen vrijwillige zelfbeperking. Waarop deze vorst naar believen kon terug komen. Echt parlementair-rechtstatelijk is dat nauwelijks te noem, maar kennelijk maakt Groot-Brittannië het in dit opzicht toch nog bonter. Aldus de rechtsvergelijkers van de verschillende nationale constituties.

Daarbij komen de genoemde de algemene belangstelling trekkende uitgaven van Koningin Victoria uiteraard aan de orde die ze liet doen voor haar **Royal Household**. In 1839, kort na haar troonbestijging, bleek direct al dat Victoria een zeer ruime opvatting had over het begrip "koninklijke huishouding". Daaronder bleek bijna de gehele buitenlandpolitiek te vatten. Bijvoorbeeld ook die betreffende Rusland: of dat rijk de oorlog verklaard moest worden of niet met betrekking tot de Krimpolitiek die ook nu weer de hoofdoorzaak is voor het conflict in de Oekraïne. Victoria vond dat ze regeerde bij de Gratie Gods als *Defender of the Faith*. Daar waar het christendom in gevaar kwam, mocht ze dus ingrijpen. Dat liet Victoria steeds maar even weten. Dat was uiteraard niet te verenigen met de idee dat ministers politiek voor dat soort aangelegenheden verantwoordelijk zijn jegens het parlement. Ze werd daarom gekapitteld door de premier, toen bleek dat ze gelden had gevoteerd voor koninklijke ambulancediensten in De Krim. Omdat leden van haar huishouding -- verpleegsters -- daar ook doende waren, op dat schiereiland, in verband met herrie tussen Grieks-Orthodoxen, Islamieten en Russisch-Orthodoxen.

Victoria voerde jaarlijks forfaitaire begrotingen op ten behoeve van die huishouding. Ze weigerde stelselmatig -- vaak met medeweten van de premiers, ongeacht of die liberaal, conservatief of progressief waren -- de posten over te leggen die daaraan ten grondslag lagen. Lord Melbourne liet het maar zo. Niet uit principe. Uit Luiheid. Gebrek aan frustratietolerantie. Want hij wist dat Victoria te keer kon gaan als een viswijf. Hij vond niettemin Victoria een bekoorlijk lief meisje. Ze was, vertelde de oude schurk vaak glimlachend, zo verliefd op hem. Ze miste een vaderfiguur. En zo beleefden Victoria en Melbourne een merkwaardige ambigue relatie. Maar zijn opvolger Robert Peel niet. Die eiste boter bij de vis. Die kreeg dus ruzie met Victoria. Hij werd niet tot de handkus toegelaten. En kon dus niet in het Lagerhuis verschijnen. Albert, de man van Victoria, sterkte zijn vrouw in deze eigenzinnigheden. Ze besloten

daarom tezamen en in vereniging samen het begrip "*Defendatrix of the Faith*" verder uit te bouwen, want dat was een constitutionele titel, bron van onbepaalde prerogatieven. Albert ried Victoria daarom eens te kijken of ze als geloofsverdedigster geen concordaten kon sluiten met de Heilige Stoel. Volgens Albert kon ze dat wel. Hij stelde dus voor óók dat eens te proberen. Waarom zou ze geen osmose beproeven tussen het Rooms-katholicisme en het Anglicanisme?

Dat kon ze immers in die ecclesiologische hoedanigheid best eens proberen. Ze moest zich dan wat roomser opstellen dan voorheen, en ook liturgisch laten blijken dat ze deze bevoegdheid had. Daar was kerkelijk meubilair bij vereist, waaronder een rooms doxaal. Dat zouden ze dan in de Westminster Abbey plaatsen. Het moest dan duidelijk anders liturgisch geornamenteerd zijn dan een Anglicaans. Ze besloot nu haar civiele kunsthandelaar Murray in te schakelen, want die kwam uit Nederland en wist veel van deze branche als katholiek. Hij leverde al jaren Aziatische religieuze voorwerpen. Met het oog op het komend keizerschap van India dat na 1850 eraan zat te komen. De opdracht werd naar alle waarschijnlijkheid gegeven door de *master of the Royal Household*, aangesteld door Albert.

Dat vermoeden is gerechtvaardigd omdat noch Gladstone, noch Peel noch Palmerston het betwistte, niet in 1871 en ook later niet, toen weer deze forfaitaire huishoudgelden ter sprake kwamen bij de begrotingsdebatten. Bekend was al ten Hove, dat Den Bosch van zins was de kathedrale basiliek te restaureren volgens de gothische inzichten van Cuypers en Alberdingk Thijm. Haast was er niet bij. Belangrijk was het zeker, want het ging om de constitutionele bevoegdheidskring van Victoria. De zaak werd in verband met de dood van Albert urgent. Victoria wenste te doen uitkomen dat ze haar prerogatieven wenste te handhaven zoals Albert haar had geïnstrueerd en zette de concordataire politiek voort buiten het kabinet om. Ze was dat de nagedachtenis van Albert schuldig. Dat was een regeringsaangelegenheid. Murray kocht nu allerlei roomse paraferalia aan. Victoria verhoogde dus de forfaitaire voteringen voor de *Royal Household*, zelfs tot astronomische hoogten. De premiers hadden grote bezwaren, want zij moesten die voteringen verdedigen in een tijd van langdurige en massale economische recessie.

Gladstone wilde daarom met recht en reden weten wat Victoria met de centen deed, maar Victoria bleef erbij dat dat het parlement niets aanging. In bewoordingen waarvan Albert haar soms had kunnen weerhouden. In dit opzicht ontzag Victoria zich niet om soms Koninklijke Proclamaties te laten plaatsen in bladen als *The Times*. Buiten het Lagerhuis om. Dat pikte het uiteindelijk niet. Het kwam dus onafwendbaar tot een constitutionele crisis in 1871 waarbij Victoria door republikeinse *whigs*, vrijzinnig democratische progressieven, flink op de korrel werd genomen in interpellatie na interpellatie. Als de post "*Royal Household*" een blanco mandaat was aan de regerende koningin om onbeperkt kosten te maken, dan stelde het parlementaire budgetrecht niets voor, aldus het Huis bij verschillende aangelegenheden. Maar dan was dat Huis toch gereduceerd tot een machteloze

ledepop? Dan bleef er van de politieke verantwoordelijkheid van ministers niets over? Toch bleef Gladstone weigerachtig de posten op te geven. In 1872 ging de leider van de oppositie Sir Charles Dilke in het lagerhuis tot een frontale gemotiveerde aanval over. Hij legde een staat over van uitgaven van de koninklijke huishouding, waarvan hij stelde dat deze posten niets met het Britse landsbelang konden te maken hebben. Waaronder een post voor dat doxaal. Desgevraagd weigerde Dilke uiteraard de bron te noemen die deze documenten gelekt zou hebben.

Maar opvallend is dat Gladstone eigenlijk niet aandrong. Hij keek wel uit. Wie probeerde Victoria te bewegen tot feitelijke openbaarheid nopens haar huishouding, wist met zekerheid dat Victoria reageren zou met de sublieme onredelijkheid van de kloek die haar kuiken beschermd tegen een mogelijke aanranding. Haar lieve, lieve Albert had deze huishouding zo fantastisch gereorganiseerd. Het idee dat de *Master of the Household* rekenschap zou verschuldigd zijn aan volksvertegenwoordigers had Albert altijd afgewezen als een aanslag op de grondwettelijke regeringsvorm, met een uitgebreide rechtvaardiging overigens van dat standpunt. Albert had het Britse staatsrecht, ook in zijn organische wordingen, historisch bestudeerd. Hij begreep er niet alles van, maar hij had Victoria ervan doordrongen dat het hier ging om het allerheiligste immuniteitsgebied van de Kroon, het *sanctum sanctorum*. Het had te maken met de opvattingen van de Monarch als geloofsverdediger. Dat was Victoria heel duidelijk geweest door Alberts colleges. Wie dáár maar in de buurt kwam, pleegde schennis aan Alberts eeuwigdurende herinnering. Dat gedoogde Victoria niet. Dan was ze niet alleen *not amused*. Dan werd ze furieus. Dan weigerde ze verdere dienst. Dan was ze zelfs niet bereid bij het voorgelezen wetsbesluit dat parlementair geratificeerd was, op de Normandische zinsnede *Sic Dieu le Veult* te mompelen: goedgekeurd met haar nadrukkelijker wordende alt. En als ze dat niet deed, dan stond het staatsapparaat stil. Gladstone wist dan, met al zijn harkerigheid, geen hemelse raad. Dat durfde hij niet aan. Dus gaf hij de interpellant geen enkel bevredigend feitelijk antwoord.

Gladstone ging alleen maar over tot pathetische galmende retoriek. De debatten staan in de Hansard over 1871 met de bijlagen die de afgevaardigden overlegden terzake van deze aangelegenheid. Victoria gaf geen krimp. Ze weigerde inzage. De toxische werking van het monarchale prestige had haar hersenkwabben gedorienteerd. Want als Gladstone de crisis echt aandurfde, waar zou ze dan blijven? Gladstone kon wel degelijk recherches laten plegen naar het lek, dat ook aangeduid werd als een “hoog personage in de buurt van de Troon”. De ervaring leert dat dan niet langdurig aangedrongen hoeft te worden. Een beschuldiging van land- of hoogverraad zit er dan al gauw in. Dat zijn open, wederom excessief vage, tenlasteleggingen die de Angelsaksische rechter toch aanvaardt als geldige delictsomschrijving bij de inbeschuldigingstelling. Zij het dat dan naar Angelsaksisch recht betwist zou kunnen worden dat dat bewijs rechtmatig verkregen was. Dan kan de *exclusionary rule* toepasselijk zijn. De rechter besluit dat de bewijsvergaring strijdig

was met de constitutie. En sluit de jury uit van kennisname van de resultaten daarvan. Dat is altijd te proberen. Nog steeds.

Gladstone verdedigde de Kroon zoals gezegd nu hoogdravend met alle middelen die hij had, zulks met grote welsprekendheid, er vooral op wijzend dat een constitutionele crisis thans niet aanvaardbaar was, reeds omdat de Frans/Duitse Oorlog woedde op het continent, waarbij Engeland zijdelings betrokken dreigde te worden. Hij eiste loyaliteit aan de Kroon. De afgevaardigden kregen nu de indruk dat Victoria ook al in die oorlog betrokken was, maar nu weer als een soort Florence Nightingale en dus puur uit menslievendheden. Gladstone erkende de feitelijke juistheden van de interventie-Dilke. De aankopen hadden betrekking gehad op de kunstvoorwerpen genoemd in de bijlagen.

Maar daar ging het nu niet om. In deze situatie van staatsnoodtoestand kon de positie van de Kroon niet in parlementair geding gebracht worden. Het is een precedent dat nog steeds bepalend is voor de budgettaire verantwoordelijkheid van de premier voor de uitgaven van de Kroon. Onder die invalshoek is dat Bossche doxaal nog steeds van belang voor het Britse constitutionele recht. En voor de positionering van Victoria voor wat betreft haar budgettaire afhechting van haar huishouding. Zie: Lytton Strachey, *Queen Victoria*, ed. Chatto & Windus, Ltd Londen, 1902, pp 172-191. In Nederland is het niet anders. Dit is echt Engels constitutioneel staatsrecht en Brits Volkerenrecht. In die handboeken vind je het Dilke-incident van 1871 dan ook breed uitgemeten. Omdat nog steeds betwist is, hoe dat incident moet worden uitgelegd onder *common law*.

Deze staat bereikte Groot-Brittannië in de negentiende eeuw niet. Dat bewijzen deze en dergelijke precedentes. Ze stelden King Edward VIII, George V en VI in staat tot hoogstpersoonlijke regimes, buiten de ministeriële verantwoordelijkheden om, op een moment dat de Duitse Rijksdag dat integrale budgetrecht wel degelijk volstandig tot haar beschikking had, al aarzelde ook zij te vaak en te gereed om er echt gebruik van te maken. Dat geldt overigens óók voor Nederland. Wellicht dat daarom het Dilke-debat in 1871 niet graag opgerakeld wordt, al noemt men het toch geregeld voetnootsgewijs. En daarin ligt mede de verklaring, wellicht, waarom men zo schichtig reageert op de plaatsing van het Bossche doxaal in het Royal Albert and Victoria-museum en de vraag hoe het daar terecht kwam en waarom.

XVI.11 Kan een Concordaat de Britse Kroon bevoegdheden verschaffen?

XVI.11.1 De concordataire onderhandelingen via de Brugse bisschop

Sedert 1830 waren de Belgische bisschoppen rechtstreeks in onderhandeling met Whitehall met het oogmerk een verstandhouding tot regeling van wereldlijke rechtsmachten tusschen enerzijds het Britse Empire en anderzijds de Heilige Stoel. Er zat wellicht een mogelijkheid in om in ieder geval de bisschoppelijke Romeinse hiërarchie in het Britse eilandenrijk te herstellen die opgeheven was in 1530.

Er was een concordaat geweest tussen het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden dat erkend was door Whitehall naar de grenzen van 1815, bij de Weense Slotakte. De Heilige Stoel kan als volkerenrechtelijke organisatie verdragen sluiten met andere mogendheden, de concordaten. Deze kunnen betrekking hebben op de rechtspositie die de rooms-Katholieke Kerk als rechtsorganisatie zal hebben binnen de rechtsmacht van die mogendheid.

XVI.11.2 De implicaties van een geratificeerd concordaat

Het sluiten ervan impliceert niet dat die mogendheid de Paus erkent als Opperhoofd der Christenheid. Het sluiten van concordaten houdt in dat zo'n mogendheid erkent als rechtens relevant feit dat er een godsdienstige internationale rechtsorganisatie is die het rooms-katholicisme over de grenzen van staten uitdraagt. Koning Willem I was tot die erkenning in 1814 genoodzaakt, reeds omdat hij een meerderheid van rooms-katholieke onderdanen binnen zijn territoriale rechtsmacht kreeg toegescheiden door de geallieerden tegen Napoleon I. De Belgen, zagezegd, verblijvend binnen de Zuidelijke Nederlanden, zo lang beheerd als koloniaal gebied door de Oostenrijkse Habsburgers.

Londen had van Willem geëist dat hij deze Belgen niet alleen maar zou gedogen, maar zou erkennen als volwaardige staatsburgers met alle actieve en passieve staatkundige rechten van dien. Daarvoor was een concordaat onontbeerlijk. En daaraan was Willem meteen ook aan werken. Rome wilde zulk een verdrag ook. Ook met een vorst die Hervormd was, dus protestant buiten de gemeenschap van de Heilige Apostolische Kerk. Dat werd het concordaat van 1827. Gesloten, geparafeerd en geratificeerd en nadien nooit opgezegd. Waarom zou iets dergelijks ook niet mogelijk

zijn met Groot-Brittannië? En elders, met bijvoorbeeld de Verenigde Staten van Noord-Amerika?

Whitehall had dat Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden destijds graag zien ontstaan als militaire bufferstaat tegenover het immer agressieve Frankrijk van 1802. Verder had Whitehall de eeuwigdurende gewapende neutraliteit van de kerkelijke staat gegarandeerd. Het zag deze staat gaarne gehandhaafd in Italië waar de mythe van de totale volkssoevereiniteit tierig rondwaarde. Dat soort volkse opstandigheid zag Londen niet graag. Het leek te veel op het revolutionaire élan van 1789. De bloederige Franse revolutie, die in brede volkslagen ingedaald en populistisch hertaald onvermijdelijk moest afkoersen op de terreurperiode van Maximilien Robespierre in 1793. De volkstribuun die iedereen die oppositioneel was jegens hem bij decreet eenvoudigweg buiten de wet (*hors de la loi*) had verklaard. Daarna was een simpele standrechtelijke procedure ten overstaan van een volkstribunaal, samengesteld uit simplen van geest voldoende geweest om de valbijl van de guillotine suizend te doen neerdalen over de gevonniste. Hoger beroep was niet mogelijk.

XVI.11.3 De vrees voor revoluties die door Whitehall waarde

Whitehall achtte, de hele negentiende eeuw lang, herleving van dat soort terreurstaten steeds heel goed mogelijk. Het reageerde mede daarom zo spastisch op iedere nationale opstand geïnspireerd door de verbasterde idee van de volkssoevereiniteit zoals uitgedragen door het *Comité du Salut Public* van die terreurperiode. Steeds weer had te Londen deswege de paniek toegeslagen, wanneer in 1830, 1848, 1852, 1870 op het Continent ergens weer eens een revolte was los gebarst, bekwaam, gedirigeerd door onverantwoordelijke politieke tinnegeters. Nooit meer revolutie, nooit meer een staat gebaseerd op het dogma van het soevereine volk dat steeds de eigen staatsvorm koos via een sociaal contract, afgestemd op de tijdgeest.

Kardinaal-staatssecretaris Ercole Consalvi 1757-1824

Daar had het afkeer van, veel meer dan van het inmiddels toch redelijk ontmande Pausdom dat onder de hoede van kardinaal-staatssecretaris Ercole Consalvi een redelijke gesprekspartner bleek. Veel redelijker dan Whitehall had verwacht. En in ieder geval redelijker dan Parijs. Daar kon ieder moment weer de vlam in de pan slaan. In Berlijn bleek het helaas niet anders. Aangezien het Anglicanisme ook nog allerlei onduidelijke staathuishoudelijke spelonken bleek te bevatten, ook nog ten aanzien van de betekenis van het ominieuze begrip democratie leek het voorshands beter af te stemmen om het Quirinaal en Consalvi. De Pausen bleken dan 1815 conservatiever dan Londen ooit had kunnen hopen.

XVI.11.4 De Kroon als leverancier van Aziatische keizers

Dus waarom geen concordaat waarin een hiërarchie werd gedefinieerd die met de Britse aanspraken in Het Verre Oosten rekening wilde houden? De Alleenzaligmakende kerk had waarachtig in dat Verre Oosten nog altijd volwaardige bisdommen, apostolische vicariaten en missiestaties in bedrijf die konden gaan fungeren als strategische uitvalsbases voor het Britse Empire dat zo langzamerhand dreigde te bezwijken aan *imperial overstretch*. Het kostte steeds méér moeite een ontzagwekkende mondiale oorlogsvloot en een mobilisabel expeditionair Veldleger op kosten van de Engelse belastingbetaler effectief beschikbaar te houden. Roomse hulp kon geen kwaad. Sonderingen daarnaar in het geheim evenmin.

Aangezocht werd daarvoor als delegatieleider de Brugse seminarie-president J.J. Faict die voor geen kleintje vervaard heette. Faict zou later op basis van deze renommée ook vicaris, vicaris-generaal en uiteindelijk bisschop van Brugge worden. En zich toeleggen op het vindingrijk sarren en kleineren van Guido Gezelle die hem op zijn Engelse missie begeleid had als tolk. Maar die hem eigenlijk de loef had afgestoken. Ja, Faict gold hier als de man. Van alle markten thuis. Die kende de klassieke liberalen als eigen pappenheimers, was al vaker op diplomatieke missies gestuurd. Met veel vrucht en een stortvloed aan onderscheidingen. Faict mocht later zich graag beroemen op zijn diplomatieke triomfen in Engeland. Hij deed duidelijk uitkomen dat zonder zijn heilbrengende aanwezigheid de bisschoppelijke hiërarchie in Groot-Brittannië nimmer was hersteld.

Edoch. Het bleek te Londen echter dat de man geen Engels kende. Geen woord. Dat was een euvel. Omdat de Engelsen uiteraard geen Frans spraken. Deswege werd nu aan de missie de bevlogen onderpastoor Guido Gezelle toegevoegd. Want die sprak die taal even vloeiend als Engels. En ook Guido verkeerde onder de waan van die tijd dat het hele Angelsaksische taalmassief wel eens vaardig zou kunnen zijn voor een massale rekatholisering. Terug in het supranationale verband dat Rome had weten te leggen vóór de vermaledijde reformatie, wanneer men die ook beginnen liet en ongeacht of men die deed uitbazuinen door Luther of iemand anders die de geloofsleer niet trouw had kunnen blijven uit persoonlijke frustratie. Zou het lukken dat taalmassief integraal en effectief te rekatholiciseren, dan zou daarmee ook volkerenrechtelijk veel gewonnen zijn: de Christenheid zou weer hecht georganiseerd

zijn ook als canoniek rechtsmassief zoals zij dat in 1494, toen het Tordesillas-systeem werd opgestart ter bedwinging van de wereld voor Christus.

XVI.11.5 De Vlaamse missioneringsactiviteiten binnen het Britse Empire

Ik verwijst naar het drieluik van R. Caspar, ontwikkeld in het tijdschrift *Roeping*, jaargang 30 (1954-1955) pp. 294 vv, gewijd aan de rechtspolitieke achtergronden van de Vlaamse missioneringen in Anglicaans Engeland (*Guido Gezelle en Engeland. I, II, III.*) Ik vermoed dat ze destijds ook niet helemaal realistisch waren, die vooronderstellingen. Maar in Vlaanderen waren velen die in dergelijke bekeringen oprecht geloofden. Hoe contrafactisch, strijdig met de feiten, ze vermoedelijk toch wel waren. Hoop doet immers leven. Bedenk dat in Nederland de Rooms-Katholieke Vereniging voor de (aanstaande) Bekering van Nederland tot in de zestiger jaren nog actief bleef.

Achteraf een kippenaandriftige streving, georganiseerd via de Nijmeegse professor Gerard Brom. Die had begin 1920 de Unie van Rooms-Katholieke Studentenverenigingen opgezet. De Roomse (Inter)Academiale. Waarvan die bekeringsclub een soort bijproduct was. Ze slaagde er uiteraard vooral in de protestanten flink te prikkelen. Van een interne confessionele versterking van “het katholieke volksdeel” die ze ook zou beogen is nooit veel kunnen blijken, evenmin als van een externe confessionele profilering. Alleen van een merkbare polarisatie. In de dertiger jaren. Ik veronderstel dat dat met de door de Vlamingen beoogde massabekeringen in Engeland niet veel anders uitgewerkt had. Maar te bewijzen is hier niets. Nauwelijks. Guido, als taalkundig expert, vooral in het “straote Vlaams”, meende dat taligheid betekenisbepalend was voor de vraag of een groep samenlevende mensen in groter organisatorisch verband een “natie” kon zijn.

De taal is gans het volk. Daarop meende deze bard en litterator ook de missioneringsactiviteiten te kunnen en moeten afstemmen die na 1850 binnen de Romeinse kerk intensief weer op gang kwamen onder leiding van het Romeinse missiedepartement, het *dicasterium* van de *Propaganda Fide*. Wilde deze rekatholicisering systematisch worden aangepakt, dan was tussenkomst en actieve bemoeienis van staatswege eigenlijk vereist. En daar was het Britse staatshoofd als *Defender of the Faith* onontbeerlijk voor. Zo als dat in 1494 het geval was geweest ten aanzien van de zeer katholieke Portugese en Castiliaanse Koningen. Paus Alexander VI Borgia had hun militaire en maritieme doorzettingsmacht nodig gehad om zijn wereldlijke jurisdictieaanspraken in de hele Nieuwe Wereld van destijds dóór te kunnen drukken. Hij kwam ze dus in ieder opzicht tegemoet, maar Castilië dat nu eenmaal een geducht veldleger op de been kon brengen waaraan Portugal niet tippen kon nog het meest.

Zou men via vooraanstaande Engelse katholieken de Britse Kroon voor het roomse karretje kunnen spannen, dan ware dat ten zeerste aan te bevelen. Het Anglicanisme was op dit moment een vrij bloedeloze, ambtelijk gedirigeerde staatsideologie. Niet echt mystiek en steeds erop uit om gelijke tred te houden met de nieuwste proefondervindelijke wetenschappelijke inzichten over de schepping en haar

evolutionaire faseringen, zo weinig verenigbaar met het voor ieder mensenkind zo bevattelijke verhaal van Adam en zijn Eva en hun merkwaardig vertoeven in het Aards Paradijs. Het Anglicanisme is in deze tijd vooral een ideologie, die erop uit is het idee te rechtvaardigen dat de Britten een ras vormen dat op basis van Gods uitverkiezing de ganse wereld moet regeren. Darwin was Angelsaksisch *curate*, maar in die hoedanigheid altijd tegelijkertijd burgerlijk ambtenaar aangesteld door het *Home Office*.

XVI.11.6 Het Anglicanisme en het Darwinsme als rechtvaardigingen voor het Britse Imperialisme

Darwin moest dus die ideologie ondersteunen en tenminste respecteren en in het publieke debat geen confrontaties aangaan die haar zouden kunnen ondermijnen. Daarom werd Darwin verdediger van de toenmalig gangbare gedemystificeerde *Natural Theology*. Die Bijbelse Openbaring en natuurbiologische verschijnselen zou moeten verenigen tot één thetische systematiek van het Goddelijk Heilsplan dat de Blanke Engelsman aan het uitvoeren was. Door agressief te koloniseren. Het was niet iets wat zich makkelijk liet harmoniëren met enige religieuze vervoerdheid, al deed men vanwege het *Home Office* nog zo zijn best. Mede omdat ook dat Office moeilijk kon ontkennen dat kolonisatie bedreven werd op primair economische motieven: schaalvergroting voor de verwerving van bodemrijdommen, importering daarvan voor de vervaardiging van massale halffabricaten en uiteindelijk duur terug te verkopen eindproducten in de keten van detaillisten en eindconsumenten.

Winstmaximalisatie voor weinigen. Dat was het einddoel. Dat kon ook Lord Salisbury in het parlement niet meer ontkennen. De Bijbel als legitimatie van mondiale keiharde concurrentie. Dat was ook de reden voor het ontstaan van de Oxford-beweging waarvan Wiseman de coryfee was. En ook hij zag in dat de mystiek van het Koningschap veel meer gebaat was met een meer gevoelsmatig en ontremde benadering van openbaring en kerkelijke traditie. Waardoor de Verdedigster van het Geloof uiteindelijk óók meer publiekelijk tot haar constitutionele recht zou komen. Het deed vermoedelijk bij Victoria een snaar trillen. En méér dan dat.

Zou dat staatshoofd katholieke missionarissen willen aanvaarden als koloniale ambtenaren, dan zou dat voor de instandhouding van het Britse Empire een geweldige begunstigende factor kunnen zijn. In dit licht moet men dan ook het ijveren zien voor de stichting van een typisch Angelsaksische missioneringsorde als de *fathers van Mill Hill*. Die kreeg dan ook in deze tijd haar beslag. Ze werd gedreven door een romantisch verlangen naar harmonische eenheid binnen de Christenheid boven de actuele geloofsverdeeldheid, waarbij die eenheid die in de Middeleeuwen zou hebben bestaan wel heel erg ideaal, vredelievend en sociaal werd voorgesteld. In Nederland evenzo, onder aanvoering van Alberdingk Thijm die ook erg goed was om bepaalde machtusurpaties van de roomse kerk in die periode niet in (te willen) zien.

Moederhuis Paters van Mill Hill

De priesters van *Saint Joseph's Missionary Society* (Societas Missionarium Sancti Joseph de Mill Hill) zou Angelstalige missionarissen opleiden die uiteindelijk ook geschikt zouden zijn om te fungeren als koloniale beampten onder supervisie van het Home Office. In 1864 kreeg de roomse priester Herbert Vaughan goedkeuring vanwege Rome om met deze onderneming te starten. In 1866 verkreeg de congregatie rechtspersoonlijkheid naar Engels recht. Ze zouden het Engels koloniaal bestuur kunnen ondersteunen in hun streven naar samenwerking met armen, verdrukten en andere *personae miserabiles. Deplorables*, om met Hillary Clinton te spreken. Die zich wel moeten schikken naar de publieke ordening die de elite hen toebedacht. Maar krachtens hun canonieke mandaat zouden ze overal ter wereld actief mogen zijn op die grondslag, want de voort te planten leer is universeel. Ze gingen op missie in Belgisch Congo, Kameroen, Kenia, Zuid-Afrika, Oeganda, India, Pakistan, Maleisië/Brunel, de Filipijnen, Australië, Nieuw-Zeeland, Brazilië, Ecuador, de Falklandeilanden en Nederland. Derhalve ook buiten Brits imperiaal gebied en buiten de later geconcessioneerde Britse Volkenbondsmandaten.

Gezelle ging, met deze fraaie gevoelens beziel, scheep naar Londen in het gevolg van zijn seminarie-superior Faict. Die was veel pragmatischer en zag een volledige bekering van Groot-Brittannië niet zo zitten. Wel een massale volksbekering na intensieve missionering. Maar dat is toch iets anders. Iets heel anders. De Engelse bovenlaag had, ter consolidatie van haar immense privileges, de lagere klassen driehonderd jaar geïmpregneerd met haatgevoelens jegens de Alleenzaligmakende kerk onder de leus "*no popery*". Dickens beschrijft in menige roman hoe vaak deze kreet wordt aangeheven bij ongeacht welke publieke demonstratie, manifestatie of massale rel, waaraan vibrerend Engeland ook in die dag zo rijk bleek. De kreet is een

zinloze roep geworden, een kreet van aanhitsende verontwaardiging jegens ieder die afwijkt van het gemiddelde.

Mgr J.J. Faict, Bisschop van Brugge

Die klasse, gesterkt door gratis jenever en gin, placht die roep op commando bij alle politieke rellen aan te heffen. En daar tegen op boksen via zorgvuldig gedoseerde bekeringsactiviteiten zou altijd een werk blijven van zeer lange adem. Inmiddels was Faict nu ook van wereldlijke zijde erkend als diplomaat. En dat kon zijn kerkelijke loopbaan alleen maar begunstigen. Binnenkort kwam de Brugsche kathedra vacant. Faict had die mijter in het hoofd. Maar zijn hoofd nog niet in die mijter. Als hij dit goed aanpakte op deze missie te Londen, was dat een stap in de goede richting. Jammer, dat hij geen Engels kende. Dat kon echter wellicht weggemoffeld worden, bij zijn uiteindelijke – uiteraard triomfantelijke – rapportages over de resultaten die Faict had weten te boeken. Het lukte. Faict kon Brugge beschouwen als zijn episcopale residentie.

Guido Gezelle, onderpastoor te Kortrijk

Gezelle kon echter nooit zijn snater houden. Dat bleek ook pas achteraf. In Brugge. Waar Guido zich graag deed gelden. Niet verstandig voor zijn loopbaan. Maar dat is gelukkig voor ons. Zo weten we meer dan destijds het Vaticaan, Brussel en Londen lief was. Guido verhaalde graag hoe onontbeerlijk hij was geweest voor Faict die hij graag in zijn hemd zette. Hij verspreidde, naïef als hij was, graag in de betere Brugse burgerfamilies buitengewoon geestige verhalen over versprekingen van Faict en de reeks daardoor onstane misverstanden. En hoe hij, Gezelle, daarbij ultiem de redder in de nood was geweest. Dat kwam de gemijterde prelaat uiteraard ter ore. Later. Maar dat was Faict tevoren niet bekend. Hij kreeg er flink de pest in. Want hij wist dat hij loopbaantechnisch Gezelle kon maken en breken en voorts, dat deze als geestelijke binnen de wereldlijke clerus per definitie bij alles van hem afhankelijk zou zijn. Faict nam zich voor deze hinderlijke betweter eens alle hoeken van iedere kamer te laten zien.

Het verklaart wel waarom Guido uiteindelijk nooit hoger kwam dan onderpastoor. Ook al kreeg hij van wereldlijke zijde veel erkenning. Zelfs vanwege het Huis Van Saksen-Coburg-Gotha. Als het Britse kabinet nu een concordaat sloot met de Heilige Stoel moest dat ingemasseed worden bij Victoria. Die was tenslotte *Defendrix Fidei*. En al kon men haar veel op de mouw spelden, dat zo'n concordaat niet helemaal te rijmen was met het Anglicanistisch exclusivisme, dat zou zelfs Victoria niet ontgaan. Niettemin was Victoria nog niet vergeten hoe sterk haar dierbare Albert erop had aangedrongen dat ze beiden zouden proberen weer wat van de macht te herwinnen die koning Karel II Stuart had gehad, zich oriënterend op het absolute van het heersersrecht dat een gezelfde koning kon ontlenen aan de door God bezworen constitutie tussen het Angelsaksische Volk en zijn Monarch bij de Gratie van die God.

Karel II Stuart, crypto-katholiek

Karel had zich nimmer neergelegd bij het politieke primaat van het parlement, opgevat als wetgevend soeverein lichaam, de grondwettelijke vervollediger van het natuurlijke recht van de gewoonten – de *common law* -- in Brittenland. Dat volk had zwaar leergeld moeten betalen voor deze constitutionele dwaling, want de Lord Protector Cromwell had het onderworpen aan de dwang van een politiestaat waarin alles verboden was, behalve waar een vergunning voor was afgegeven, die vervolgens verplichtte tot het bij die vergunning toegestane gedrag. Neen, dan waren de Engelsen toch veiliger geweest onder de regering van een Monarch bij wie absurdistische machtsaanspraken krachtens het common law-systeem tegen het volk uitgebaat altijd ten toets konden aangebracht worden via de beroemde writs, de klaag- en verzoekschriften, gericht tot die Monarch in persoon. Waaronder de vermaarde *writ of habeas corpus*. Het verzoekschrift om iemand uit detentie te ontslaan en tijdelijk vóór te brengen bij de eindeloos rondreizende koninklijke hoven.

En daar aan de orde te stellen of de voortgezette detentie nu écht strookte met de gewoonterechtelijke principes van het Angelsaksische stammenrecht. Bedenk, dat de Adel in Engeland steeds op particuliere grondslag steeds gijzelingen in detentie kon verordenen zonder de rechtsgrond die daartoe de bevoegdheid noemde en het bijbehorende wetsbesluit binnen 's Konings gegarandeerde Vrede. Dat misbruik was onder Cromwell tot nationale folklore geworden. Ongebreideld. Het was beslist niet zo, zo probeerde Albert zijn gade duidelijk te maken dat het goddelijk recht van koningen niet te rijmen was met het liberale constitutionalisme met de daaraan inherente borging van grondrechten. Dat had Albert goed bij Victoria ingeprent.

En zij beschouwde dat als een erfdeel van haar Albert dat ze altijd zou moeten handhaven. Ze wist alleen niet goed hoe. Ze wist wel dat Karel II zwaar had geleund bij het handhaven van zijn koninklijke prerogatieven op de Roomse uitleg van het *Droit Divin*, het Goddelijk Recht van gezalfde Koningen dat niet door grondwetten in te perken was. Zoals ook Luther uiteindelijk had erkend, die ook het ultiem verzetsrecht van het volk tegen een legitieme Monarch had verworpen. Dat maakte Karel II tot militair geallieerde van de Zonnekoning Lodewijk XIV in het geheime Verdrag van Dover van 1670. En kort voor Karels deerlijke dood bekeerde Karel zich deswege tot het katholicisme. Tot ontzetting van de Anglicanen die dit tot op de dag van vandaag trachten te ontkennen.

XVI.11.7 Albert had wel iets in de roomse legitimaties gezien

En voorts was het Victoria duidelijk dat Albert, in navolging van zijn oom Leopold I der Belgen een eventueel Concordaat met Rome om een en ander nader te regelen met waardering had besproken. Uiteindelijk had ook Willem I der Nederlanden dat gedaan, en andere Koningen waren doende zulks ook in overweging te nemen. Waarom Victoria dan niet? Het was inmiddels duidelijk dat de representatieve democratie niet identiek was met een stabiel staatsbestel en een overduidelijk grondwettelijk regeringssysteem. Nergens in Europa. Victoria behoefde maar te denken aan de storm van revoluties die door West Europa geraasd had in de jaren

1830, 1848 en 1866, met nog steeds na ijende gevolgen. Wat de Paus Pius IX daaromtrent had gedicteerd in zijn talloze zendbrieven -- encyclieken -- over het goddelijk recht, de grondrechten van liberale snit, het feit dat geloofswaarheden nooit gecorrigeerd konden worden door enige proefondervindelijke wetenschap (de *Syllabus Errorum*, de lijst van dwalingen der mensheid) -- en de zinderende kracht van de Openbaring voor de nationale staatsbesturen was overduidelijk, en óók dat de uitvoerende macht van Koningen nooit kon worden onderworpen aan enige parlementaire goedkeuring tevoren of achteraf tenzij de Koning zulks toeliet en achteraf erkende.

John Kardinaal Newman

XVI.12 De revitalisering van het rooms-katholicisme in Groot-Brittannië

XVI.12.1 Renegaten brengen het papendom tot hernieuwde actualiteit

In Groot-Brittannië was dat integrale rooms-katholicisme vaardig aan het helerven. Het werd vaardig verwoord door renegaten zoals John Henry Newman, de latere kardinaal. En er waren er velen die, herkomstig uit deze school, glashelder konden aantonen hoe onschriftuurlijk het Anglicanisme eigenlijk was, vooral sedert het de gedachten absorbeerde van lieden als Charles Darwin, die leerden dat de mens eigenlijk niet aanstonds geschapen was naar Gods Beeld en Gelijkenis, al was Genesis nergens zó duidelijk geweest als juist omtrent dit thema. Zij besloot in haar benarde weduwschap nu eindelijk eens tot daden over te gaan waaraan haar Albert aan de rechterhand van de Vader genoeg zou blijven.

XVI.12.2 De tussenkomst van Albert

Albert had inmiddels van zijn oom die de troon van het Koninkrijk der Belgen sedert 1830 deskundig bezette wel begrepen dat ook deze Lutheraan liever zaken bleef doen met de Belgische bisschoppen en hun liberale klerikalen dan met de inmiddels

opkomende sociaal-democraten en de progressivistische liberalen die vooral de grondrechten van de kiesgerechtigde elite wilden uitbouwen. De bisschoppen konden van het Hof allerlei toezeggingen krijgen voor de immuniteiten waarin hun geestelijken, ondernemers en koloniale missionairen hun goddelijke gangen konden gaan.

Via de procureurs des konings die persoonlijke beambten waren van de kroon kon veel geregeld worden tot en met een soort juridische exclaves ten behoeve rooms-katholieke kloosters, congregaties, stichtingen voor maatschappelijk hulpbetoon zoals bejaardenoorden, armenhuizen, krankzinnigengestichten en inrichtingen ter onderbrenging van bedelaars, vagabondenbenden, gevallen meisjes en vrouwen, weduwen en wezen.

Het Hof zou zorgdragen dat de diocesane kerkreglementen daar rechtstreekse werking zouden krijgen, eventueel zelfs met hulp van de burgerlijke openbare gewapende macht. Hof en klerikalen zouden innig samenwerken. De Kroon zou daardoor breder maatschappelijk draagvlak krijgen buiten het wetgevend congres om. De schatkist zou ontlast worden. En de geestelijkheid zou greep behouden op de massa der beminde gelovigen. Vooral via de talloze geestelijke adviseurs van deze organisaties, waaronder de immer vlijtige onderpastoors per parochie. De staat zou daardoor een parastataal rechtshandavingsmechanisme verwerven buiten iedere publiciteit om. De bisschoppen zouden *Te Deums* aanheffen ten behoeve van de koning en zijn dynastie.

XVI.12.3 De positie van de Paus als wereldlijk heerser in de XIXe eeuw

Beter zouden de Saksen-Coburgs zich niet kunnen wensen. Dat leek Albert ook wel wat. Hij verklaarde zich bereid een en ander duidelijk te maken aan zijn Victoria die van haar Albert alles placht aan te nemen. Bij het Romeinse staatsecretariaat sloeg dat aan. Uiteraard. Overal scheen de wereldlijke macht van de Paus op haar retour. Allerwegen kloegen staatsrechtsgeleerden haar aan als niet verenigbaar met de geest der tijden, de geest van het klassiek liberalisme en haar absolute scheiding tussen kerk en staat. Waarbij de kerk niet anders was dan een merkwaardige ideologische beperkt rechtsbevoegde vereniging. Een private persoon. Buiten ieder grondwettelijk bestel. Wellicht kon nu eindelijk Engeland bewogen worden terug te treden van de dwalingen die onderliggend waren aan de genoemde Act of Supremacy van 1534.

Tenslotte had Hendrik VIII Rome verloochend uit private dynastieke belangen. Omdat het huis Stuart uit dreigde te sterven als leverancier van gekroonde en te kronen hoofden. Wellicht was er toch weer met het Britse Hof te praten. Antonelli, de Vaticaanse staatssecretaris zag er de geopolitieke voordelen duidelijk van in. Maar het was niet raadzaam onmiddellijk een Apostolisch Delegraat naar Londen te sturen. Dat viel te veel op. Dat zou meteen te grote weerstanden oproepen.

Een omweg via het Belgische episcopaat, met wie de Koning der Belgen Leopold I zo wonderwel scheen te kunnen accorderen en samenwerken, lag veel meer voor de

hand. Een verkennende delegatie namens dat Belgische episcopaat lag daarom voor de hand, geleid door een vooraanstaand prelaat. De superior van het roemruchte Groot-Seminarie te Roesselare scheen geschikt, zeer geschikt. Een man van de wereld. Een Realpolitiker. Een vaardig manipulator van macht ten behoeve van de ambities van de Heilige Stoel.

De Van Saksen-Coburgs moesten zich in Groot-Brittenland nog inburgeren en legitimiteit verwerven. Als dat over deze band kon, waarom dan niet? Albert was in het begin niet echt populair bij het Britse volk. Hij kon als Lutheraan zijn draai niet vinden. De Engelsen die de ontzagwekkende wreedheden die Luther had willen rechtvaardigen in de dertigjarige oorlog nog goed voor ogen hadden, dachten dat Albert een vergelijkbare geestdrijver was, ook omdat de Britten weinig afwisten van deze protestantse variant. Ze schatten Albert in op een verarmde Duitse graaf die goede sier dacht te maken als Koninklijke Hoogheid. Men volgde hem met argusogen. Hij wist niet welke rol staatkundig te spelen.

Hij was niet zozeer een speelbal. Maar hij had wel moeite zijn staatkundige positie te kiezen, rekening houdend met alle bijbehorende gevolgen. Dat hij daarbij kon rekenen op de volstrekte trouw van zijn gade was hem duidelijk. Maar óók dat Victoria niet veel begrip had voor constitutionele verhoudingen in het uiterst gecompliceerde Britse staatsrecht dat van rare precedents aan elkaar hield, vaak ook nog toegepast op basis van oude religieuze conflicten die eigenlijk nooit echt beslecht waren. Maar stiet je op zo'n precedent, dan kwam het conflict ineens weer tot leven, vaak daarbij allerlei kwalijke luchten van bederf en interne verspreidend.

De betekenis van de titel van Victoria dat ze *Christianissimus* was, verdedigster van het Geloof, *Fidei Defensatrix* bleek er een van. Deze aanduiding kon per aangelegenheid andere hermeneutische en moraal theologische spandbreedten hebben. En voor een Lutheraan als Albert was dat niet makkelijk navoelbaar, als spande hij zich daartoe ter dege in. Van Victoria was in dit opzicht weinig te verwachten. Dat had Albert al vroeg in de gaten.

XVI.12.4 Henry Edward Kardinaal Manning en andere regenaten

Met Gladstone, premier met wie Victoria het maar niet kon vinden, zou het vooralsnog niet lukken. De tijd leek daarom rijp voor een dergelijke concordataire verstandhouding mede via vooraanstaande katholieke priesters als de reeds genoemde John Henry Newman (1801-1890), ere-fellow van Trinity College in Oxford, de latere kardinaal. Ook Newman drong er op aan de Anglicaanse kerk te rekatholiseren met het oog op de staatshuishoudelijke consequenties die het protestantisme moest hebben voor de eenheid van de geloofsleer. Die zou, gelet op het steeds agressiever oprukkende nationalisme, moeten leiden tot geloofsversplintering naar staatsvorm. Aldus ook Henry Edward Manning (1808-1892), aartsbisschop van Westminster en eveneens van het Anglicanisme overgestapt naar het rooms-katholicisme. Zo ook de prelaat, eveneens later kardinaal, Nicholas Patrick Stephen Wiseman (1802-1865) die

zich zeer inspande om bij concordaat een herstel te krijgen van de bisschoppelijke hiërarchie in Groot-Brittannië.

Henry Kardinaal Manning van Westminster

Maar Wiseman slaagde er niet in, om dat bij zulk een concordaat te krijgen. Het moest eenzijdig gebeuren bij de *bulle Univeralis Ecclesiae* in 1850 wegens tegenkanting van de liberale kabinetten. De samenbindende kracht van het Britse Koningschap kon er slechts bij winnen, aldus Wiseman, als de zalving tot Brits monarch uiteindelijk herleidbaar zou zijn tot Pauselijke bevestiging. Wiseman had goede contacten met het bisdom Brugge, dat hem wellicht bij de onderhandelingen over het herstel van deze Engelse hiërarchie terzijde zou kunnen staan. Hij dacht aan Engelstalige Vlaamse priesters van beproefde geloofszuiverheid. Het herstel van de bisschoppelijke rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie zou, wanneer Victoria als Keizerin van het Empire daarin via een concordaat betrokken werd, betrekking kunnen hebben op al de overzeese koloniale bezittingen van Groot-Brittannië.

XVI.12.5 De voordracht van kerkvorsten via de Britse Kroon

Victoria zou de bisschoppen aan de Heilige Stoel kunnen voordragen in een benoemingsvoorstel dat steeds minstens drie namen zou bevatten met de bijbehorende motivering. Rome zou daaruit selecteren. Het zou vooral Apostolische Vicarissen aanstellen langs deze weg, soms voorzien van de bisschopsrang met een titelplaats *in partibus infidelium*, een protocollaire residentieplaats gelegen in heidens gebied. Zo hadden Paulus III en Philips II van Spanje zich dat ook toebedacht voor de immense gebiedsdelen die voor de mondiale kerstening zouden openvallen na de ontdekking van de Nieuwe Wereld die zij de Twee Amerika's (Noord- en Zuid-Amerika) heetten in het model-concordaat van 1559. De Spaanse Koning deed de voordracht.

De Romeinse Curie koos uit, daarbij lettend op de nasporingen die het missie-departementen omtrent de personen zou hebben verricht. Daarvoor zouden priesters-missionarissen worden opgeleid in Brugge in een speciaal Groot-Seminarie, waarbij vooral de veeltaligheid een grote rol zou spelen van de uit te zenden geestelijken. Uiteraard zouden ze daarbij perfect Brits-Engels moeten kennen, maar ook de Maleise subdialecten en de verschillende modaliteiten van het Indisch. En ze zouden geweldig goed op de hoogte moeten zijn van de verschillende heidense religies en hun liturgische alsmede rituele uitvoeringsvarianten. Want ze zouden steeds de bekering syncretistisch moeten benaderen. De heidense religies of godsdiensten die elementen vertoonden die ook heel goed integreerbaar zouden blijken in de Christelijke geloofsleer zouden in het uit te dragen katholicisme moeten worden geabsorbeerd.

Verder zouden deze missionarissen goed moeten kunnen onderscheiden tussen het Anglicanisme en het rooms-katholicisme. Dat eerste zouden ze niet zozeer moeten bestrijden. Maar ze zouden het moeten presenteren als een minder geschikte variëteit van het laatste binnen de te ontginnen missie-provincies. Zou er een concordaat inzitten, dan kon Victoria als verdedigster van het geloof daarin zeker een meer dan ceremoniële rol spelen, juist zoals de Portugese, Spaanse en Oostenrijkse Koningen het Keizers gedaan hadden. Ze zou een vinger in de pap kunnen hebben bij het te geven lager onderwijs in de nieuwe missiegebieden.

XVI.12.6 Roomse priesters als Britse koloniale beambten

Deze priesters, werkzaam op basis van dat concordaat, zouden kunnen gelden als Britse beambten in dat onderwijs, de armenzorg, de te verschaffen geborgde openbare gezondheidszorg, de sociale zekerheid en verdere te ontwikkelen taakstellingen. Het was een beproefd model dat Frankrijk ook bezigde in zijn koloniale gebieden in Frans-Indochina en in Centraal Afrika. Frankrijk kon immers geen toereikend ambtenarenapparaat optuigen dat het burgerlijk bestuur gestalte zou geven in die koloniale territoria.

Daarom placht het deze taken uit te besteden – onder overheidsinspectie vanwege de staat – aan katholieke missionarissen. Zoals de beroemde Witte Paters van Lavignerie. Die kregen een analoge aanstelling binnen het te ontginnen koloniaal verband. Hun organisatie stond – en staat – bekend als de *Société des Missionnaires d'Afrique* die kardinaal de Lavignerie (1825-1892) als aartsbisschop van Algiers in 1868 had opgericht ter kerstening van Afrika, voor zover Frankrijk daar erkende doorzettingsmacht bezat. Want daarin zat vooral het Franse probleem.

XVI.12.7 De concurrentie met koloniserend Frankrijk in Centraal Afrika en Indo-China

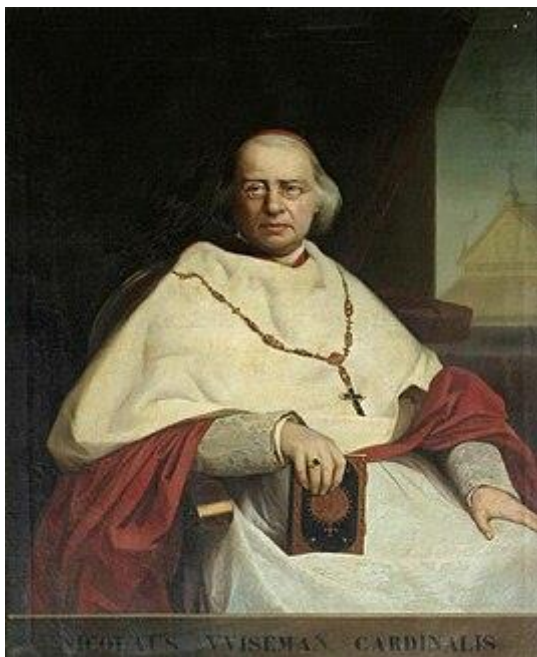
Bij de koloniale competitie die losbarstte na 1815 om de kolonisering van Afrika bleef Frankrijk steeds maar ten achteren. Na de enorme slagen die Keizer Napoleon I had gevoerd, was het mannelijk bevolkingsoverschot dalende gebleven: het aantal gesneuvelden was nauwelijks natuurlijk aan te vullen. De nadien door Napoleon III gevoerde oorlogen in De Krim en in Noordelijk Italië – denk aan de beruchte Slag bij

Solferino – versnelden dat proces geducht. Het had daarom opportuniteitshalve gekozen voor toelating van deze paters als koloniale beampten. Private personen waaraan bepaalde burgerlijke zorgtaken van de staat uit te besteden ware. Onder toezicht van het departement voor koloniale zaken. Aldus kon Frankrijk in deze Afrikaanse koloniale gebieden toch een zeker *effective control* uitoefenen. Een bezettingsmacht die westerlingen een bepaald niveau van rechtsbescherming kon borgen bij het uitoefenen van hun nijverheden, het opzetten van hun ondernemingen gericht op de delving en verwerking van de bodemrijkdom, de beurtvaart en het aanbieden van daarmee samenhangende diensten en expertises.

Alles opdat de koloniserende Mogendheid voor Europeanen een “open deur”-politiek en een vrij vestigingsrecht met het oog op de economische doorontwikkeling van het gebied zouden kunnen garanderen aan alle andere Westerse Mogendheden. Aldus was het principe verwoord voor de kolonisering van Afrika op het Tweede Congres te Berlijn in 1885 waarbij de condities werden vastgelegd waaraan de Westerse Staten zouden moeten voldoen bij de geldend making van hun koloniale claims. Ze zouden in het achterland waarheen hun verkenningsexpedities hetzij vanuit de Westkust hetzij vanuit de Oostkust van Afrika deze effectiviteit in rechtsbescherming adequaat moeten borgen en daartoe ook internationale inspecties moeten toestaan. België had ook belangstelling voor de aanstelling van dergelijke geestelijke beampten. Met het oog op de ontginning van het immense Centrale Congo-gebied van die dagen.

XVI.12.8 De positie van de Heilige Stoel via het ministerie voor de geloofsvoortplanting
Deze diensten kon Rome dan de Britse Kroon eveneens bieden, op basis van een concordaat. Dat laatste was echt nodig. Want Frankrijk, seculiere staat immers, weigerde zulk een concordataire regeling. Het meende dat het de Heilige Stoel niet als volkerenrechtelijke partner kon erkennen op dit vlak. Met als gevolg, dat het éne kabinet de aanstellingen van deze geestelijke beampten grotelijks bevorderde. En het andere zulks krachtig weer tegenging. Met eventuele gevolgen voor de missionaire congregatie die vaak ook nog strafrechtelijk vervolgd werd in zulk een periode óók.

Die wisseling van beleid moest het Britse Empire bespaard blijven, aldus Wiseman. Een concordaat via de Britse Kroon leek hem de beste optie. Hij leerde in deze context Guido Gezelle, de destijds spraakmakende dichter-priester en tevens polemisch journalist, kennen die bij deze verkennende gesprekken als tolk goede diensten bewees. Samen ondernamen ze de diplomatieke missie naar Londen, om te sonderen of daar belangstelling bestond voor het daartoe strekkend concordaat. En wat het Hof betreft was die aanwezig. De zaak was echter wat het Engelse parlement ervan vinden zou. Wiseman trad in dit verband op als Apostolisch Delefaat en Vicaris. Makkelijk zou het niet zijn. een zaak van geduld en lange adem.

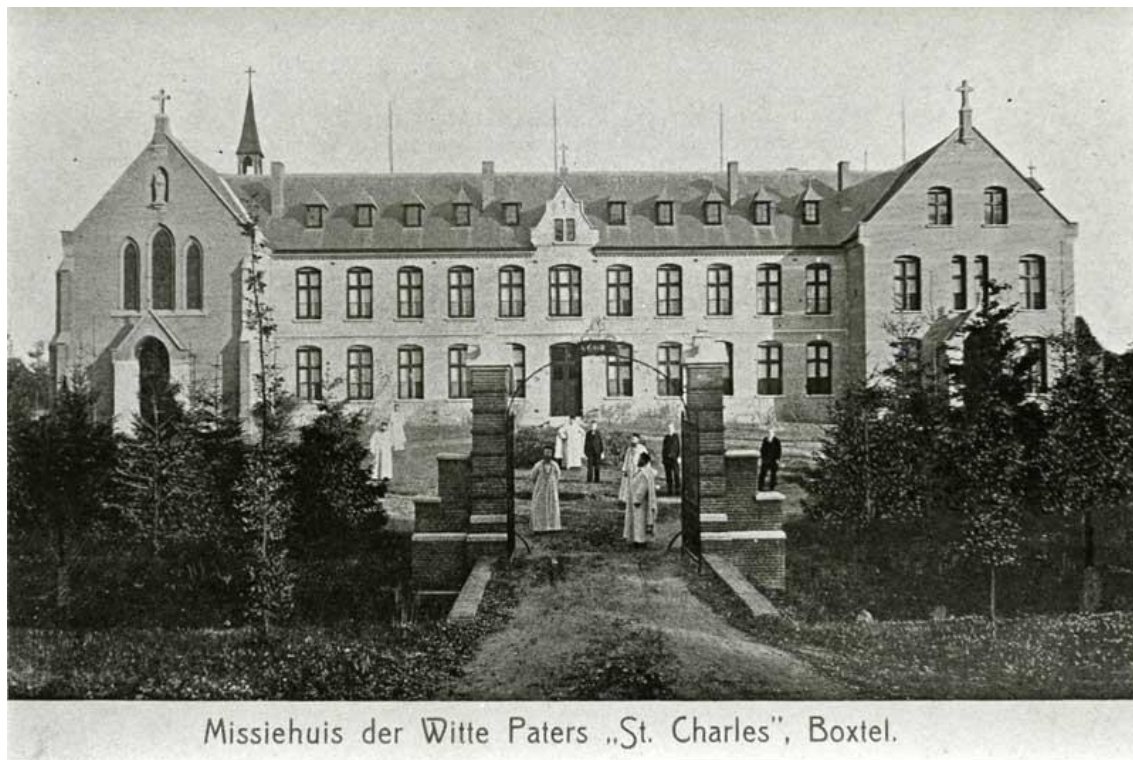
Nicholas Patrick Stephen Wiseman

De Van Saksen-Coburgs deden er alvast goed aan wat rooms-katholieke parafernalia te verwerven dat hun dynastie kon opleuken. Op het continent waren die voor een grijpstuiver te koop. Vooral in Frankrijk, waar de kabinetten steeds weer om-en-om óf kerkvervolgingen op touw zetten en kloosters, kerken en kapellen onteigenden óf juist enorm orthodox ultramontaans zich exclusief oriënteerden op Rome, het onfeilbaar gezag van over de Alpen.

XVI.12.9 Frans wisselvallig koloniaal beleid

Tussen 1830-1940 zou de Franse republiek dat *helter-skelter* beleid blijven continueren, waardoor iedere lijn in het binnenlands koloniaal beleid bleef ontbreken. Nooit waren de Afrikaanse Witte Paters in Frans Equatoriaal Afrika hun ambtelijk bestaan zeker, ook al bemiddelden zij vaak uitermate effectief en vruchtdragend bij de voortdurende ideologische twisten tussen de stammen, naties, koningen van nomadenrijken, slavenhandelaars enerzijds en de Franse koloniale bestuurders anderzijds. De Islamiëten hadden toch respect voor deze godsmensen met de rode fez op het hoofd en hun witte woestijnbornous, óók omdat ze grote tovenaars schenen te zijn die via Salvarsaninjecties menige framboesia-epidemie wisten te beteugelen.

Deze Islamiëten zagen ook dat Parijs deze gerespecteerde beambten bij tijd en wijle stomweg totaal verloochende en liet barsten. Het kwam de stabiliteit in de regio beslist niet ten goede. De Witte Paters van Lavigerie zochten zelf bij repatriëring hun heul maar in het zoveel stabielere en dus veiligere Nederland. De kloosters dáár waren voor deze godsbevlogenen werkelijke toevluchtsoorden, plaatsen van ultieme refugie. Zoals het grote klooster te Boxtel, decennia lang bij de Brabanders bekend als het “Missiehuis

der Witte Paters “Sint Charles” bij Boxtel”. Afrika voer wel bij hun wereldse bemoeienissen. Dat kon men van de Franse koloniale ambtenaren beslist niet steeds zeggen, evenmin als van de Belgische koloniale ambtenaren in hun immense Congogebied. Niettemin ondermijnde de Parijse politiek aldus de eigen bestendige koloniale politiek immens. De Afrikanen konden haar steeds minder zien als de draagster van een *mission civilatrice*. Ook al beklemtoonde Parijs steeds weer – soms met wapengeweld – het tegendeel. In dit opzicht kon de Tweede Republiek maar geen kritische zelfreflectie opbrengen.

De afgevaardigden in de Kamer konden maar niet inzien hoe innerlijk tegenstrijdig de Franse opstelling te dezen steeds weer was voor de inheemsen. Ambtelijk waren leden van de Congregatie Franse overheidsdienaren. Dat bleven ze, tenzij voor deze paters een afzonderlijke privaatrechtelijke rechtspersoon naar Nederlands recht werd opgericht: een vereniging, een maatschap of een stichting. Dat werd niet steeds gedaan door de oversten die een dergelijke nevenvestiging – een succursaal – positioneerden binnen Nederland.

En dat gaf soms aanleiding tot positieve jurisdictieconflicten met de Nederlandse koloniale overheden, wanneer deze paters missieposten betrokken in Nederlandsch-Indië. Dáár deden deze problemen zich vooral voor, wanneer nagelaten was voor ieder der paters afzonderlijk toelating bij de Nederlandse gouverneur-generaal te Batavia aan te vragen, nog voor embarkering op een commerciële Indiëvaarder. Deze conflicten werden soms door Parijs weer aangegrepen om Nederlanders binnen Frans koloniaal gebied flink de dampen aan te doen. Hier liet rivaliserend Europa zich waarlijk van haar meest infantiele kant zien. Komisch. Maar je moet er niet het slachtoffer van zijn. De inheemsen ter plaatste waren doorgaans het meest de dupe.

Zoals altijd. Zie voor dit koloniaal geopolitiek aspect voorts: <https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/de-paters-van-lavigerie-te-boxtel>

Die kant, zo zag Albert wel in, moest het met Engeland zeker niet op. Hij overtuigde Victoria. En zette verkenners uit om genoemde kerkelijke parafernalia van het continent te verwerven, voor een habbekrats verkrijgbaar in Frankrijk tijdens de vervolgingen. Maar in de Lage Landen waren ook biedingen te doen. Daar was het kerkelijk beleid ook niet echt heel duidelijk. Zeker niet nadat de protestanten de oorlog hadden verklaard in 1853 aan de roomsen, die het ergste duchtten. Albert liet visjes uitgooien. En liet biedingen doen. Ook op Boschs kerkelijke meubilair uit het diocese waar aan de lopende band prachtige middeleeuwse kerken werden afgebroken om vervangen te worden door neogotische wangedrochten vol gipsen prullaria. Waaronder dat doxaal, dat al een tijdje in de aanbidding was.

XVI.13 De Nederlandse opstellingen

XVI.13.1 Koning Gorilla in de bocht

Willem III was van mening, dat het hier ging om een transactie waarvoor koninklijke goedkeuring nodig was: het beruchte recht van *placet* (het behaagt ons). Dat recht was uitdrukkelijk geëerbiedigd in het concordaat dat Willem I had gesloten met de Heilige Stoel in 1827. Dat concordaat was rechtsgeldig gesloten, bekrachtigd en afgekondigd in Staatsblad en Tractatenblad.

Willem III was erachter gekomen dat het kerkbestuur met het Britse Hof in onderhandeling was zonder zijn toestemming. Lekken was toen ook al gewoonte. Vooral als de royalty in het geding was. Dat kon de prijzen aardig opdrijven. Willem III overigens had geen religieuze motieven. Hij vond die roomsen wel een plezant volkje. Als Romanow-telg kon hij die beter pruimen dan die verdomde steile Hervormden.

Zijn minister van oorlog Weitzel noteert het hoofdschuddend in zijn dagboek. Omdat Willem graag de Brabantse zouaven ten hove ontvangt om hun krijgsverhalen te horen. Pauselijke soldaten met artillerie die het Nederlandse Veldleger niet kan bekostigen. Dappere jongens die in sneuvelen voor hun Paus een paspoort vinden ter hemelgang. Lieden naar Willems hart, al zijn ze staatloos en al is het de vraag of ze geen diensten hebben geboden aan een vijandelijke mogendheid!

XVI.13.2 Slechte verstandhouding Willem III en Victoria

Victoria en hij konden evenwel niet door één deur: Willem was een ontuchtige nathals en schuinsmarcheerder. Willem had de pest aan Victoria die hem niet ten hove deswege wilde ontvangen en voorts moest hij ook al van de dynastie Saksen-Coburg niets hebben, want die zag hij als Lutherse huichelaars. Bovendien was hij gek op Parijs en zijn demi-mondaines.

Willem wilde daarom de levering van het doxaal verhinderen. Dat scheen te lukken met medewerking van de katholieke referendaris voor openbaar kunstbezit bij

Binnenlandse Zaken, de roemruchte Victor de Stuers, Alberdingk Thijm en vooral de Roermondenaar Piet Cuypers en zulks met goedkeuring van Thorbecke tot 1870.

Maar het privaatrechtelijk contract was gesloten. De koop was aanvaard en perfect. Whitehall vond dus dat geleverd moest worden: de regels van het internationaal privaatrecht logen er niet om. Vrijhandel was een heilig beginsel in het Britse imperium. In Nederland óók. Maar dat had geen doorzettingsmacht. Was echter deze vervreemding niet strijdig met dat concordaat van 1827, waarin dat placetrecht nog was geborgd? Buitenlandse Zaken ging er zich over buigen. Nogal laat. En verschrikkelijk traag.

Als een dossier gecompliceerd was, stelde het directoraat Politieke Zaken de afdoening onder visie vooraf: Lima. Dan werd de zaak eerst rondgezonden aan gezanten die berucht waren wegens hun traagheden. Dat gebeurde nu weer. Het Plein dacht dat dan de zaak vanzelf wel opgelost werd. Door anderen. Dat klopte wel. Maar meestal werd Nederland daar niet beter van. De afdoening visie vooraf: Lima bestaat nog steeds. Ze is berucht. Maar het Haagse leervermogen is ook niet groot. Niet echt.

XVI.13.3 Procedure-visie Lima vooraf bij het Haagse departement van Buitenlandse Zaken
Nu was het, zeker tussen 1850-1880 zo dat de bedaaude heren aan het Plein te Den Haag – Buitenlandse Zaken zat toen in het Logement van de Heeren van Amsterdam – niet heel goed wisten hoe ze Nederland moesten laten meespelen in het Europees Concert getoonzet op de partituur van het Congres van Wenen van 1815. Ze bedongen wel een registratie. Maar Den Haag bracht te vaak dissonanten voort. Dat begon in Berlijn, Parijs en Londen op te vallen. Het had koloniale pretenties. Maar als het dan er op aankwam de daarbij behorende effectieve bezettingen te leggen, dan gaf het niet thuis. Het was niet bereid daarvoor een echte zelfstandige koloniale militaire marine in de vaart te brengen. En het was nog minder bereid daarvoor een stand mobiel veldleger op de been te houden.

Zo bleek – het is maar een voorbeeld -- dat het wel Sumatra volledig claimde als economisch wingebied. Maar als Parijs en Londen dan eisten dat het de Straat Malakka schoon zou vegen van zeerovers uit Atjeh en onderhorigheden, dan gaf het eigenlijk niet thuis. Dan placht het de procedure visie-Lima vooraf in te zetten. Een gezant kwam flink klagen bij het kabinet. Over het feit dat de zeerovers alweer een Frans of Brits vaarttuig hadden buitgemaakt en de schepelingen gegijzeld.

Bemanning, dekdienende officieren, passagiers werden pas vrij gegeven nadat flink gedokt was. Greep het departement van Koloniën dan echt effectief in? Nee, dan werd er overal eens vrijblijvend gesondeerd. Om bemiddeling door andere mogendheden. Om eventuele tijdelijke politionele inzet van de Britse smaldelen in de buurt. Dat was niet, wat bedoeld was met “*effective control*”, voorgeschreven aan koloniserende mogendheden ten behoeve van westerlingen.

XVI.13.4 De Nederlandse afhankelijkheid van Whitehall

Den Haag méénde een middelgrote koloniale mogendheid te vertegenwoordigen. Maar iedereen wist dat het dat alleen kon doen als Whitehall het goed vond. Vond dat dat Den Haag te hoog inzette, dan wees het even op de Britse vloot. Berlijn idem dito, maar dat wees dan op zijn Veldleger. Bij de Luxemburgse kwestie van 1867 had dat vervelende consequenties gehad. Willem III had zomaar Luxemburg aan Parijs in de aanbieding gedaan. Als privaat persoon. Maar weer wel via de Nederlandse gezant.

Willem zat weer krap bij kas. Napoleon III had trek gehad. Maar Berlijn vrat het echt niet dat de Franse Keizer dan een garnizoen kon leggen in de stad van die naam. Buitenlandse Zaken had het standpunt ingenomen dat Willem Groothertog was van dat staatje. Het was, zei het Plein, een private aangelegenheid. Het aanbod was aanvaard door Parijs. Maar toen brak, door toedoen van Bismarck de heibel pas goed los. Den Haag moest diep door het stof. Het garandeerde zonder dat erom gevraagd was de eeuwigdurende neutraliteit van het staatje. Dat leidde tot parlementair ongenoegen. Het kabinet kon naar huis gaan. Welke adder zat er nu weer in het gras? Victoria was inderdaad *hoofd van de Anglicaanse Kerk*. Wat wou ze met dat doxaal? Whitehall gaf te kennen dat Majesteit dat zelf wist. Hier met dat meubel. Zaken zijn zaken. In 1870 kwam de zaak op kookhitte.

De Heilige Stoel gold toen gelukkigerwijze na de val van Porta Pia niet meer als mogendheid in volkerenrechtelijke zin. In een amendement-Dumbar van dat jaar werd daarom de begroting van Buitenlandse Zaken in afgekeurd omdat daarin nog een volledige gezantschapspost ten Vaticane werd gevoteerd. Het recht van placet gold alleen voor omgang met mogendheden. Niet voor leveranties door particulieren aan particulieren.

XVI.13.5 Koningin Victoria als beschermster van het Geloof

Maar was Victoria hier nog altijd, als constitutionele *defender of the faith*, wel te boeken als private persoon? Gold het hier geen liturgisch meubel? Met regalia-aspecten van soevereiniteit? Wat, als ze er toch iets mee ging doen ter liturgische opluistering van haar positie? Zoals de Perzische Keizers? Bedenk: de verheffing van de Britse koning tot Keizer van Brits Indië zoemde toen al door de lucht. In dit verband was mede relevant door welke *prime minister* Victoria werd geleid. William Ewart Gladstone (1809-1898) was een klassieke liberale staatsman. Hij was eerste minister van 1868-1874, 1880-1885, in 1886 en in 1892-1894. Hij was van mening dat een Monarch, om onschendbaar te kunnen zijn en blijven, feitelijk geen enkele effectieve staatkundige bevoegdheid moest kunnen uitoefenen. En zeker Victoria niet.

Die vond hij bijna ontoerekeningsvatbaar, grillig en eigengereid. Verder had hij grote problemen met de katholieken. Dat vond hij eigenlijk een soort landverraders, die hun wereldlijke trouw hadden gelegd bij een *qualitate qua* aartsreactionaire persoon, de Paus. De Paus, ambtshalve staatshoofd van iets wat een Kerkelijke Staat heette die geen enkel bestaansrecht behoorde te hebben in een liberaal Europa omdat het

uiteindelijk een constitutionele theocratie was. Voor een Britse premier eigenlijk een onhoudbaar standpunt.

Want deze kerkelijke staat was territoriaal eeuwigdurend gegarandeerd door Groot-Brittannië, Pruisen, Rusland en Oostenrijk, dat deze staat ook gewapende neutraliteit toezei. Dat betekende: onvoorwaardelijke bereidheid deze staat als rechtmatig en onschendbaar te erkennen, eventueel met inzet van het staatsgeweldsmonopolie. Daarop had de Britse minister van Buitenlandse Zaken Castlereigh gestaan bij de afparafering van de *Final Act* van het multilaterale verdrag van de gewestelijke geallieerden.

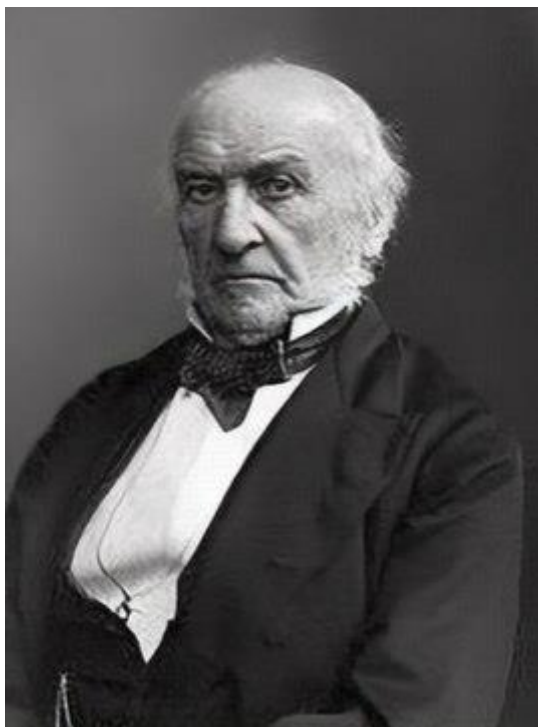
De stellingname dat de Paus eigenlijk niet kon gelden als regulier staatshoofd die diplomatieke betrekkingen kon aangaan van welke aard dan ook, eventueel over godsdienstige binnenlandse aangelegenheden van de wederpartij, was daar niet zo makkelijk mee te verenigen, hoeveel moeilijkheden Britse staatsleden plachten te hebben met de pretenties van de Paus die ook nog eens had aangekondigd in een Concilie het leerstuk van de Pauselijke Onfeilbaarheid te zullen laten dogmatiseren.

Iets wat geagendeerd stond voor het Eerste Vaticaans Concilie, dat uiteindelijk gehouden en afgesloten zou worden in 1869-1870. Voor veel Britten maakte dat het rooms-katholicisme onherstelbaar onherroepelijk verdacht als een soort excessieve rechtsmachtaanmatiging.

XVI.13.6 Het anti-katholicisme van Gladstone

Gladstone droeg dit uiteraard openlijk uit. Reeds omdat hij als klassiek liberaal vond dat kerk en staat absoluut gescheiden zouden moeten zijn --- een idee dat in het Anglicaanse Engeland toch niet goed verkoopbaar was. Want dat was zelf uiteindelijk wel degelijk een theocratie. Zij het een nationale. Heel duidelijk was de Britse buitenlandse geopolitiek beslist niet. Vooral niet in verhouding tot Ierland. Er was soms geen touw aan vast te knopen. Omdat dat Anglicanisme wel degelijk óók een exportartikel was, vooral uitgevent in Het Verre Oosten.

In Brits Indië, Malakka, Ceylon, Indochina, Brits Borneo, Australië, Nieuw Zeeland, Hong Kong, aanliggende arealen en Sumatra. Waar het onverdroten katholieke missieposten placht aan te tasten. Het was mede te wijten aan de talloze misverstanden die de Britse liberalen steeds maar bleven koesteren betreffende de Romeinse geopolitieke ambities. Maar ook dat was in overeenstemming met de tijdgeest na 1866. Toen Bismarck katholiek Oostenrijk eindelijk op de knieën had gedrongen. Geen Britse koloniale expert wist precies was de Pauselijke Onfeilbaarheid nu precies inhoud. Ze betreft alleen geloofs- en zedezaken en alleen als de Paus ze *ex cathedra* doet. Ze houdt niet in dat de Paus als gewoon sterfelijk persoon onfeilbaar is in alle menselijke zaken en belangen. Maar zo wilden Britten haar wel verstaan.

William Ewart Gladstone, premier Verenigd Koninkrijk

Anderzijds vond Gladstone wel degelijk dat er een verzoeningspolitiek ingezet moest worden jegens katholiek Ierland. Hij gunde dat een zekere autonomie en een bijzondere positie binnen het Empire. Dat was weer iets wat Victoria niet te vreten vond. Ze had weinig waardering voor Gladstones buitenlandpolitiek.

XVI.13.7 De gladde charmeur Disraeli

Zijn wederpartijder in het premiersambt was Benjamin Disraeli (1804-1881). Een geboren charmeur. Een oliemannetje. Een charlatan op veel terreinen. Een lichtgewicht, van alle markten thuis, veel ondergewicht biedend tegen volle prijs. Een aanhanger van het imperialisme tegen iedere prijs. Zonder interesse voor de gevolgen op langere termijn, in tegenstelling tot Gladstone. Disraeli was, als Gladstone, een overtuigd Brits imperialist. Hij ging ervan uit dat Engeland een missie had over zeeën en continenten te heersen en daar de roeping van het Britse ras moest zien te verwezenlijken. In economicis, dan.

Wat het bloedeloze Anglicanisme van zijn dagen inhield, wist Disraeli evenmin als Gladstone. Maar hij zag deze ideologie min of meer als een natuurlijke beheptheid van de Britten als natie. Een *common denominator*. Ze wás er. Engelsen schenen er aan te hechten. Dat was goed. Want wat bestond was nu eenmaal goed. Anders zou het niet bestaan. In 1877 liet hij Victoria uitroepen tot Keizerin van India. Zonder zich veel te bekommeren om de gevolgen die deze aanmatiging in Het Verre Oosten moest te weegbrengen. Victoria's romantische driften werden nu derwaarts afgeleid. En dus weg, ver weg, van Rome. Vleien kon Disraeli als geen ander en uitstellen van heikele problemen evenzeer. Een gepolitoerde aal in een emmer snot.

Benjamin Disraeli, de premier-tegenvoeter in spiritualibus

Terwijl Gladstone inderdaad in het particulier verkeer al een Houten Klaas was. Met Gladstone vrijblijvend over koetjes en kalfjes praten was onmogelijk. Hij kreeg dus de pest aan Victoria's streven om aan de titel *Defendrix Fidei* uit het wetsbesluitformulier enige oncontroleerbare staatsrechtelijke bevoegdheid te ontlenen. Dat droeg hij uit. Tot ongenoegen van Victoria. Die haar afkeer voor 's mans ostentatieve zelfverzekering niet meer onder stoelen of banken stak. Tot genoegen van de hovelingen. Die arrogantie was schijn. De humorloze man was als de dood voor Victoria. Die verstijfde als hij de drempel overschreed. En deed zelfs geen moeite meer beleefd te blijven. Het was het gesprek van de dagbladen.

En Gladstone gaf openlijk toe aan zijn onlust voor haar eigenzinnig streven de Kroon toch weer eigenstandige ondefinieerbare bevoegdheden te geven. Eventueel zelfs met behulp van Rome. Hij suggereerde meer dan hij kon bewijzen. Maar de boodschap werd niet misverstaan. Hij placht Victoria, die steeds koninklijker en indrukwekkender werd als weduwe van het Rijk, met galmende stem nadrukkelijk toe te spreken. Vooral als hij er weer eens achter kwam met welke religieuze hersenspinnels en peccadilles Victoria zich occupeerde. Victoria zou geklaagd hebben dat Gladstone haar placht toe te spreken alsof ze een openbare volksvergadering was en geen vrouw. Niet waarschijnlijk, dat Victoria zich ooit zo uitdrukte, want veel gevoel voor humor en zelfrelativering kan haar bezwaarlijk toegerekend worden.

Disraeli vond eigenlijk ook dat Victoria de laatste was die enige eigenstandige zeggenschap moest hebben in het Britse staatsapparaat. Maar hij streefde ernaar dat te camoufleren door Victoria zoveel mogelijk te cajoleren met loze titels, plechtigheden en staatsacten die er eigenlijk niet toe deden. Maar zulks steeds met alle *pump and circumstance*. Daar bleek Victoria kinderlijk gevoelig voor. En omdat Disraeli wel degelijk begreep dat het Anglicanisme staatsrechtelijk breed ingedaald was binnen

het kiezersbestand, zag hij Victoria's romantische verkering met de liturgische plechtigheden van Rome goedmoedig aan.

XVI.13.8 Keizerin in Het Verre Oosten

Hij hield haar tegelijkertijd voor dat ze als Keizerin van India tot de eer der altaren zou stijgen en leidde haar aandacht geheel naar de daarbij behorende *Dumbar*-plechtigheden af. Ze zou ze nooit bijwonen, dat wist Disraeli ook wel en veel betekenis hadden ze niet, maar hij zorgde wel ervoor dat de Monarche voortdurend omringd was door romantische betulbande Indiërs die haar steeds ostentatief te voet vielen, zodat Disraeli zijn brouwsels kon stoken ter verhitting van het Engelse jingoïsme, juist op een tijd dat Engeland al begon te bezwijken aan *emprial overstretch*. Dat leidde af. Hij suggereerde dus Victoria allerlei *mem-sahiblike* bevoegdheden die ze in het Verre Oosten geldend zou kunnen maken buiten parlementaire controle.

Ze zou toch niet naar de tropen vertrekken. Teveel enge spinnen, muskieten, slangen, ziektes, zweren, rare mensen die niet Anglicaans waren, en zweterige temperaturen. En dus zou dit alles ook voor haar fata morgana blijven. Ondertussen liet hij haar haar dromen over Gods Gratie in roomse zin. Omdat Gladstone en Disraeli elkaar steeds opvolgden in dit dossier heeft Victoria nooit precies geweten waar zich aan te houden. Disraeli liet dat graag zo. Gladstone ging daar tegen in. En dat *helter-skelterbeleid* heeft ook de Engelse concordataire politiek verlamd. Wat beider einddoel uiteindelijk was. Want Victoria realiter opperbestuurster van een koloniaal rijk in het Verre Oosten? Een hoogstpersoonlijke eed van trouw van inlandse militairen, Gurkha's, Sikhs en koloniale huurlingen aan de Keizerin? Een persoonlijke gezant voor de Kroon bij de inlandse vorsten? Ook als die tevens onderworpen waren aan de soevereiniteit van andere Westerse mogendheden? Zoals in Frans-Indochina en Nederlandsch-Indië? Dat alles enkel voor *showing off, the sake of windowdressing*?

Parijs en Berlijn zouden daar aanstoot aan nemen. Den Haag duchtte het. De positie van Nederland in de Indonesische Archipel was zeer kwetsbaar. Berlijn had belangstelling voor Surabaya. En Parijs, de USA en Italië voor Sumatra. Londen was dichterbij, bleek, dan Berlijn of Parijs. Nederland was totaal afhankelijk van de welwillendheid van Whitehall bij het handhaven van het koloniale bezit in Het Verre Oosten. Wilde het Britse kabinet daar in het Nederlandse beheersregime veranderingen hebben, of zelfs archipelgroepen terugnemen in eigen beheer, dan kon Londen dat zonder meer doen. Nederland was daartegen machteloos. Het was totaal afhankelijk wat de West-Indische en Oost-Indische gebieden betreft, van de Britse welwillendheid. Londen had in 1813 de Indische Archipel gegund aan Nederland. Het kon dat gebied zonder meer terugnemen. Het heeft meermalen bedreigd dat ook te doen. Vooral toen de olierijkdom van het geconcessioneerde gebied zo duidelijk bleek.

Dat wist Den Haag goed. Men ging vloekend over tot uitvoering van het leverantiecontract betreffende het doxaal dat verdragmatig bleek. Dat contract was immers makkelijk ook te zien als een volkenrechtelijke overeenkomst. Ook als het

een godsdienstig of kerkelijk meubelstuk betrof. Ongeacht wat er vervolgens mee gedaan zou worden. Ineens wilde Whitehall dat zo zien. Daarom werd het doxaal plotsklaps op het onverwachts over de Maas naar Rotterdam verscheept. Daar werd het vervoerd op Londen. Zo kwam het toch in het Victoria & Albert Museum, tot ontstemming van de Stuers. Willem III was razend op Thorbecke. Die zat nog oppositieel in de Tweede Kamer en legde zich op koninkje-pestent toe. Thorbecke, bulderde Willem, ook bekend als koning Gorilla, had hem die zeperd natuurlijk weer opgesolferd. De diplomatieke missives zijn nogal komisch. Het departement voor de Rooms-Katholieke Eredienst bemoeide zich ook met de zaak. En ook dat was frapperend.

Ornament, voorstellende Victor de Stuers, aan de achterkant van het Rijksmuseum Amsterdam. Ontworpen door zijn vriend Piet Cuypers.

XVI.14 Holland op zijn smalst

Het verried dat hier iets loos was. Dat vond Victor De Stuers ook. Hij dreef de zaak aardig op de spits. Hij betoogde in een geharnast artikel in “De Gids” van november 1873 onder de pakkende kop “Holland op zijn smalst” dat het doxaal nooit had verkocht mogen worden, niet op deze wijze en niet dan nadat toestemming van regeringswege was verkregen. Het kwam allemaal door het feit dat er eigenlijk geen nationaal instituut was voor de monumentenzorg, de rijksbouwkunst en het museumbeleid. Hij ging flink te keer. Je kon het artikel gerust zien als een open sollicitatie naar een functie bij een dergelijk nog op te richten instituut. Het was in zoverre merkwaardig, omdat Victor hecht bevriend was met de toen al redelijk beroemde Roermondse architect Piet Cuypers die internationaal furore had gemaakt

met zijn neogothische ontwerpen naar de stijl en op de voet van de hierboven eerder genoemde Viollet-le-Duc.

Het Bossche kerkbestuur had Piet geraadpleegd. Piet was eerder al te keer gegaan tegen het doxaal, dat de schipruimte wat hem betreft in de basiliek bedierf, omdat het doxaal het vrije uitzicht op het hoogaltaar verhinderde. Het kerkbestuur had Piet gevraagd of hij vond dat het weg zou moeten, wilde men bij de restauraties van de kathedraal recht doen aan het oorspronkelijke middeleeuwse gotische grondplanconcept van de kerkruimte. Piet had geantwoord dat het doxaal inderdaad het best verwijderd kon worden en dat het gerust verkocht mocht worden. Het is onwaarschijnlijk dat hij dat niet heeft te kennen gegeven aan Victor, met wie hij over dit soort aangelegenheden voortdurend in schriftelijke gedachtewisseling stond, middels duizenden brieven.

Victors beschouwingen sloegen breed aan. Bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1874 werd het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst opgericht. De Stuers werd meteen secretaris. En sleepte vervolgens zijn benoeming per 1 juli 1875 binnen als supervisor-referendaris van de Stafafdeling Monumentenzorg, Kunsten en Wetenschappen bij Binnenlandse Zaken. Een hoge rang. Bijna vergelijkbaar met die van staatssecretaris. Tegenwoordig zou daar achterdochtig naar worden omgekeken. Voortaan kon niemand meer om Victor heen. En u ook niet om dat doxaal, als u Londen bezoekt.